

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIII. évfolyam

2006. 2. szám

E számunk szerzői

Kurucz György (kandidátus, muzeológus, Magyar Mezőgazdasági Múzeum),
Molnár András (igazgató, Zala Megyei Levéltár),
Nagy Sándor (levéltáros, Budapest Főváros Levéltára),
Umbrai Laura (PhD-hallgató, ELTE BTK, Gazdaság- és Társadalomtörténeti
Doktori Program)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon
Szinyei Merse Pál: A lilaruhás nő

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIII. évfolyam

2006. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1088. Múzeum krt. 6-8.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu

siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

oross.andras@mol.gov.hu

Honlap: www.c3.hu/~fons

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, vagy e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139. Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

UMBRAI LAURA

A BÁRCZY ISTVÁN-FÉLE FŐVÁROSI KISLAKÁS-ÉPÍTÉSI AKCIÓ TÖRTÉNETE¹

Budapesten, a többi európai nagyvároshoz hasonlóan, a XIX. század végén súlyos gondok okozott a lakásínség. A városatyák már a hetvenes–nyolcvanas évek óta foglalkoztak a problémával, de a liberális álláspontnak megfelelően sokáig elzárkóztak a piaci folyamatokba történő beavatkozástól. Így a városigazgatás csak olyan szélsőséges esetekben vállalkozott hangsúlyozottan ideiglenes hajlékok (szükséglakások) létesítésére, amikor a kolera már az egész lakosságot fenyegette. A XX. század első évtizedében újabb, a háziurakat is rémületben tartó jelenség színesítette a problémakört. A végeláthatatlan lakbéruszorának leginkább kiszolgáltatott munkásréteg, a lakbéremelés ellenszerét felfedezve, főváros-szerte lakbérstrájkokba, szélsőséges esetben házrombolásokba kezdett. Természetesen nem ez volt az egyetlen ok, ami miatt a liberális városvezetés végül is rászánta magát az aktív beavatkozásra. A XIX. század végén megjelenő hatósági szociális gondoskodás eszméje ugyanis egyre jobban hatott a közgondolkodásra, így változott a beavatkozástól korábban mereven elzárkózó főváros politikája is. Mindez természetesen nem varázsütésre történt, hanem egy átgondolt program részeként született meg. A XX. század első éveiben Budapest városatyái, a modern igényeknek megfelelően, megkezdték az egész várospolitikát átalakítását, melyben egyre inkább előtérbe került az aktív kommunális gazdaság- és társadalompolitika.²

Az új szellemnek megfelelő reformok közé illeszkedett a hatósági lakásépítések megindítása is. Korábban, eltekintve a Hajléktalanok Menhelye Egylettel közösen létesített Kén utcai lakóépületektől, a főváros nem emelt a szegényebb néprétegei számára kislakásokat. Így főleg külföldi példák, illetve néhány gyár lakástelep építkezése szolgálhatott mintául a változatlanul liberális elveket valló, de a lakáspiacba való beavatkozást immáron építkezések formájában is felvállaló városveze-

---

1 A tanulmány a Politikatörténeti Alapítvány támogatásával készült.

2 Erről bővebben lásd: *Sipos András*: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten, 1890–1914. Bp. 1996. 5–11. p. (a továbbiakban *Sipos*, 1996.)

tés számára, melyet az 1906-ban megválasztott új polgármester, Bárczy István irányított.³

Az építési program

A munkálatok előkészítése a városházán⁴ zajlott. 1907-ben kezdtek el foglalkozni a nagyobb szabású építkezés gondolatával. Ekkor a Mérnöki Hivatal azt a megbízást kapta a tanácstól, hogy állapítsa meg, milyen kondíciók mellett lehetne megvalósítani egy esetleges beruházást. Ebben a fázisban még mindig az oly' ideális, bár egyre inkább utópisztikusnak tűnő családi ház-telepek létesítésében gondolkodtak a szakemberek, ahol kiskert egészíti ki a bérleményt. Ilyen telepek azonban csak nagyobb, a központtól távolabb eső, valószínűleg még szabályozatlan és nem közművesített területen létesülhettek volna.⁵ A tervezetet előkészítő Mérnöki Hivatal elvégezte a szükséges számításokat (költség, hiteligeny, jövedelmezőség), meghatározta a fontosabb irányelveket, és el is készített több tucat háztervet. Az általános vizsgálat mellett a tanulmány tartalmazta egy konkrét telep tervét is, amely a köztisztasági hivatal, vagy más néven a fuvartelep alkalmazottai számára készült a Gyáli úti telephely közvetlen közelében. Az 1907-es elképzelés szerint a területen 7 millió K befektetéssel, 750 család és 300 egyedülálló személy lakásproblémája oldódott volna meg,⁶ aminek a rendezését különben az egy évvel korábban lezajlott alkalmazotti sztrájk is sürgette.

A témával időközben a tanács magánépítési albizottsága is foglalkozott, mely a családi házas építkezés telek- és közműpazarló voltára hivatkozva, inkább az egy-két szobás lakásokból álló, háromemeletes házak létesítése mellett foglalt állást. A

---

3 A fővárosi kislakás-építés iránt egyre nő az érdeklődés az utóbbi években, amit újabb, a kutatás számára is sok segítséget nyújtó feldolgozások megjelenése is mutat. Ezek közül különös figyelmet érdemel *Körner Zsuzsa*: A telepszerű lakásépítés története Magyarországon (1850–1945). Bp., 2004., mely széleskörűen mutatja be a témát. *Ferkai András*: Lakótelepek. Bp., 2005. a XX. század különböző időszakaiban létesült lakókomplexumokat ismerteti az olvasókkal.

4 *Bolgár Elek*: A szociálpolitika. In: Városi Szemle 6. (1913) 1442. p. (a továbbiakban *Bolgár*, 1913.); Rácz Dezső május 22-én az üresen álló telkek és népszálló építésének ügyében intézett interpellációt a polgármesterhez.

5 *Orszy Gyula*: Előtanulmányok és tervek a székesfőváros építési programjához. Bp., 1910. 19. p.

6 A Mérnöki Hivatal előterjesztése a kislakások építésének megkezdésére 1907. május 29. 56056/1907. sz. In: Fővárosi Közlöny 1907. 1332–1334. p.; Az említett családi ház-telep az eredetileg elképzelt formában sohasem valósult meg, viszont az 1909-ben induló fővárosi kislakásépítő akció keretében a Gyáli úton felépült egy 162 lakásos, 9 földszintes házat magában foglaló telep, melynek lakásait elsősorban a fuvartelep alkalmazottai között osztották ki.

hosszúka telektömbökből adódó hátrányokat pedig a telek megszakított, több ház-
zal való körbeépítésével javasolták kiküszöbölni, hogy így — a régi bérházakkal el-
lentében — az itteni lakások elegendő fényhez jussanak az udvari fronton is. Az
albizottság tehát nagyobb volumenű lakásépítés esetén egyértelműen a bérházas tí-
pust részesítette előnyben, viszont egyelőre csak egy kísérleti épületcsoport felépíté-
sét javasolta, melynek helyszínéként az előzőleg kiválasztott telkek közül,⁷ a már
említett Gyáli úti taláta a legmegfelelőbbnek.⁸

Mielőtt a tanács a közgyűlés elé terjesztette a fenti tervezetet, a pénzügyi és gaz-
dasági bizottság javaslatot tett a költségek fedezetére, illetve a további építkezé-
sre is kiterjedő állandó-, sőt rendkívüli adómentesség kieszközlésére is.⁹

A közgyűlési vita a következő héten kezdődött. A képviselők egy része azt tette
szóvá, hogy nem rendelkezik elég információval a közel egymillió koronára terve-
zett építkezés részleteiről. Igaz, a tanács a konkrét építkezés részleteinek kidolgo-
zása előtt még csak az elvi elfogadást várta, a szavazást viszont nem akarták az őszi
ülésszakra halasztani. Volt, aki a középítési bizottság bevonását hiányolta, erre a
felvetésre pedig Bárczyék azzal válaszoltak, hogy ilyen esetekben az említett bi-
zottság építésrendőri hatáskörrel is felruházott, úgynevezett hetes bizottsága szo-
kott intézkedni.

Egyesek a Gyáli úti telket túl drágának¹⁰ találták ahhoz, hogy a város valóban
olcsó lakásokat létesíthessen, mások szerint viszont a központhoz közeli telken
épülő lakásokat könnyebb lesz majd kiadni. Ugyanakkor a telek árát szociális meg-
fontolásból is be kívánták építeni a bérbe, hiszen „nem ajándékot akarunk adni,
hanem igenis a főváros lakosságának jogos és méltányos igényét akarjuk kielégíte-
ni anélkül, hogy ezzel nagy terhet rónánk az egész lakosságra.” Ez az elv egyéb-
ként a kislakás-építési akció későbbi szakaszában is iránymutató lesz. Fontos kér-
désként merült fel az adómentesség is. Egyes források szerint a küszöbön álló adó-

7 Munkáslakások számára alkalmas telkek. Budapest Főváros Levéltára (=BFL) IV.1407.b. Bu-
dapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi ügyosztályok központi irattára (=IV.1407.b.)
56056/1907. Váci út – Mura utca (a szükséglakás-építkezéseknél már felmerült 1477/4 hrsz.,
amit majd csak az 1920-as években épít be a főváros kislakásos bérházakkal), Váci út – Viza-
fogó, Hajtsár utca – Róna utca, Maglódi út – Külső Jászberényi út, Gyáli úti régi lóversenytér.

8 A magánépítési albizottság jelentése 1907. június 24. In: Fővárosi Közlöny, 1907.
1334–1335. p.

9 A VI. Ügyosztály jelentése 1907. június 28. In: Fővárosi Közlöny, 1907. 1336. p.

10 Munkáslakások számára alkalmas telkek. BFL IV.1407.b. 56056/1907. A felmerült 5 telck kö-
zül a négyszögölnként legdrágábbak a 70 K-ás Váci úti telkek voltak, a másik kettő 14 K-t, a
Gyáli úti pedig 12 K-t ért 1907-ben.

reform nem kedvezett a különleges adókedvezmény kiharcolásának, hiszen, ha a főváros ilyenben részesülne, akkor azt a kormányzatnak a vidéki városokra is ki kellene terjesztenie. A számítások arra mutattak, hogy a várt adómentesség elmaradása esetén is még kifizetődő a vállalkozás, igaz ez esetben a bérlőket, a nagyobb költségek miatt, magasabb bér terhelné. Éppen ezért folytatott, egyébként eredménnyel kecsegtető, tárgyalásokat a polgármester a pénzügyminiszterrel annak érdekében, hogy a törvényben biztosított 20 éves adómentességet 30 évre terjessze ki. Ezáltal a kedvezmény valóban a bérlőket segítené, nem úgy mint a magánépítések esetén, amikor az egyértelműen csak a háziurakat gazdagítja.

A vitán ismét felmerült a családi házas építkezés ötlete, valamint a házilagos kivitelezés is, amit kisiparosok bevonásával a tanács szakemberei irányítanának. Ezt azonban több iparpártoló — közöttük feltehetően néhány, a vállalkozói érdekeltségekhez közel álló — városatya nehezményezte. A kislakás-kérdés iránt régóta elhivatott képviselő, Neuschloss Kornél pedig további építkezéseket sürgetett. Ő „elvileg ugyan nem pártolja, hogy a főváros háziurасodik, mert a főváros építkezései drágák, tehát nem azt üdvözli, hogy házat épít, hanem, hogy a székesfőváros végre belátta, hogy a szegény polgárai számára is gondoskodni kell méltó lakásról.” Majd felhívta a tanács figyelmét arra, hogy tanulmányozzák a Hajléktalanok Menhelye Egyesület Kén utcai házainál szerzett tapasztalatokat, ahol például az ellenőrizetlen albérlőtartás túlszűfoaltsághoz vezetett. Ezért a közgyűlés elé kell terjeszteni a házkezelési szabályzatot, hogy a fővárosi házakban ne forduljon elő hasonló anomália.

Végül feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a vita alkalmával éles ellentét érzékelhető két közgyűlési irányzat között, annak ellenére, hogy a szociális építkezések ötletével mindkét fél — leszámítva a vállalkozói kör néhány tagját — teljesen egyetértett. Egyes képviselők például hangoztatták, nem méltó a fővároshoz, hogy csak szocialista nyomásra, és nem önként vállalta fel az építkezést. „Aki ismeri a főváros viszonyait, az tudja, hogy Budapesten aránytalanul nagy a proletárok száma és pedig azért, mert ennek az alsó rétegnek erkölcsi és gazdasági emelésére sem a közigazgatás, sem a társadalom kellő gondot nem fordított. Be lehet bizonyítani, hogy a kicsiny emberek kizsákmányolása a legnagyobb mértékben virágzik... a főváros önmagának tartozik azzal, hogy ezeket a kérdéseket felkarolja.” Válaszában Bárczy hangsúlyozta, hogy bár járt nála szociáldemokrata küldöttség az építkezések ügyében, munkatársai addigra már maguk is javaslatot dolgoztak ki, amit az bizonyít a legjobban, hogy a felvetésekre kész válaszokkal szolgált a látogatás alkalmával. A városházán tehát, miközben a célok látszólag megegyeztek a szociális építkezéssel kapcsolatban, erős

és tapintható volt az ellentét, hiszen bekiabálások, élénk helyeslések kísérték a vita során elhangzott hozzászólásokat.¹¹

Végül a közgyűlés elfogadta az indítványt, melynek alapján az egymillió K-ás építkezést 50 éves lejáratú 5,5%-os¹² hitelből kívánták finanszírozni. A határozatot, elfogadása után — a szokásos ügymenetnek megfelelően — a Belügyminisztériumhoz is fel kellett terjeszteni jóváhagyásra, ami 1908-ban érkezett meg a fővároshoz.¹³

Közben az előkészítés munkálatai tovább folytak. A 8 háromemeletes házból álló telepet, a fentebb már említettek szerint, úgy alakították ki, hogy a telek két végén sarkosan helyezték el a 2–2 kisebb, „C” típusú házat, a terület hosszabbik oldalain pedig, azokra merőlegesen az „A” típusú, nagyobb épületeket. A közöttük lévő területet pedig parkosítani kívánták, aminek költségei az utakkal és egyéb jóléti (iskola, óvoda, napközi otthon, játszótér stb.) létesítményekkel együtt bennfoglaltattak az említett egymillió K-ban.¹⁴ Az építési költségek kalkulációja, illetve az önköltségi elv alapján a lakbért a 36,6 m²-es szoba-konyhás lakások esetén évi 300 K-ra, a 51 m²-es kétszobásoknál pedig 400 K-ra lett irányozták elő. A tervek szerint a lakásokhoz kamra is tartozott, a klozetek viszont a lakáson kívül, csoportosan kerültek elhelyezésre.

A tervezéskor — a minél olcsóbb kivitelezés érdekében —, a fennálló építési szabályokkal szemben bizonyos módosításokat eszközölt a főváros, például a főfalak vastagságában, a lépcsőházakban, illetve 6-ról 8-ra emelte meg az emeletenként elhelyezhető lakások számát.¹⁵

Eközben intézkedtek a telek bérlőtől való visszavételéről, majd 1908 júliusára kiírták a versenytárgyalási hirdetményt. A beérkezett árajánlatok közül Popper Zsigmondét fogadta el a tanács, akinek az egy évre tervezett munkálatot 1909 július közepéig be is kellett fejeznie.¹⁶ Az építkezés folyamán több mint nyolcvan különböző feladatra írtak ki hirdetményt, vagy — kisebb megbízások esetén —

---

11 A Gyáli úti építkezés a közgyűlés előtt 1907. július 3. In: Fővárosi Közlöny, 1907. 1371–1375. p.

12 Ebből 5% -ot a lakók a lakbér fizetésével, 0,5% -ot pedig a főváros állna. BFL IV.1403.a. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei (= IV.1403.a), 1907. július 3. 475. p.

13 Uo. 1163/1908. kg. sz.

14 Gyáli úti házak tervei: BFL IV.1407.b. 56056/1907. Az „A” típusú 130.000, a „C” típusú pedig 90.000 K-ra kalkulálták. Gyáli úti építkezés leszámítolása: BFL 1407.b. 108094/1910-Eln. A leszámítolás szerint végül az egész építkezés költsége alig haladta meg a 800.000 K-t.

15 Gyáli úti házak tervei: BFL IV.1407.b. 56056/1907-I.

16 BFL IV.1407.b. 18778/1908-I.

jelöltek ki iparost, általában a főváros berkeiben már igen jól ismert vállalkozók¹⁷ köréből.

Még javában tartott az építkezés, amikor 1909. február 25-én, Feleki Béla indítványa nyomán,¹⁸ határozat született a többéves építési akciót előkészítő, illetve azt koordináló „hetes bizottság” megalakításáról. Az építkezéseket egyébként teljes jogkörrel, a polgármester személyes közreműködésével, az Elnöki Ügyosztály¹⁹ irányította, olyan neves szakemberek közreműködésével, mint Kabdebó Gyula mérnök, vagy Wildner Ödön, aki ebben az időszakban tanácsjegyzői tisztséget töltött be. 1909 márciusában Bárczy István polgármester a modern városfejlesztést célul kitűző nagyszabású, 297 millió K-ás beruházási terv²⁰ részeként, előterjesztést nyújtott be a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában. Ebben összegezte a problémát, a városigazgatás addigi, inkább csak elvi tevékenységét, a külföldi tapasztalatokat, majd bemutatta az 1909-ben induló, 5 évre tervezett, építési akció előzetes terveit.²¹ Az iskolaépítésekkel²² egybekötött programra eredetileg 95 millió K-t igényelt a főváros, aminek közel kétharmadát a kislakásépítés tette ki. Az itt ismertetett tervek, elsősorban pénzügyi okokból majd erősen megnyirbálva, de városfejlesztési, illetve lakáspolitikai szempontokból talán ésszerűbben fognak megvalósulni. Ebben a formában még hat különböző kategóriát (szükséglakások, barakktelepek, népszállók, kislakások, lakások a fővárosi alkalmazottak részére és

17 Néhányan az ismertebb nevek közül: Popper Zsigmond (fürdő burkolás, ácsmunka, léckerítés) Kemény és Tisza (rabitz fal) Ámon Antal (kövező) Walla József (üzleti barakk, húsfüstölő). Lásd: A Gyáli úti építkezés leszámítolása: BFL IV.1407.b. 108094/1910-Eln.

18 *Bolgár*, 1913. 1443. p. A február 17-i indítvány arról szólt, hogy a főváros harminc napon belül rendkívüli közgyűléscsn foglalkozzon a lakáshiány kérdésével. Egy hónappal korábban Bródy Ernő is interpellált a fővárosi telkek egy részének olcsó tisztviselő- és munkáslakásokkal való beépítéséről, illetve az iskolák bérházakból történő kicseréléséről.

19 Bárczy István, a beruházási programot irányító Elnöki Ügyosztályt, a nagyobb hatékonyság érdekében, önálló döntési jogkörrel rendelkező szervezetté alakította át. Ezért az Elnöki Ügyosztály kebelén belül Wildner Ödön vezetésével létrehozták a szociálpolitikáért és a közművelődésért felelős alosztályt. *Erdei Gyöngyi*: A mintaadó polgármester. Bárczy István beruházási programja. In: Budapesti Negyed 9. (1995 őszi) 100–101. p. (a továbbiakban: *Erdei*, 1995.)

20 Erről bővebben: *Erdei*, 1995.; *Sipos*, 1996.

21 Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában. Bp., 1909. 1–82. p.

22 *Ferenzi Imre*: A lakásügy állása és haladása Magyarországon az utolsó három évben, Bp., 1913, 68. p. (a továbbiakban *Ferenzi*, 1913.) Iskolaépítésekre elsősorban azért volt szükség, mert a főváros 1851 tanterme közül 330 bérházakban került elhelyezésre, ami egyrészt tetemes bérleti költséggel, másrészt a bérlakások lefoglalásával járt. Ezen felül is több mint 200 tanterem hiányzott a zavartalan működéshez. Az iskolaépítkezés a lakásprogramhoz hasonlóan három ciklusban zajlott, melynek során 39 többemeletes és 6 barakk iskola épült Budapesten.

bérlakások) neveztek meg, melyek közül több teljesen kimaradt a véglegesen elfogadott tervezetből.

1. táblázat

Kimutatás az első tervről²³

Típus	Lakó-, illetve lakásszám	Költség	Helyszín
3 szükségbarakk	60 lakó	200.000 K	Fchérvári – Lenke út, Váci út – Mura utca, Vágóhid út
3 barakktelep évad- munkások számára	400 lakás	400.000 K	Fchérvári út – Lenke u., Miklós tér, Kőbányai út
5 népszálló 2 népotthon	2200 fülke	3,300.000 K 110.000 K	Fchérvári út – Lenke út, Kiscelli út, Váci út, Kerepesi út és Haller utca, valamint Berzenczey utca – Tisza utca, és Köztemető-Alföldi út.
Lakások jobb keresetű munkások és kispolgárok számára	3000 lakás	18,000.000 K	Fchérvári út – Lenke út 2 ház, Lajos u. – Tímár u. 3 ház, Berzenczey u. – Tisza u. 5 ház, Főti út 6 ház, Hungária krt – Kerepesi út 5 ház, Köztemető út – Alföldi utca 2 ház, Haller utca 4 ház, Gyáli út (Fuvartelep) 1 ház, Kolozsvári utca 2 ház.

- 23 A tervezett szükséglakások közül csak a Vágóhid úti készül el, az évadmunkások elhelyezésére létesítendő barakk telepek számára kijelölt telkek közül pedig, egyedül a Kőbányai úti helyszínen valósul majd meg az eredetnél szilárdabb típusú építkezés. Ezzel szemben más területek bevonásával emelik majd a tervezett kislakás-telepek számát, ahol transzportábilis, valamint nem szállítható, de csak néhány évtizedre tervezett telepeket hoznak létre. A népszállónak jelölt telktömbök közül egyedül a Aréna úton létesítenek ilyen jellegű épületet, illetve a Vág utcában emelnek egy szélesebb körű szociális feladatot ellátó népotthont. Az eredeti tervhez képest a kislakásos bérlházak nagyobb számban fognak megépülni, igaz, létesítésük elmarad néhány (I. III. és VI. kerületi) telken. A fővárosi alkalmazottak részére végül csak a Margit körúti, a Mester utcai és az Üllői úti építkezés fog megvalósulni.

Típus	Lakó-, illetve lakásszám	Költség	Helyszín
Lakások a fővárosi alkalmazottak részére	1600 lakás	30,000.000 K	Krisztina krt., Béla király útja, Fehérvári út – Lenke út 2 ház és 50 családi ház, Margit krt., Balaton u. 2 ház, VI. ker., VII. ker., Zugló 300 családi ház, Baross tér 3 ház, Baross u. 2 ház, Mester u. – Gyep u. – Szvetanay u. 3 ház, Üllői út, Halom u., Kolozsvári út, Indóház utca, Tisztviselő-telcp 8 kertés bérház, X. ker. villák, családi házak 20 ház.
Bérlakások	500 lakás	10,000.000 K	Szemere u. – Szalay u. – Honvéd u. – Markó u. – Balaton u. 8 ház, Kmcetty u., Stefánia út, Dohány u. – Wessclényi u., Rákóczi út – Vas utca – Stáhly utca, Kálvin tér – Ráday utca
Iskola, óvoda	90 épület	32,000.000 K	

Forrás: Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában, Bp., 1909, 83–84. p.

Az előterjesztés tárgyalása alkalmával a pénzügyi és gazdasági bizottmány arra az álláspontra jutott, hogy nem támogatja a főváros alkalmazottai számára tervezett bérházak megépítését, hiszen társadalmi szempontból nem lenne szerencsés a tisztviselőket egy bérházcsoportba tömöríteni. (Néhány tisztviselő-bérház azonban ennek ellenére meg fog épülni.) A megvalósult programból viszont teljesen ki fog maradni a bérlakások építése, hiszen a szakemberek azt a piac feladatának tekintették.

Végül a közgyűlés elé tárt 32,3 millió K-ás²⁴ tervezet — a várakozásoknak megfelelően — nem aratott osztatlan sikert. Még mindig sokan kérdőjelezték meg — leginkább saját érdekcsoportjuk védelmében — a hatósági építkezés szükségességét. Preyer Hugó azt hangoztatta, nem tud olyan külföldi példáról, ahol Budapesthez hasonlóan több mint 30 millió K-t költenének ilyen célra. Fel is teszi a kérdést: miért nem elégszik meg a közösség a magánépítés támogatásával? Létezik ugyan olyan nézet, mely szerint a kisembert meg kell védeni a tőke kiuzsorázásától, s magának az államnak kell kézbe vennie, mint közszükségletet, a lakáskérdést is. Ő

24 A tanács előterjesztése a fővárosi lakásviszonyokról. In: Fővárosi Közlöny. 1909, 581–582. p. A 32 millió koronából 2,3 milliót szükséglakások, népszálló, népotthon, 10 milliót kislakások, 10 milliót bérlakások, 10 milliót iskola- és óvodaépítésre irányoztak elő.

mégis felhívna a közgyűlés figyelmét a Népszava április 2-i cikkére. Eszerint a lakás- kérdés megoldásának a mai viszonyok között csak egyetlen módja van „*a lakásügynek községi üggyé nyilvánítása, az összes bérlakás községi tulajdonba való átvétele.*” Ezzel arra akart utalni, hogy „*milyen kényes kérdés a szociális érzék oly irányba való túlajtása, amely már nagyon is szocialista ízűvé válik... A községi építés amúgy sem gazdaságos, mert pazarló, ha a főváros eddig sem tudta gazdaságosan kezelni a házeit, akkor saját alkalmazottai esetén még annyira sem fogja. Az építőipar amúgy is szenved a munkásmozgalom terrorizmusától*²⁵... *ha a főváros épít, akkor a magánvállalkozás fog szenvedni, mert a nagy építkezés miatt a munkálatok ára és a munkabérek fel fognak emelkedni.*” Hasonló véleményen volt Neuschloss Kornél is, aki szerint a főváros a „*magánépítésben fennálló pangást nem respektálja, hanem kölcsön formájában fel akar venni sok milliót és maga akarja megoldani a kérdést.*” Polónyi Géza pedig egyrészt azért támadta a programot, mert hitelből akar olyan befektetést eszközölni, ami utána nem hoz hasznot, másrészt „*szociális bajokat népotthonokkal akarják gyógyítani. Csináljunk nagy kaszinót, hogy a Marseilles-t jobban énekelhessék, hogy a szakszervezeti tanyák helyett a népotthonokban szöjék a sztrájkterveket és a bojkottokat.*” Az ülés végén Bárczy ez utóbbi felszólaláshoz csak annyit fűzött hozzá, hogy az a régi budapesti pénzügyi politikai elveket tükrözi, miszerint kölcsönpénzből csak gyümölcsöző vállalkozást lehet kezdeni.²⁶

Április elején a közgyűlés végül elfogadta²⁷ az építési programot, s ezután kezdtek meg a különböző szakbizottságok a tervezet részletes tárgyalását, illetve az első ciklus pontjainak kidolgozását. Elsőként a Mérnöki Hivatalt, illetve magánépítészeket bíztak meg azzal, hogy készítsék el az egyes épületek vázlatos alaprajzát a hozzávetőleges költségcsatásokkal együtt. Majd ezeket a tanács által kiküldött szakbizottság megvizsgálta, és a szükségeshez mérten kisebb-nagyobb változtatásokat hajtott végre azokon. Ezt végül a középítési bizottság magánépítési albizott-

25 Ha nem is nagy számban, de a fővárosi akció keretében létesített házak (Juránics utcai és a Köztemető úti építkezések) befejezését is késleltették munkássztrájkok.

26 Fővárosi Közlöny, 1909. 647–663. p.

27 A főváros építő programja és a munkásság. In: Népszava, 1909. április 10., 5–6. p A cikk írója az 1909/744. kgy. sz. döntésről kecsérien jegyzi meg a következőket: „A közigazgatási képviseltestületből a munkásság ki van zárva, becsületos közigazgatási politikát nem is csinálhatnak. A közgyűlés, ami az építő programot tárgyalta, még jobban meggyőzte arról a munkásságot. Az történt, hogy a képviseltestület 60%-a, 240 ember távol volt a szavazáskor. A virilistának nem kell a munkásság és a kispolgárság (ami a szolgáló közigazgatás politika). Kik nem voltak ott? A háztulajdonosok és az építészek, a kutyaszövetség fővezérei, akik a válság idején felrúgták a kollektív szerződéseket.”

sága is megvitatta, így július elején beterjeszthették a végleges programot. Ezt megelőzően kisebb vita még kialakult a közgyűlésen, amikor Steinhardt Antal a Gyáli úti lakásokat drágállva, már magát az olcsó lakás elnevezést is megkérdőjelezte, mivel az ottani bérlemények a magas lakbér következtében csak nehezen találtak bérlőre.²⁸

A végső programból egyelőre arra hivatkozva törölték a szükségbarakkok megépítését, hogy azok rendelkezésük szerint járvány idején kiűrt lakások pótlásának célját szolgálják, s ezért bőven elegendő lesz azon járványbarakkok megépítése, melyek munkálatainak előkészítése a legutóbbi kiűtéses tífusz alkalmával már megtörtént.²⁹

Szintén kimaradt a barakktelepek terve is, és inkább egyszerűbb, de nagyobb állékonyságú kislakás-telepek megvalósítása mellett döntöttek. A listáról lehúzták az illetékes bizottságok a bérházak építését is, hiszen ezek létesítését elsősorban a magánvállalkozók feladatának tekintették, akiket — a modern telekpolitika jegyében — a továbbiakban oly módon kívántak ösztönözni, hogy számukra az értékes belső telkeket, beépítési kötelezettséggel terhelve, nyilvános árverésre bocsátják. Az ágyrajárok problémáján segítő, tervezett népszállók, illetve népotthonok számát ugyan csökkentette a főváros, de kísérletképpen végül két (Aréna út, Vág utca) építkezést helyezett kilátásba. Maradt tehát a program gerince: a szociális kislakás-építés, amire a szakbizottságok igazán nagy hangsúlyt kívántak fektetni a megvalósításkor.

Ilyen kislakásoknak két típusa szerepelt a tervekben. Az egyik a három-, négyemeletes, viszonylag egyszerű szerkezetű bérházakban elhelyezett 1-2-3-4 szobás hajlékok. Ezek az épületek a belsőbb, magasabb értékű telkeken létesülnének. A lakások előtérrel vagy előszobával, konyhával, kamrával, és klozettel lennének felszerelve, a három- vagy négyszobás lakásokhoz pedig cseléd- és fürdőszobát is terveztek, elsősorban a fővárosi magasabb beosztású tisztviselőkre gondolva. A szobamagasságot, szintén a költségkímélés érdekében, 3,20-3,30 m-ben határozták meg, és minden épületben az igényeknek megfelelően terveztek üzlethelyiségeket, illetve a pincékben raktárakat vagy műhelyeket. A telkekkel kapcsolatban fontos szempont volt, hogy az épületek fővárosi tulajdonú területeken létesüljenek, és beépítésükkor ne törekedjenek a maximális kihasználtságra, hanem inkább az egészségesebb, világosabb lakások létesítését tartásuk szem előtt. A költségkalkulá-

---

28 Fővárosi Közlöny, 1909. 1298. p.

29 A korszakunkban ilyen járványbarakk-építés egyébként már nem lesz, néhány barakképületet újjának csak fel. A tervezett szükséglakások közül egyébként csak a Vágóhid utcai nagyobb telep fog megvalósulni 1912-ben.

ció során viszonylag magas, 18 K/m³ egységárakat állapítottak meg, amihez egyébként igazodni is tudtak a vállalkozók.

A másik tervezett típus már nem bérházakban biztosítana lakást a rászorultaknak, hanem a központtól távolabb eső telkeken földszintes, vagy maximum egyemeletes házakból álló lakótelepeken. Mind a kisebb beruházást igénylő háztípus, mind pedig az olcsóbb, de jó közlekedési kapcsolattal rendelkező telkek hasznosítása azért vált szükségessé, mert így a kisebb ráfordítás alacsonyabb lakbéreket eredményezhet, s ezáltal tényleg a legrászorultabb réteg nyerhet elhelyezést a főváros kislakás-telepein. A viszonylag olcsóbb kivitel az is indokolta, hogy a főváros olyan területen akarta ezeket felépíteni, melyek tíz vagy húsz év elteltével a városfejlődés szempontjából értékesebbekké válva, könnyen felszabadíthatóak. E célból egyrészt hordozható, barakkyszerű (fa vagy kő) épületekben gondolkoztak. Ilyeneket, angol és német cégek után, a korszakban már magyar vállalkozók is előállítottak, s a fővárosnak barakk-iskolák és kórházak formájában már volt is tapasztalata e téren. A program későbbi ciklusában már inkább szilárdabb épületeket létesítettek a telepeken, melyek közül néhány, annak ellenére, hogy maximum 30 évre tervezték őket, az 1970-es, sőt a Százados úti telep egy része az 1990-es évek közepéig fennállt és működött. Ilyen épületekbe kizárólag szoba-konyhas lakásokat szántak, a hozzájuk tartozó klozetek pedig vagy a lakáshoz kapcsoltnak, vagy pedig, az emeletes telepek esetén — az olcsóbb kivitel érdekében³⁰ — egy csoportban az épület vagy a folyosó végén kerültek kialakításra, két lakásra egy külön WC-t számolva.

Az Elnöki Ügyosztály 1909/1418. kgy. sz. előterjesztése, a teljes program alapjai mellett, az első ciklusban létesítendő bérházak és kislakás-telepek részletes terveit is tartalmazta, és egyben hozzájárulást is kért, hogy azok jóváhagyása esetén a tanács hatalmazza fel a mérnököket a részletes tervek kidolgozására. Az illetékes bizottságokat pedig azoknak a felülvizsgálatára, illetve az adómentesség kérvényezésére szólította fel.³¹

30 *Ferenczi*, 1913. 72. p. Ilyen létesült a Százados, a Gubacsi, a Ceglédi és a Palotai úti telepeken.

31 Az Elnöki Ügyosztály előterjesztése népszálló, népotthon és 7 csoport kislakás építéscs. iránt. Bp., 1909. 1–9., 16. old. Egyébként hetekkel később, július 26-án érkezett meg a belügyminiszteri jóváhagyás az áprilisi felterjesztésre. Ebben olyan módosításokat írtak elő, melyeket a főváros addigra már beépített a tervezetbe, amiből a két intézmény közötti információáramlásra következtethetünk. Így a közgyűlés, az addigi változtatásokkal (csak egy népotthon szerepelt, a bérlakásépítést teljesen mellőzték), rögtön el is fogadhatta a felterjesztést. *Wildner Ödön*: A kormány álláspontja a főváros lakásépítő programja tárgyában. In: *Városi Szemle*, 1909. 746–747. p.

2. táblázat

	kislakásos bérházak 1909–1913	tervező/átadás ideje	telek	ebből	telekár K/ööl	építési költség
			nagyság	beépített		
			ööl			
1	II. Margit krt. 64./ Menház u. (ma Bakfark Bálint u.)	Nagy Virgil 1913. máj.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2	III. Miklós tér 2./ Sorompó u.	Voyta Adolf 1911 aug.	350	250	120	380.000 K 19,8 K/m ³
3	V. Berzenczey u. 46. (ma XIII. Hegedűs Gyula u.) /Vág u.	Nay és Strausz 1910 aug.	550	425	420	380.000 K 19,8 K/m ³
4	V. Berzenczey u. 48.	Morbitzer Nándor 1910 aug.	550	425	420	u.a.
5	V. Berzenczey u./Tisza u.	Habricht Károly 1910 aug.	550	425	420	u.a.
6	V. Berzenczey u./Dráva u.	Komor és Jakab 1910 aug.	550	425	420	u.a.
7	VI. Váci út 87. (ma XIII. ker.)	Sterk Izidor 1911 aug.	480	230	420	460.000 K 149,8 K/m ³
8	VI. Frangepán u. 4. (ma XIII. ker.)	Riva József 1911 aug.	350	150	400	300.000 K 19 K/m ³
9	VI. Frangepán u. 6./ Lomb u.	Pollak Manó 1911 aug.	600	n.a.	300	496.800 K 20 K/m ³
10	VI. Aréna út 138-142./ Tüzér u. (ma XIII. ker.)	Rerrich Béla 1913 máj.	1500	n.a.	400	799.200 K 20 K/m ³
11	VI. Angyalföldi út 36-38./ Janicsár u. (ma XIII. ker.)	Szabó Gyula 1912 szept.	1000	n.a.	400	839.000 K 20 K/m ³
12	VI. Lchel u./ Taksony u. műhelybérház (ma XIII. ker.)	Mcdgyes Alajos	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
13	VIII. Alföldi út 16.	Rainer Károly 1910 aug.	500	290	300	375.000 K 19 K/m ³

emelet- szám	1	2	3	4	összes lakás	üzlet	mosó- konyha	lakbér (Korona)	
	szobás								
5	6	72	66	14	158	14	n.a.	n.a.	1
3	28	21	4	0	53	7	9	1 sz 300 2 sz 650 3 sz 1100	2
3	53	23	7	0	83	4	10	1 sz 280-320 2 sz 500-750 3 sz 960-1060	3
3	50	23	6	0	79	2	10	u.a.	4
3	34	35	8	0	77	0	10	u.a.	5
3	49	17	6	0	72	2	10	u.a.	6
4	2	20	22	0	45	8	3	2 sz 500-700 3 sz 850-1100	7
3	34	0	14	0	48	2	n.a.	1 sz 300 2 sz 600	8
3	24	24	8	0	56	8	n.a.	n.a.	9
3	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	168	n.a.	n.a.	n.a.	10
3	160	0	0	0	160	20	n.a.	n.a.	11
3	n.a.	n.a.	n.a.	0	107	n.a.	n.a.	n.a.	12
3	57	15	0	0	72	3	n.a.	1 sz 300 2 sz 600	13

	kislakásos bérházak 1909–1913	tervező/átadás ideje	telek	ebből	telekár K/ m ²	építési költség
			nagyság	beépített		
			□öl			
14	VIII. Alföldi út 18.	Waclder Gyula 1910 aug.	500	290	300	383.000 K
15	VIII. Köztemető u. 21-23. (ma Fiumei út)	Bálint és Jámbor 1910 aug.	1200	650	300	841.000 K 19,5 K/m ³
16	IX. Gyáli út 21-28.	Orczy Gyula 1909 aug.	n.a.	n.a.	n.a.	u.a.
17	X. Szörényi u. 5-7. Hungária út (ma VIII. ker.)	Ybl Lajos 1910 aug.	800	355	150	484.000 K 20 K/m ³
18	X. Juranics u. 30-32. (ma VIII. Stróbl A. u.)/ Hungária út	Haas és Málnai 1910 aug.	800	355	150	u.a.
19	X. Simor u. 7-13. (ma VIII. Vajda Péter u.)	Spiegel és Márkus 1911 aug.	1940	710	150	1.100.000 K 19,5 K/m ³
20	X. Jászberényi u. 36-38./ Harmat u.	Jónás Dávid és Zsigmond 1911 aug.	1100	650	120	1.000.000 K 19,6 K/m ³
	Tisztviselőházak					
21	IX. Mester u. 5-7.	Tscheuke Hermann 1911 aug.	340	250	300	550.000 K 19,5 K/m ³
22	IX. Üllői út 119.	Hübner Jenő 1910 aug.	800	550	250	975.000 K 19,9 K/m ³
23	IX. Üllői út 121.	Petz Samu 1912 szept.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
24	Összesen		14.460 + 2 telek			11,467.000 K + 4 ház

emelet- szám	1	2	3	4	összes lakás	üzlet	mosó- konyha	lakbér (Korona)	
	szobás								
3	58	14	0	0	72	3	4	1 sz 300 2 sz 600	14
3	59	39	24	0	122	7	6	1 sz 350 2 sz 580 3 sz 700	15
8 db 3 cm	117	74	1	0	192	7	n.a.	n.a.	16
3	40	32	0	0	72	5	6	1 sz 350 2 sz 570	17
3	42	30	0	0	72	5	n.a.	u.a.	18
3	6	55	33	0	94	22	n.a.	800 (átlag)	19
4	22	82	9	0	113	6	15	1 sz 320-340 2 sz 600-640 3 sz 950	20
4	0	22	16	2	40	4	4	1 sz 600-700 2 sz 1959-1250 3 sz 1260-1550	21
4	2	34	21	8	65	12	n.a.	1 sz 550-700 2 sz 1000-1500 3 sz 1500-1600	22
5	12	49	55	16	132	16	n.a.	n.a.	23
	855 + 2 ház	681 + 2 ház	300 + 2 ház	40 + 2 ház	2.152	157			24

Kislakásos telep 1909–1913	telek nagyság □ól	ebből beépített □ól	telekár/ □ól	építési költség	típus	ház	lakás	lakbér (korona)	szoba, konyha nagyság	üzlet
I. Budafoki út 1910 nov.	3.500	1.000	30 K	350.000 K 56 K/m ²	I.	10 földszintes	93 db 1 sz	230	22 m ² 10 m ²	10
III. Bécsi út 1910 nov.	5.410	1.800	50 K	459.000 K 56 K/m ²	I.	14 földszintes	92 db 1 sz 15 db 2 sz	230 400	22 m ² 12 m ²	3
V. Pozsonyi út – Újpest-rakpart 1910 szept.	1.500	1.200	80 K	407.000 K 65 K/m ² 100 K/m ²	IV.	5 földszintes 5 emeletes	105 db 1 sz	230	21,6 m ² 12 m ²	n.a.
VI. Váci út – Hungária út 1909 nov	2.000	600	120 K	129.000 K 63 K/m ²	II.	földszintes	44 db 1 sz	200	16 m ² 8 m ²	0
VI. Váci út – Janicsár út	1.500	400	120 K	100.500 K 63 K/m ²	II.	3 földszintes	32 db 1 sz	n.a.	16 m ² 8 m ²	n.a.
VI. Aréna út – Lehel út 1910 nov.	2.000	1.000	200 K	n.a.	II.	földszintes	66 db 1 sz	n.a.	16 m ² 8 m ²	0
IX. Kén u. – Gyáli út 1910 nov.	5.500	2.300	60 K	580.000 59 K/m ²	II.	9 földszintes	162 db 1 sz	200	16 m ² 8 m ²	n.a.

Kislakásos telep 1909–1913	telek nagyság □öl	ebből beépített □öl	telekár/ □öl	építési költség	típus	ház	lakás	lakbér (korona)	szoba, konyha nagyság	üzlet
IX. Mihálkovics u. 1910. nov.	7.200	2.500	200 K	580.000 K 65 K/m ²	II.	14 földszintes	220 db 1 sz	200	16 m ² 8 m ²	0
IX. Gróf Haller u.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.		n.a.	58 db 1 sz	230	n.a.	n.a.
IX. Telepy u. 1910. nov.	4.000	1.500	200 K	320.000 K 60 K/m ²	II.	15 földszintes	115 db 1 sz	200	n.a.	n.a.
X. Szörényi u.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	IV.	n.a.	32 db 1 sz	230	22 m ²	n.a.
X. Gubacsi út 1911. aug.	2.000	1.000	50 K	893.000 K 94 K/m ²	III.	20 emeletcs	320 db 1 sz	180 emeleti 200 földszinti	n.a.	10
X. Százados út 1910. aug.	9.000	4.800	50 K	1.081.000 K 70 K/m ²	I.	36 földszintes	288 db 1 sz 36 db 2 sz	230 400	22 m ² 12 m ²	12
X. Százados út – Művésztelep 1911. nov.	n.a.	n.a.	n.a.	485.000 K		15 földszintes	20 db 1 sz és 2 sz 8 db 3 sz	800–900 1.000–1.100 1.200–1.400	n.a.	n.a.
X. Százados út – Ciprus u. 1911. aug.	5.000	1.500	70 K	623.000 K 96 K/m ²	III.	16 földszintes	256 db 1 sz	180 emeleti 200 földszinti	16 m ² 9 m ²	8
X. Kőbányai út 1910. nov.	9.000	5.000	50 K	1.137.000 K 56 K/m ²	I.	40 földszintes	280 db 1 sz 40 db 2 sz	230 400	22 m ² 12 m ²	12

Kislakásos telep 1909–1913	telek nagyság □-öl	ebből beépített □-öl	telekár/ -öl	építési költség	típus	ház	lakás	lakbér (korona)	szoba, konyha nagyság	tűzlet
X. Cegéjdi út 1911 aug.	9.000	1.600	20 K	806.000 K 92 K/m ²	III.	17 földszintes	273 db 1 sz	n.a.	16 m ² 9 m ²	10
VI. Palotai út	16.000	n.a.	16 K	n.a.	IV.	emeletes 4–16 lakásos ház	350 db 1 sz	180 emeleti 200 földszinti	n.a.	n.a.
Kerepesi út – Tattersal 1910.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.		földszintes	32 db 1 sz	200	na.a	n.a.
Összesen	83.110	26.200		7.950.500 + 5 telep			2.937 lakás kb. 3.060 szoba			65

Forrás: *Liber-Endre*: Budapest székesfőváros lakásügyi politikája és intézményei. In: Venczel Geyza (szerk.): Budapest Székesfőváros Szociálpolitikai, Közjótékonyági és Közművelődési Közigazgatásának kézikönyve. Bp., 1930. 217–221. p.; *Kabdebó Gyula*: Budapest székesfőváros kislakás és iskolapítkezései 1909–1913. Bp., 1913. 17. p.; *Sidió Zoltán*: Budapest főváros lakásügyi intézményei. In: Városi Szemle, 5. (1912). 717–730. p.

Az első ciklusban összesen 10 kislakásos bérház (839 lakás) és 5 telep (392 lakás), illetve a népszálló és a népház megépítését³² határozták el. 1910 februárjára elkészültek a barakk-telepek, augusztus 1-re az emeletes házak, 1911 tavaszán a népház, végül pedig — az építés közben beállott változások miatt — 1912-elejen az Aréna úti népszálló is beköltözhetővé vált.

Az építkezések még javában zajlottak, amikor a közgyűlésen már a következő ciklus terveiről határoztak. 1910. április 27-én újabb építkezések elindításáról döntöttek, melynek eredményeként létrejött 5 kislakástelep több mint ezer hajlékkal, amit egyébként egy 32 műteremlakásból álló telep is gazdagított. Június 8-án pedig további 6, összesen 440 lakást magába foglaló többemeletes bérház megépítését határozták el. A telepek 1910 novemberében, a bérházak pedig a következő év augusztusára készültek el.³³

A harmadik ciklus tervezete 1911 májusában került a közgyűlés elé. Ekkor 5 helyszínt jelöltek meg többemeletes házak építésére 591 lakással, illetve egyszintes kislakásos telepet terveztek 3 telken 871 lakással. Emellett későbbi létesítésre engedélyezte a közgyűlés két, már meglévő telepen további hordozható rendszerű épületek felépítését, melyek ideiglenesen a Haller utcai iskola³⁴ célját szolgálják, de a későbbiekben kislakásokká (122) alakíthatók. Annak ellenére, hogy az Elnöki Ügyosztály még további két³⁵ egyenként 300 lakásos kislakás-telep létesítését is kezdeményezte, ezt a közgyűlés a szakbizottságok javaslatára beláthatatlan időre elhalasztotta. Szintén elmaradt 5 népjóléti épület létesítése is, de ezeket majd a későbbiekben pótolják. Ezzel szemben két műhelybérház építését elfogadták, melyek közül azonban csak a Lehel utcai 107 lakásos épület fog megvalósulni. A másikat a IV. kerületbe tervezték, ahol végül — telek hiányában — nem tudják azt megépíteni. Az említett bérházak 1912 őszen, a Lehel utcai pedig egy évre rá vált beköltözhetővé.³⁶

32 *Erdei Gyöngyi*: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a századclón. Bp., 1991. 54. p. (a továbbiakban: *Erdei*, 1991.) 22,2 millió K-ás költségvetésből 10 milliót irányoztak elő kislakások, ugyancannyit iskolák, a fennmaradó valamivel több mint 2 milliót pedig a népotthon és népszálló építésére.

33 *Bolgár*, 1913. 1445–1446. p.

34 Az Elnöki Ügyosztály előterjesztése további kislakások építése iránt. Bp., 1911, 7. p. A régi Tüzoltó utcai iskolát ugyanis időközben kórházzá alakították át, sőt ekkor már rendelkezésre álltak az 1912-ben létesítendő új iskola tervei is.

35 *Bolgár*, 1913. 1447. p. Soroksári út – Körösi Csoma u., Üllői út – Ceglédi u. – Zágrábi u. – Somfa u.

36 Uo. 1447. p.

A megvalósulás lépései

Ahhoz, hogy a főváros által elképzelt nagyszabású beruházás-sorozat megvalósuljon nem volt elég a törvényhatóság elhatározása. Leginkább természetesen pénzre, vagyis bevonható tőkére volt szükség — aminek kínálata ismét bőséges volt, ha nem is annyira, mint az 1890-es években —, valamint állami támogatásra adókedvezmény formájában.

Ez utóbbiról az 1908:XLVIII. tc. gondoskodott. A korábban már említett „Budapest székesfőváros fejlesztéséről és háztartásának rendezése végett teendő állami intézkedésekről” című törvény 12.§-a a következőképpen rendelkezett az adómentességről:

„...mindazon lakóházak, amelyeket a székesfőváros oly' célból épít, hogy azokat saját költségének megfelelő bér mellett bérbé adja, mindaddig mentesek az állami adó alól, amíg a bérösszegek az önköltség mértékét tényleg nem haladják meg. Az önköltséget alkotják: a telekbér, az építési tőke törlesztése és kamata, az épület karbantartási és kezelési költségei. Az önköltség mértékének kiszámításánál a telekbér az építéskor felvett telekérték 4%-os, a többi költség pedig együttesen az építési tőke 6%-os maximális kamatait meg nem haladhatja.” Ebben az esetben tehát a mentességet függetlenítették attól, hogy a község kiknek épít, egyedül az olcsó lakások számának növelése volt a cél. További jelentős segítséget nyújtott a fővárosi kislakás-építési akció számára a házadóról szóló 1909:VI. tc. is, mely az egyenes adókon nyugvó összes állami, törvényhatósági, községi, illetve bármilyen más adópótlékra is kiterjesztette a mentességet.³⁷ A két törvény, bár egyértelműen előmozdította az építkezéseket, a szociális szempontnak mégsem felelt meg a legmesszebbmenőkig. Az adómentesség megtartása érdekében ugyanis a fővárost arra kötelezte, hogy minden egyes épületénél, így a tehetősebbek számára, legtöbbször saját tisztviselői részére létesített jobb minőségű házaknál is az önköltségi árat vegye alapul a lakbér megállapításakor.³⁸ Így olyan rétegek is részesültek a kedvezményből, akik nem voltak igazán rászorultak, megfosztva a fővárost az egyszerűbb kivitelű lakások bére további csökkentésének lehetőségétől. A főváros ahol tudott, korrigált ezen az anomálián, és legalább a házakon belül megpróbált differenciálni a lakók teherviselési képessége szerint. Így a nagyobb lakások bérei,

37 Uo. 1442–1443. p.

38 A tanács XIV. (Szociálpolitikai és Közművelődési) Ügyosztályának jelentése a kislakásos bérházak, telepcek és a Népszállóköltségéről és jövedelmezőségéről, Bp., 1913, 8. p. (a továbbiakban: A tanács XIV. ügyosztályának jelentése ...)

még mindig a piaci bérek alatt maradvá, gyakran valamivel drágábbak lettek az önköltségnél, míg a kisebbek — leginkább a kétszobások — olcsóbbak.³⁹

Az adómentesség mellett a másik fontos tényező a beruházáshoz szükséges hitellek előteremtése volt, amit három beruházó kölcsönből⁴⁰ fedezett a városháza.

A vállalkozás költségeire kedvező hatással volt, hogy a főváros túlnyomórészt saját telkein építkezett, ugyanis kisebb területrészekről⁴¹ eltekintve egyedül a Palotai úti telep területét kellett megszereznie. Attól függetlenül, hogy a telkek fővárosi tulajdonban álltak, leltári értékük több szempontból is meghatározó volt. Egyrészt, a fentiek szerint, a későbbi lakbér-kalkulációknál 4% erejéig szerepelhettek, másrészt az épületekkel lefoglalt területek mindenképpen kiestek az esetleges telekforgalomból. A modern telekpolitikai elveket alkalmazó fővárosnak egyébként erre az időszakra már inkább a telkek szerzése, mint eladása volt a célja, de a városfejlődés szempontjait a telkek kijelölésekor szem előtt kellett tartani. A 4%-os bevétel egyébként eredetileg nem is tűnt rossz kiindulópontnak, hiszen a jobb híján haszonbérbe kiadott telkek általában a leltári érték 1%-át jövedelmezték. Egyes, a korai szakaszban napvilágot látott vélemények szerint,⁴² már a területek után szedhető 2-3%-os házbér is elfogadható nyereség lett volna, hiszen a telkek a főváros tulajdonában maradnak. Később persze majd a 4%-ot is kevesli a főváros, és kezdeményezi, hogy ha már ezt megemelni nem lehet, akkor ne az építkezés megkezdésekor, hanem a befejeztekor érvényes telekértéket vegyék az adómentességi számítás alapjául,⁴³ hiszen maga az építkezés megnövelte a telkek és környezete értékét, nem is beszélve egyéb tényezőkről.⁴⁴

39 *Basch Imre*: A főváros lakásügyi akciójának eredményeiről In: Városi Szemle, 1914. 130. p.

40 *Liber Endre*: Budapest székesfőváros lakásügyi politikája és intézményei In: Venczel Gyöza – Dr. Medriczky Andor (szerk): Budapest székesfőváros szociálpolitikai, közjótékonyági és közművelődési közigazgatásának kézikönyve: Bp., 1930, 213. p.; *Sidó*, 1912. 737. p. Ilyen, egyébként elég kedvező beruházó kölcsön volt: 1910-es 2 millió font sterlinges 4%-os, 1911-es 105 millió frankos 4%-os és 1914-es 134,3 millió márkás 4,5%-os hitel. A törlesztésük 50 év alatt történik a 90, illetve 90,56%-os árfolyamon kibocsátott kötvények folyamatos kisorsolása útján. A beruházó kölcsönök történetéről bővebben lásd *Erdei* 1991. 12–13., illetve *Sipos* 1996. 131–132., 144–145. p.

41 BFL. IV.1407.b. 48390/1909-III. A Vág és a Borzenczey utca sarkán például egy alig 22 négyzetméteres területet vásárolt meg a főváros özv. Kresz Gézánától. Hasonlóan telekvásárlásra került sor a Telepy és a Fűrész utca sarkán található terület esetén, ahová a helyi iskolát tervezték.

42 *Ferenczi Imre*: Községi lakáspolitikai és lakásügyi intézmények. Bp., 1910. 382. p. (a továbbiakban *Ferenczi*, 1910.)

43 A főváros lakbéremelési kérelme, 1914. június 2.: BFL. IV.1407.b. 54877/1920-XIV.

A telkek leltári értékét tekintve változó kép tárul elénk. Általában elmondható, hogy a bérházakat létesítették az értékeesebb belső telkeken. Legmagasabb négy-szögölenkénti áron a Berzenczey úti telkeket (425 K) tartották számon. A hozzá közeli Váci úti, illetve a főútvonaltól valamivel távolabb eső Lomb és Angyalföldi utcai telkek viszont 5–20 K-val kevesebbet értek. A Köztemető és Alföldi utcákban 300 K, a Margit körúton 280 K, az Üllői út mentén már csak 250 K volt a telekár, a Hungária úti, a Mester, illetve a Simor utcai bérházaké pedig 150 K-t ért, míg a Miklós téri és a Jászberényi úti 120 K-t. A bérházas építkezések közül messze a legolcsóbb értékű telek a Gyáli úti 60 K-val.

Az alacsony árkategória tekintetében a főváros maradéktalanul eleget tett az elvárásoknak, hiszen a telepek négy-szögöl-ára sehol sem haladta meg a 200 K-át (Mihalkovics, Telepy), az átlaghoz képest még mindig magas a 120 K-ás Váci úti helyszín, hiszen a telepek többségének a telekértéke 50 K körül mozgott (16–80 K).

A telepek létesítésénél elsőrendű szempont volt az olcsóbb, de a közlekedés szempontjából kedvező elhelyezkedésű helyszín. A program előrehaladtával pedig a bérházak esetében a telkek minél alacsonyabb beépítettsége egyrészt a közegészségügyi érdekeket, másrészt pedig a mintaadás célját szolgálta.⁴⁵

A főváros elsőként a legértékesebb telkeinek beépítését kezdte meg. A telepek esetében arra is ügyeltek a szakemberek, hogy az értékeesebb, tehát a városfejlődés szempontjából fontos telkeket hordozható rendszerű, egyébként többségében téglá barakkokkal telepítsék be, hogy szükség esetén, viszonylag csekély ráfordítás mellett, az épületek átköltöztetésével könnyen felszabadíthatók legyenek.

---

44 Érdekes eredményekre lehet jutni a telekárak összevetésével. Az első ciklusban például a barakkokkal beépített Váci úti telkek értéke 120 K-át tett ki. Viszont a központtól távolabb eső, szintén Váci úti bérházak telkének ára a második ciklusban mégis 400 K lett, s így az megközelítette az említett barakkoktól egyébként ugyanolyan távolságra eső, csak éppen a központhoz jóval közelebb elhelyezkedő – igaz, nem főútvonali – Berzenczey telkek árát (400–420 K), nem is beszélve az Angyalföldi úti bérházról (400 K), melynek közvetlen közelében létesült maga az említett barakktelep. Vagyis hiába kedvező a Váci úti barakkok fekvése (Váci és a Hungária út kereszteződése) a telek értéke mégis feltűnően alacsony. Hasonló eltérés figyelhető meg a Hungária úti bérházak (150 K) és közvetlen szomszédjuk, a főútvonaltól párhuzamosan egy utcával távolabb elterülő Százados úti földszintes telep példáján (50 K) is. Az első esetben még magyarázatot szolgáltatathatna az eltérésre a telek mérete, az utóbbinál azonban erről sem lehet szó.

45 *Ferenzi*, 1913. 69. p. Már az első ciklusban 30–50%-a, a későbbiekben pedig 60–80%-a is üresen maradt a bérházakkal beépített telkeknek. A szabad területeket pedig különböző játszóudvarok formájában hasznosították, melyeket — szemben a magánbérházaknál megszokott gyakorlattal — valóban birtokba vehettek a gyermekek.

A építési akció megindításához szükséges volt megfelelő irányító bázis kialakítása. Szóltunk már az Elnöki Ügyosztály különleges szerepéről, amit a beruházás fontossága és főleg a sürgőssége indokolt. A közgyűlésen, illetve a tanács működésében kialakult szokások azonban nem engedhették meg az ügyosztálynak a program egyedüli, ellenőrzésektől mentes irányítását, ezért különböző bizottságok létesültek tanácsadó, illetve felügyelő szerepkörrel. Elsőként az 1909 februárjában megalakult építési „hetes bizottságot”⁴⁶ kell megemlíteni, melynek egyik feladata a Mérnöki Hivatal, illetve a magánmérnökök által elkészített részletes tervek jóváhagyása lett. Ezt követően az Elnöki Ügyosztály által irányított építkezés előkészítésére, valamint a munkálatok későbbi ellenőrzésére, a közgyűlés, az említett hetes bizottság tagjait is magába foglaló 24 tagú bizottság⁴⁷ felállítását határozta el, mely „A hatósági kislakások, népszálló, népotthon és iskolák építésére felügyelő bizottság” néven hamarosan meg is kezdte működését. Az építkezéseket valójában, a tanács megfelelő szakbizottságai véleményét figyelembe véve, továbbra is az Elnöki Ügyosztály irányította, így a 24-es bizottság ellenőrző feladatköre a program első éveiben inkább formális volt, általában csak utólagos jóváhagyásban nyilvánult meg.

Mindez azt mutatja, hogy Bárczy és az építési programja iránt eleinte teljes volt bizalom a közgyűlésen. Ezt többek között az a tény is jelzi, hogy különböző munkálatokra a közgyűlés nemegyszer azonnali felhatalmazást adott, s így — a belügyminiszteri jóváhagyásra történő utólagos felterjesztés kockázatát vállalva — rengeteg időt takarítottak meg az építkezés számára. 1911-re azonban ez a helyzet megváltozott. Ekkora ugyanis már a 2. ciklus javában zajlott, felhalmozódtak a teljesítetlen számlák, megjelent jó pár, a hivatalos út mellőzése miatt elégedetlenkedő újságcikk, sőt néhány nem túl jelentős — a versenytárgyalások során elutasított vállalkozó által indított — perre is sor került. Épültek ugyan a házak, de a város-

46 *Erdei*, 1991. 52. p. A bizottság tagja volt Wildner Ödön és Kabdebó Gyula mellett Krátky János és Heuffel Adolf a főváros szakemberei közül, az építészeket pedig Alpár Ignác, Freund Vilmos, Hauszmann Alajos, Quittner Zsigmond, Steinhard Antal, Wellisch Alfréd, Fittler Kamill és Korb Flóris képviselték, e két utóbbi építész kivételével mind a közgyűlés virilista, vállalkozó tagjai közül kerültek ki.

47 *Erdei*, 1991. 55., 112. p. A bizottság tagjai a hetes bizottság 12 tagján túl: Vázsonyi Vilmos, Pető Sándor ügyvéd, Rózsavölgyi Manó ügyvéd, Feleki Béla ügyvéd, Ehrlich G. Gusztáv bankár, Heltai Ferenc közgazdasági szakértő, valamint Fischer József, Kauszer Gyula, Neuschloss Kornél, Gelléri Mór, Plathy György, Reiter Gyula, Ullmann Gyula, Bódy Tivadar és természetesen Bárczy István, az elnök. A tagok felsorolása azért lehet érdekes, mert sok ismert név között többen a kislakáskérdés régi harcosai közé tartoztak, de ott találjuk, az építkezéseik során felkért vállalkozó familia tagjait is. Mindez persze teljesen természetes a korszakban.

atyák nem alkothattak képet a már megvalósult építkezések gazdaságosságáról, pénzügyi mérlegéről. Ilyen körülmények között született határozat a közgyűlésen arról, hogy az eddig megvalósult építkezésekről, illetve azok jövedelmezőségéről az illetékes ügyosztálynak részletes jelentést kell tennie. Ettől fogva a 24-es bizottság tevékeny részt követelt magának az előkészítésből. Például ennek javaslatára maradt ki egy 600 lakásos tétel a 3. ciklus programjából, amely pénzügyi problémák miatt egyébként is jelentős csonkítással valósult meg.⁴⁸

A program megtervezése, az építkezés irányítása

A kislakás-építési akció tervezetét az Elnöki Ügyosztály munkatársai dolgozták ki, közülük is Kabdebó Gyula mérnöknek volt talán a legnagyobb szerepe a program véghezvitelében. Az építkezések minél hatékonyabb megvalósulása érdekében gyakorlatilag az ő, illetve az Elnöki Ügyosztály közvetlen irányítása alá került a Mérnöki Hivatal, melynek létszáma is jelentősen megemelkedett az építkezések érdekében. Kabdebóék feladata volt a program kialakítása, majd az építési ügyosztállyal, valamint magánépítésekkel együttműködve a vázlat- és kiviteli tervek, illetve a költségvetés kidolgozása.⁴⁹ Ezek után a különböző munkákra, a szokásoknak megfelelően, 10.000 K felett nyilvános, alatta pedig meghívásos versenytárgyalást kellett rendezniük,⁵⁰ majd az elbírálást követően, a Mérnöki Hivatal szakembereinek ellenőrzése mellett megkezdődött az építkezés. Az Elnöki Ügyosztály és azon belül Kabdebó Gyula — sokszor mindenféle, hosszú ügymenetet igénylő ellenőrzés nélkül — irányíthatta az egész óriás vállalkozást.⁵¹

Visszakanyarodva a tervezés fázisához, mindenképpen el kell mondanunk, hogy először a közgyűlésen,⁵² majd a szaksajtóban, sőt a napilapokban is nagy visszhangot keltett az építkezés híre. Sokan kifogásolták, hogy a minél olcsóbb bérű lakások létesítését tervező főváros, saját alkalmazottainak igénybe vétele helyett magánépítésekre pazarolja a pénzt, növelve ezzel a költségeket és a majdani lakbéreket.⁵³ Valóban, a főváros csak a kislakás-telepeket tervezette meg a Mérnö-

---

48 Minderről bővebben *Erdei*, 1991. 52–60. p.

49 *Kabdebó Gyula*: Budapest székcsofőváros kislakás és iskola építkezései. Bp, 1913. 17–18. p. (a továbbiakban *Kabdebó*, 1913.)

50 Ami néha azért elmaradt...

51 *Erdei*, 1991. 52–60. p.

52 Bárczy István válasza Czettel Gyula interpellációjára. BFL IV.1403.a. 1908. 382. p.

53 Hogyan épít a főváros? In: *Építőmunkás*, 1909. szeptember 23. 1. p.: „... Szintén növeli a lakbért, hogy a főváros magánépítésekkel terveztet... Az építész egyesület tarifája szerint min-

ki Hivatal munkatársaival, akik emellett az építkezések ellenőrzésében is fontos szerepet játszottak. Az iskolák, és a bérházak tervezésére pedig igen magas díjazás⁵⁴ mellett, a hetes bizottsággal egyeztetve, az Elnöki Ügyosztály kért fel építészeket.⁵⁵ Ennek több oka is lehetett. Az egyik mindenképpen a megszorodott munka, amivel a Mérnöki Hivatal munkatársai nem tudtak megbirkózni. Másrészt Bárczyék nagyot és a fővároshoz méltót akartak alkotni, olyan programot, amire, mintaadó szerepe mellett, évtizedek múltán is büszke lehet Budapest. Tegyük hozzá: hasonló nagyságrendű községi szociális építkezéssel — ebben az időszakban — a sok tekintetben eltérő angol példán kívül, nem is nagyon találkoztunk máshol...

A tervek elfogadását, illetve a versenytárgyalások megtartását követően megkezdődött a munkák vállalatba adása. A fővárosnak elvileg az volt a célja, hogy elsősorban a kisiparosokat juttassa munkához, ezért az egyes épületek kivitelezését nem egészében adták ki fővállalkozásra, hanem kisebb részfolyamatokra bontva, külön-külön írtak ki rájuk pályázatot. Az építkezés folyamatát vizsgálva azonban egyértelműen kiderül, hogy a versenytárgyalásokat sorra a már ismert, megbízható,⁵⁶ gyakran a városházához igen közel álló jelentkezők nyerték el. Sőt, nem egyszer az is előfordult, hogy a munka sürgösségére hivatkozva magát a versenytárgyalást is mellőzve, egyszerűen csak felkérték a vállalkozókat. Minderre természetesen több magyarázatot is találhatunk, Kabdebó Gyulának biztosra mentek, megbízható, kipróbált és jól ismert vállalkozókat kerestek, akik a minőség és a határidő mellett garantálni tudták a megadott egységárakat is. Természetesen az adott társadalmi miliőről sem feledkezhetünk meg, melyben ha nem is teljesen elfogadott, de mindennapos volt a protekció, az érdekcsoportok olajozott működése. „Az eddigi árlejtések valószínűvé teszik amaz aggodalmakat ... hogy a vállalkozók szépen felosztják maguk között a munkát. Minden építkezésnél ugyanaz a 4-5 vállalkozó tett ajánlatot, és ugyanazok kapták a munkát. Előre megállapodtak, hogy melyik

---

den építész az építési költség 4%-át kapja honoráriumnak 800.000K! A Mérnöki Hivatal évi költségvetése 491.533 K! Ők is tervezhették volna, sebjaj ők majd havi 300 K-ért ellenőrzik a tervet...” A cikk különben arra is utal, hogy a háziurakból álló közgyűlés, „a város” tulajdonképpen azért épít drágán, mert nem akar önmaga versenytársa lenni.

54 A tiszteletdíjak mértéke elérte, vagy meg is haladta a polgármesteri fizetést. *Erdei*, 1991. 56. p.

55 A témáról bővebben: *Erdei*, 1991 53–54. p.

56 Általában a versenytárgyalásokon a munka odaítélésckor az ajánlati összeg nagysága volt a meghatározó, de arra is találhatunk példát, hogy a tanács nem a legolcsóbb ajánlatot fogadta el. Erre egyébként a közszállítási szabályzat értelmében joga volt. Lásd pl.: Klein József a Gyáli úti kislakások légszesz berendezése ügyében hozott tanácsi határozat ellen beadott fellebbezése. In: Fővárosi Közlöny, 1909. 1208. p.

munkára ki teszi a legjobb ajánlatot...⁵⁷ — jegyzi meg egy szakszervezeti lap cikkírója.

A következőkben a kislakás-típusok közül a telepek építkezésére helyezzük a hangsúlyt. Egyrészt azért, mert sem a korabeli, sem pedig az újabb szakirodalom — néhány számadattól eltekintve — nemigen tért ki külön erre a kérdésre. Másrészt azért, mert a kislakás-telepek olyan, mára teljesen eltűnt, így csak nehezen rekonstruálható színfoltot jelentettek Budapesten, melyek, bár nem szerves fejlődés eredményeként jöttek létre, végig megőrizték falusias miliőjüket, mégis tökéletesen beleolvadtak XX. századi fővárosunk színes világába.

Mivel magyarázható az, hogy a városvezetés, sokszor vállalva a maximum néhány évtizedes várható élettartamot, ilyen külön település-egységeket alkotó „munkás” negyedeket hozott létre? Az elsődleges ok a már említett adómentesség igénybe vételének lehetőségében, illetve Budapest liberális szociálpolitikájában keresendő, amely nem kívánt „könyöradományt” nyújtani, hanem egyelőre csak megtérülő kiadásokat vállalt. Olyan olcsó lakásokat kellett előállítania a fővárosnak, melyek bérét a szegényebb néposztályok tagjai is ki tudják gazdálkodni. Ezért a bérházaknál alacsonyabb költségszinten és így az ottaninál alacsonyabb lakbér mellett, az alsóbb rétegek számára készültek a telepi lakások. A másik magyarázat az lehet, hogy a meglehetősen sürgős építkezéseket ebben a formában lehetett a leggyorsabban tető alá hozni. A kertvárosira emlékeztető környezet emellett közelebb állt az ideális családi házas telepek gondolatához.

A főváros attól függően, hogy a beépítésre váró telek mennyire volt a jövőbeli városfejlődés szempontjából értékes hely, vagy ideiglenes — akár 10 éven belül elbontható — barakkokat, illetve a kevésbé frekvenciált helyszíneken állandó, körülbelül 30–40 év élettartamra tervezett kislakás-telepet létesített. A két típus közül az előbbi változat jelentett igazán újdonságot, hiszen ezek az épületek, pontosan a felhasznált terület értéke miatt hordozhatók, „transzportábilisek” voltak. Ilyen épületet addig a főváros néhány raktár, barakkiskola kivételével még nem emelt. Ugyanakkor nem volt már teljesen ismeretlen ez az építési mód, hiszen az angolok (Humphreys) és a németek (Döcker-cég) után magyar vállalkozók⁵⁸ is megjelentek

57 Hogyan épít a főváros? In: Építőmunkás, 1909. szeptember 23. 1. p.

58 *Ferenczi*, 1913 71. p. Ilyen szabadalommal rendelkező cégek pl.: Danubius, Walla, Árkay, Popper, Kis, Forgács (Válaszfal Építő Rt), valamint Popper Zsigmond, aki az említett szükséglakás-építkezésnél majd a bacula rendszert ajánlja, és most a kislakás-építkezésnél is a téglamellőzse mellett foglalt állást. A Miháلكovics, illetve a Váci úti építkezéseknél be is mutathatta az általa preferált szerkezeti megoldásokat. Ismertetőjéből kiderül, hogy az épület kisebb súlyának következtében már a téglalap építésénél is lehet anyagot spórolni. A vékony, merevithető favázfalat kívülről 2 cm-es deszka borítja, amit a szélről való védekezés ér-

a hazai piacon saját, egyébként a külföldieknél jóval olcsóbb szabadalmukkal.⁵⁹ Maga az építési költség különben, az állandó telepek lakásaihoz képest valamivel nagyobb volt, a magasabb telekár következtében pedig az első telepeket zsúfoltabban építették be. Ezek, a másik típushoz képest magasabb bérű lakások a jó közlekedés, a központi fekvés miatt könnyen bérlőre találtak.

Ilyen hordozható épületet az akció során — eltekintve néhány kivételtől⁶⁰ — csak az első ciklusban emeltek, ami a munka sürgősségét, illetve az ekkor rendelkezésre álló tőke bőségét is jelzi. A Mérnöki Hivatal három különböző alaprajz szerint készítette el a négylakásos házak terveit. A versenytárgyaláson szereplő

---

dekében aszfaltszigetelő lemezzel fedtek be. Ezekre a lemezekre 3 cm-es, jó hőszigetelő bizonysító parafaköveket crósítottak, a lakóhelyiségeket pedig belülről vakolták. Walláék, Katona Fülöp igazgató szabadalma alapján 33 cm vastag, kettős, élérc helyezett téglalából álló falszerkezetet alkalmaztak, ilyen, a szokásosnál kisebb súlyú megoldással, jóval alacsonyabb áron emeletes épületek is készülhettek. Az üreges téglafal pedig a hőszigetelést és a rétegek közötti légszerével a falak állandó szárazon tartását is szavatolta. A szerkezet egyébként olcsó, a gyors száradás következtében pedig szinte azonnal használatba vehető volt. A Walla József Cementárú Gyár Rt. több ilyen transzportábilis épületet is emelt a Százados úton, ahol a Szörény utcai szakaszon, 3 földszintes és egy közjóléti (fürdő, könyvtár, iroda) barakkot, illetve a Ciprus utcai részen 4 emeletes épületet létesített. Kis J. Jenő — aki a fővárosi akciónak csak az utolsó szakaszában nyert megbízást —, de maga is érdekelt volt a transzportábilis épületeket készítő üzletágban, cikkében értékelte a fővárosi akciót. A 15 cm-es favázás téglafalat az újbóli összeállítás nehézsége, illetve rossz hőszigetelő képessége miatt marasztalta el, a Popper féle parafás típust már jobbnak, igaz drágábbnak ítélte, a szétszedést ugyan itt sem tartotta kifizetődőnek. A 30 cm-es tömör téglafalú megoldást sem az áthelyezhetőség, sem pedig a hőszigetelés szempontjából nem találta jó ötletnek, és sajnálattal jegyezte meg, hogy mégis sok készült ebből a típusból. Legkedvezőbbnek a Százados úti, úgynevezett aerolit-kő elemeket alkalmazó rendszert tartotta, ahol a vasbetonszerkezet fogja körbe a hosszalpból és keresztalpból álló, jó hőszigetelést biztosító salakos betont tartalmazó aerolit elemeket. *Gerlóczy Gyula*: Földszintes munkásházak. In: *Építő Ipar*, 1911. 397., 417. p. (a továbbiakban *Gerlóczy*, 1911.); *Kis J. Jenő*: Budapest székesfőváros kislakás-építkezéseiről. In: *Építő Ipar*, 1911. 461–474. p.

59 A külföldi (francia, német, amerikai, osztrák) általában favázás megoldásokat tartalmazó szabadalmak, illetve a magyar (faszerkezetes Aradi és a vasvázás Árkay Aladár-félc) szabadalom ismertetését lásd *Gerlóczy*, 1911. 355. p. Az Aradi-féle épületeket Hauszmann Alajos és Petz Samu is kiválóan találta, és a szerkezet számos külföldi kiállításon is ezüst díjat nyert. Lásd: Szakvélemény az Aradi-féle házakról, BFL IV.1407.b. 18778/1908-I.

60 A második ciklusban a telepek mellett létesített ideiglenes barakkiskolák esetében, illetve a harmadik ciklusban emelt emeletes építkezés elrendelésekor újból felmerült, hogy kísérleti jelleggel, néhány ház erejéig, a gyors kivitel, illetve a telek esetleges könnyebb felszabadítása érdekében ismét alkalmazzák a drágább, hordozható rendszereket. Itt találkozhatunk például a fentebb említett, versenytárgyalást megkerülő megbízási móddal is, hiszen az Elnöki Ügyosztály a legsikeresebb transzportábilis épületeket emelő vállalkozót szóban bírta meg az újabb ajánlat elkészítésével. BFL IV.1407.b. 8469/1911-XIII.

vállalkozóknak ezek alapján kellett beadni az ajánlatukat, természetesen saját szabadalmuk,⁶¹ és az általuk készített homlokzati terv csatolása mellett. Ezek a lakások egységesen 16 m² szobából, 8 m² konyhából, illetve kis kamrából álltak, a WC pedig a lakáson kívül került kialakításra.

A pályázatnak tartalmaznia kellett az egységárat és az épületek 10 éven belüli új helyre telepítésének anyagi feltételeit. Az áthelyezés egyébként egyes esetekben — bár nem ez volt a jellemző — valóban néhány éven belül meg is valósult. Az első években az Aréna úti lakások közül 44-et, a Tattersalltól 16 lakást helyeztek át,⁶² mindkét esetben a Palotai úti kislakástelep mellett építették újjá az épületeket. A többi hordozható épület sorsáról egyelőre keveset tudunk. A Walla-féle emeletes épületek „dicsekedhetnek” azzal, hogy az összes ekkor emelt telepi lakás közül ezek álltak Budapesten a legtovább.⁶³

Az eredeti tervek szerint először két telekkomplexum (a Váci úti, illetve a Práter utcai csoport) hordozható házakkal való beépítésére írtak ki pályázatot. Az ekkor elkészítendő 192 szoba-konyhás lakás nyertes vállalkozói a 6 legolcsóbb ajánlatot tevők közül került ki, igaz látni fogjuk, hogy a későbbi pályázatokat is általában ők nyerik el.⁶⁴ A főváros a nyertesek között egyenlő arányban osztotta el a feladatot, így minden vállalkozó 32 lakás, vagyis 8 barakk létesítésére kapott megbízást, 1909 novemberi teljesítési határidővel. Végül mégsem ment minden a tervezettek szerint, ugyanis a Práter utca — Szigony utca sarkán található telket egy fellebbezés következtében nem sikerült megszerezni. Így 76 lakásnak, illetve 2 vállalkozónak egyáltalán nem, egynek pedig részlegesen nem volt még helye, s így teljesíthető megbízása sem.⁶⁵ Ezt követően a programot kibővítették a Tattersall telkének

61 Néhány szerkezeti típus: Árkay Sándor: 10 cm vastag lyukas téglafal; Schottola Ernő: Döcker-féle; Popper Zsigmond: favázás, dcszkával és parafalemezekkel; Neuschloss Ödön és Marcell: kettős álló téglalor között elhelyezett favázás elem; Walla József: 30 cm üreges rakott téglafal; Wellisch Arnold: 45 cm vastag külső tömör falak; Brunner Ferenc: 30 cm vastag külső tömör téglafal (az újságcikk szerint az eltel 2 év tapasztalata alapján ez utóbbi váltotta be leginkább a hozzá fűzött reményeket); Kémény és Tisza: tömör csömöszölt salakbeton falak. *Gerlóczy*, 1911. 345. p.

62 Ez utóbbi esetben a Magyar Ruggyanta Gyár terjeszkedése érdekében döntöttek a 4 barakk áthelyezésére mellett.

63 A Ciprus utcai 16 házas telepet — mely házai közül mindössze 4 volt Walla —, csak 1995-ben bontották le.

64 Walla József, Kémény és Tisza a Magyar Vasbeton Építő Vállalat képviselőjében, Wellisch Arnold, Popper Zsigmond – Töke György, Brunner Ferenc, Neuschloss Ödön és Marcell, a következő építkezéseknél pedig felbukkan még Forbáth Ernő, Pogány Nándor és Führer Miklós neve is az eddig említettek mellett. Komjáthy Vidor, Árkai Sándor, Princhausen Gusztáv és Schottola Ernő viszont nem nyertek megbízást az első ciklusban.

egy részén emelendő 32 lakással,⁶⁶ valamint a Mihalkovich utcában 220, egy évvel később a mellette lévő telken 115 lakást magában foglaló barakkok beépítésével. Ezek a telkeken, az említett három vállalkozó mellett, a többiek is kaptak lehetőséget, feltehetően az újabb pályáztatás mellőzésével.

Az akció második ciklusában 6 többemeletes ház és 1000 földszintes barakkokban elhelyezett kislakás építését is meghirdették. E program keretében, egy szükségtelep mellett, ekkor került sor a Budafoki, a Bécsi⁶⁷ úti, a Százados és a Kőbányai úti telkek beépítésére, illetve a szintén Százados úti 28 lakásos Művésztelep és az Újpesti rakpart melletti 105 lakásos csoport létesítésére. Ez utóbbi telep terve végül azért került be a programba, mert a Váci úti szükséglakásokat rossz állapotuk miatt le akarták bontani, ezért az itt lakók elhelyezéséről sürgősen gondoskodni kellett.⁶⁸ E telep házait egyébként a villamosvonal két oldalán akarták elhelyezni, mégpedig úgy, hogy a 9 darab 132 lakást magába foglaló egyszemeletes ház a Duna felőli oldalon, az 5, összesen 32 lakásos fölszintes barakk pedig az utca túlfelén kerüljön felépítésre. Az FKT azonban keresztülhúzta az Elnöki Ügyosztály számításait, ugyanis 4 emeletes barakk létesítéséhez nem járult hozzá. Így mindössze 112 lakás készül majd el, melyek közül 7-ben mosókonyhát is kialakítá-

---

65 A kérdéses 76 lakásból 32–32 létesítését Neuschloss és Wellisch cég, 12-ét pedig Popper Zsigmond vállalta. BFL IV.1409.b. 107299/1909-Eln.

66 Felmerült, hogy a szabadon maradt, a főváros rendelkezésére átadott telket további 32 lakással építsék be. Maga Wellisch Arnold ajánlkozott az építkezés folytatására, arra hivatkozva, hogy a pályázók közül ő kapta a legkevesebb megbízást, állványai még a helyszínen vannak, és az ács-telep amúgy is a közelben található. A telep bővítésére végül nem kerül sor, sőt 1913-ban 16 lakást a Palotai úti telepre szállítanak majd át. A Tattersall egyébként a fővárostól bérelte a területet, amiből most a tanács az építkezés céljára 10.000 m²-t visszaigényelt. A házak elhelyezése valószínűleg némi aggodalomra adhatott okot, hiszen a Tattersall igazgatója a teleknek a Juranics utcai felét javasolta beépítésre, ahol akár 184 lakást is elhelyezhetőnek tartott. Végül persze az eredeti elképzelés valósult meg, igaz a házhelyek kijelölésénél figyelembe vették, hogy még a nagyobb (József és Lipót napi) lóvásárok idején se okozzanak fennakadást az épületek. Kerepesi úti házak áthelyezése 1913: BFL IV.1409.b. 93759/1910-Eln. Építkezés a Tattersallban, BFL IV.1409.b. 89659/1910-Eln.

67 A Budafoki útra a Fehérvári és az Átlós (ma Bartók Béla) úti régi téglaházban lévő munkások, illetve a Fehérvári és a Lenke úti barakklakások lakóinak elhelyezését tervezték, a Bécsi úti telepen pedig a Miklós téri barakklakók kaptak a korábbiaknál jobb minőségű hajlékokat. Fővárosi Közlöny, 1910. 781–783. p.

68 Eredetileg egy másik helyszínen is számításba jött, mégpedig a Váci út, Csavargyár, Mura utca közötti 1477/4 hrsz. számú telek, amire még annak idején az V. kerületi előjáróság szeretett volna áthelyezni a Kárpát utcai szükségtelepét. Itt egyébként ismét nem valósult meg ekkor az építkezés, s csak a húszas évekbeli kislakásépítési akció alkalmával kerül beépítésre, igaz akkor egy 252 lakásos bérházkomplexum létesül rajta.

nak. A szűkebb körű árlejtésre ez esetben 17 vállalkozót⁶⁹ hívtak meg, a versenytárgyalást végül Popper Zsigmond, illetve Kemény és Tisza cége nyerte meg.

A ma is látható, sőt működő Százados úti Művésztelep a tervezettnél (32) szintén kevesebb lakással épült meg, ebben az esetben csökkenést a magas költségek okozták. Ezek az épületek mind a tervek,⁷⁰ mind a kivitelezés szempontjából sokkal jobb minőségben készültek a barakklakásoknál. Az építkezést, a szokásoktól eltérően, mindaddig nem kezdték meg, amíg a tanács a bérlőnek jelentkezők közül ki nem választotta a 28 leendő szerencsés lakót, és meg nem kötötte velük a bérleti szerződést. Az egy, kettő, illetve három szobával és műteremmel felszerelt lakások természetesen könnyen találtak bérlőre, így a nyertes vállalkozók⁷¹ időben megkezdheték a munkát.

A kislakás-program befejező szakaszában három nagyobb emeletes telep létesítését és néhány kisebb kiegészítő építkezést foganatosítottak. Valószínűleg ekkor emelték a már sokszor emlegetett Palotai úti telepet,⁷² illetve a Villám úti műtermes házat is.

Ez utóbbi létesítésének jogát ügyosztályi ajánlással⁷³ kapta meg Popper Zsigmond, vagyis a versenytárgyalás ismételen elmaradt. A vállalkozó eredetileg saját tervet készített, amit nem fogadott el az Elnöki Ügyosztály, mivel nem akartak eltérni a jól bevált Százados úti műtermes házak terveitől. A Villám utcában összesen egy háromlakásos ház létesül Raskovics Ignác részére.⁷⁴

---

69 A 6 ismerős név mellett, feltűnt többek között Forbáth Ernő, Führer Miklós és a László testvérek, Kis J. Jenő és Koch Károly is. Lakások az Újpesti rakpartnál: BFL IV.1409.b. 72616/1910-Eln.

70 Wassola Sándor tervezte az épületeket, és ő volt a főváros részéről az építkezéshez kirendelt művezető is.

71 Forbáth Ernő: 6 épület, Wellisch Arnold: 5 épület és Walla József: 4 épület. A Művésztelepen egyébként 6 háromszobás, 10 kétszobás és 12 szoba-konyhás lakás létesült. A Százados úti műtermes házak vállalatba adása, BFL IV.1409.b. 26954/1911-Eln.

72 Brunner Ferenc, Forbáth Ernő, Führer Miklós, Kis J. Jenő, a László testvérek, a Speciális Építő Rt., Walla József, Wellisch Arnold és Popper Zsigmond kapott megbízást különböző számú és méretű barakkok elkészítésére. Kislakásos bérházaknál szerződött vállalkozók jegyzéke, BFL IV.1407.b. 58250/1915-XIV.

73 Egyébként ilyen esetben sem kellett teljes mellőzöttségtől tartania a többi, már bevált vállalkozónak, hiszen a nyertes cég csak az épület szerkezetét kivitelezte, így természetesen egyéb munkáknál másokat is szerződthettek. Ez esetben a kerítést Wellisch cége, a kaput Brunner, a vízvezetékét Gerő N. Nándor kivitelezte, hogy csak a fontosabb neveket említsük... Villám úti műtermes ház építése 1912: BFL IV.1407.b. 42226/1920-XIV.

74 BFL IV.1407.b. 42226/1920-XIV.

A telepek építésében természetesen nem csak az említett vállalkozók vettek részt, hiszen a telkeket közművesíteni⁷⁵ kellett, továbbá gondoskodni az úthálózat-ról és a kertészeti munkákról is.

A telepek felszereltsége, melléképületei

A hatóságnak a telepeken, a lakóhelyek létesítése mellett, elsősorban két fontos feladatot kellett ellátni: a higiéniai igények kielégítését és a megnövekedett gyermeklétszám következtében újabb iskolai, illetve óvodai férőhelyek megteremtését.

A közegészségügyi problémák megoldása mindig is elsőrangú feladata volt a városigazgatásnak. (A főváros aktív lakáspolitikája is először szükséglakások építésével kezdődött, aminek indítéka, a járványveszély mellett, lényegében ebben a közigazgatási feladatban keresendő.) Minden kislakás-telepnek rendelkeznie kellett például bizonyos számú mosókonyhával. Erre elsősorban azért volt szükség, mert ennek hiányában a korai szükségtelepek lakói a szobákban mostak, szárítottak, ami komoly veszélyt jelentett az egészségükre.

A mosókonyhákat vagy a házakhoz kapcsolva, vagy külön épületekben, úgynevezett mosópavilonokban helyezték el.⁷⁶ A mosókonyhák mellett általában mángorló helyiséget is találhatunk, illetve a fürdőalkalmatosságot is több esetben itt alakítottak ki.⁷⁷ Ugyanakkor e létesítmények kihasználtságára,⁷⁸ illetve a későbbi lakásínségre következtethetünk abból, hogy az első világháborút követően nem

75 A telepek többségét gázvilágítással szerelték fel (kivéve a Váci, a Tattersall, az Arcna és a Ciprus úti telep, ahol petróleummal világítottak, bár az utóbbi telep átadásakor semmiféle közvilágításról nem gondoskodtak.) A villanyvilágítást majd a húszas évek elején vezetik be, amikor a telepekről sorra érkeznek a fővároshoz az ez irányú kérelmek. A Művésztelep lakói például arra hivatkoznak, hogy a nem is mindig tökéletesen működő gázvilágítás mellett lehetetlen rendesen alkotni, s így az „elrabolt országrészek szobrászai” rengeteg időt veszítenek. Máshol pedig a sok betörés miatt a közbiztonság védelme sürgette a világítás bevezetését. BFL IV.1407.b. 135359/1919-XIV., 4530/1919-IX.

76 A bérházak esetén természetesen, egyéb mellékhelyiségekhez hasonlóan, az alagsorban, vagy ritkábban a padláson helyezték el.

77 Mosópavilon a Haller utca és az Ernő utca sarkán: BFL IV.1407.b. 33269/1914-XIII. Haller és Ernő utcai mosópavilon adómentessége: BFL IV.1407.b. 81084/1914-XIII. Az említett telepen például 16 mosókonyha, 2 mángorló helyiség és 2 fürdőszoba épült, melyek három telep (Mihálkovic, Telepy, és Haller u.) összesen 347 családját látták el, akik telepenként felváltva használhatták azokat. A Ciprus utcában pedig az emeleti folyosó egyik végén a mángorló helyiség, a másik végén pedig minden lakás számára külön WC létesült.

78 Az 1915-ben épült Babér úti szükséglakás telep 32 mosókonyhájából a húszas években csak 20 üzemelt: BFL IV.1407.b. 122475/1920-XIV.

egy ilyen telepen a használaton kívüli mosókonyhákat szoba-konyhás vagy egyhelyiséges lakásokká alakították át.⁷⁹

A korábbi hatósági (szükségalakás-) építkezésekhez képest mérföldkönek számított egyes telepek fürdőhelyiségekkel történő felszerelése. Erre ezt megelőzően sehol sem került sor, a lakók a kutakat, illetve a közfürdőket használták tisztálkodásra. Több telep büszkélkedhetett egész fürdőpavilonnal, melyek létesítését a második és a harmadik ciklus munkálataival egy időben rendelték el. Elsőként, még kísérletképpen, a Haller úton létesítettek ilyen épületet, majd a sikeren⁸⁰ felbuzdulva további 5 helyen határozták el fürdő, zuhanyzó, lábfürdő, orvosi rendelő, valamint egyéb helyiségeket (könyvtár, gondnoki irodát, tanácsadó-, sőt akár jogvédő irodát is) magába foglaló népjóléti épületek felállítását.⁸¹ Ezek közül végül 2 nagyobb népfürdő valósult meg a Százados és a Palotai úton, illetve hasonló működött a Vágóhid úti szükségtelepen is.

A Százados úti telepen Walla József cége nyerte el a közjóléti épület felépítésének jogát, melynek vizesblokkja 9 kádfürdőből és egy zuhanykamrából,⁸² az ezekhez tartozó ruhatárból, és öltöző helyiségből állt.⁸³ Az épületek 1913-as átadása azonban nem zajlott le zökkenőmentesen, ugyanis több ponton fedeztek fel hiányosságokat a tanács illetékes szakközegei. Nem találták például megfelelőnek a vízmelegítő berendezés kapacitását, és ezért a főváros nagyobb kályhák üzembehelyezését igényelte. Az eredetiek ugyanis nem voltak képesek percenként 50 liter 40 fokos víz előállítására, ezáltal még 4 zuhanyt sem lehetett egyszerre használni. A tartály kiürülését követően túl hosszú ideig kellett várni az újramelegítéshez, ami még tovább csökkentette a fürdőpavilon forgalmát, pedig az egészséges életmódra való nevelés sikerét nagyban elősegítette volna a könnyű, praktikus és kényelmes

79 A használatlanul álló mosókonyhák lakásokká alakítása a Százados és a Ciprus utcai telepeken: BFL IV.1407.b. 140119/1918-XIV. A Százados úton például 4, a Ciprus utcában pedig 10, a házsorok végén elhelyezett mosókonyhát alakították át egy-egy lakássá. Valószínűleg nem lehetett ez egyedülálló megoldás, bár a Kőbányai úti telepen egy fővárosi altiszt kérelmezte családja számára a mosókonyhában való elhelyezést, ami a telep gondnoka, Reiter Ferenc támogatása ellenére végül mégsem valósult meg. Komár József altiszt elhelyezési kérelme a Kőbányai úti telep mosókonyhájába: BFL IV.1407.b. 106442/1920-XIV.

80 „...Próbaképpen egy kisebb telepünkön felállított hasonló fürdőszobák oly kedveltek, hogy vasárnaponként 12–12 használójuk is akad” Az Elnöki Ügyosztály előterjesztése további kislakások építése iránt, Bp., 1911. 9. p.

81 Uo.

82 Kabdebó Gyula beszámolója szerint ezek a fürdő épületek öntöttvas, fehér zománcos kádakkal, szén és fatüzelésű fürdőkályhakkal és zuhanyos csaptelpekkel lettek felszerelve. *Kabdebó*, 1913. 33. p.

83 A Walla-féle Szörény úti közjóléti épület terve, 1911: BFL IV.1407.b. 8469/1911-XIII.

használat.⁸⁴ A Vágóhíd úti szükséglakás-telepről maradt ránk egy igen érdekes adatokkal szolgáló fürdőszabályzat. Eszerint a fürdő reggel 6 és este 9 (vasárnap 5) óra között vehető igénybe, mégpedig előzetes jelentkezés alapján. A fürdőfelügyelőnél kellett maximum egy héttel korábban pontos időpontért jelentkezni, aki azt a lakó nevével együtt bejegyezte egy bárki által megtekinthető könyvecskébe. A fürdő használatából kirekesztették a fertőző betegeket és hozzátartozóikat, valamint azokat, akik vétettek a szabályzat ellen, például szemérmetlenül viselkedtek. A kádat a fürdést követően lúgos vízzel kellett kimosni, majd száraz ronggyal áttörölgetni, vagy mindezt a munkát, a kályha kihamuzásával együtt, 30 filléres tisztítási díjjal kiváltani a fürdőfelügyelőnél, aki egyébként a kulcs visszavételekor ellenőrizte is a rendet. A használat ezen a telepen ingyenes volt, de a víz felmelegítéséhez szükséges fűtőanyagot a lakónak kellett biztosítania.⁸⁵

A Palotai úti telepen viszont 40 fillérbe került a kádfürdő, melyben egy felnőtt és három 12 évnél fiatalabb gyermek fürdhetett meg a rendelkezésére álló 40 perc alatt. A 20 perces zuhanyfürdő csak 10 fillérbe került. A fürdővendég további 6, illetve 16 fillérért törülközőt és fürdőlepedőt is bérelhetett, sőt 2 fillér ellenében (3x8 mm-es) szappant is kapott. A fürdőépület forgalmáról annyit tudunk, hogy a Palotai telep, majd 1915-től a Babér utcai szükségtelep mintegy 4000 főt kitevő lakossága számára létesített, 8 kád- és 6 zuhanyfürdőből álló épület napi forgalma (az 1910-es évek legvégén) 57 fő volt. A korabeli várakozások azonban, a lakosság folyamatosan bővülő foglalkoztatottsága, illetve a közeli állami telep létesítése miatt, az igény emelkedését jósolták, ezért 1920-ban elrendelték a közjóléti épület további 6 kádfürdővel való kiegészítését (zuhanyra állítólag nem volt kereslet).⁸⁶ E nagy lélekszámú telepkomplexum a népfürdő mellett külön népjóléti épülettel is rendelkezett, amit 1916-ban szülő- és terhesotthonná alakítottak át.⁸⁷

A bérházak és a telepek megalapításakor gondoskodni kellett a különböző kulturális igények kielégítéséről is. Ezek közül az iskolák és óvodák létesítése tűnt a legégetőbb feladatnak. E ponton szervesen összekapcsolódott Bárczy beruházási programjának két ága, hiszen számos telep közelében létesítettek iskolát ma is működő kőépületben. Ilyen például a Százados úti, a Vág utcai, a Mester utcai, Miklós téri, Lehel úti, vagy a Váci úti, hogy csak néhányat említsünk közülük. A végleges iskolaépületek történetéről rendelkezünk szakirodalommal,⁸⁸ így vizsgálódásun-

84 Jegyzőkönyv a Százados úti közjóléti barakk átvételéről: BFL IV.1407.b. 69617/1913-XIII.

85 A Vágóhíd úti szükségtelep fürdőszabályzata: BFL IV.1407.b. 3337/1913-XIV.

86 A Palotai úti népfürdő kibővítése: BFL IV.1407.b. 22643/1919-XIV.

87 A Palotai szülőotthon kialakítása: BFL IV.1407.b. 2480/1917-XIV.

88 A kérdésről bővebben: *Erdei*, 1991. 62–73. p.

kat inkább az ideiglenes barakkiskolákra összpontosítjuk. A telepek ugyanis gyakran hamarabb benépesültek, mint hogy a hozzájuk tartozó köiskolák megépültek volna, a gyerekek elhelyezéséről viszont gondoskodni kellett. E célból több helyen már másutt is alkalmazott barakk-iskolákat, illetve óvodákat létesítettek. A Százados úton például Walláék a fiúk és a lányok részére 4-4 tantermes szétszedhető épületet emeltek,⁸⁹ ideiglenes óvodaként pedig a régi vámház szolgált a Kerepesi út Százados úti sarkán.⁹⁰ Hasonló épületek létesültek a Telepy utcában, ahol a barakképületben⁹¹ az óvoda és az iskola mellett szolgál- és dajkalakás is létesült, a későbbiekben pedig egy kétemeletes községi iskolát is terveztek a telepre, melynek megépítését késleltette a telek megszerzésének elhúzódnása.⁹² Többek között a Gubacsi, Ceglédi, a Ciprus,⁹³ a Gyáli,⁹⁴ a Kőbányai⁹⁵ és a Palotai úti telep is barakkiskolákkal büszkélkedhetett, melyek közül az utóbbi épületet, feltehetően a végleges elkészültét követően, gyermekothonná alakították át. Ezt az épületet a Magyar Humphreys Rt. eredetileg a Béke úti szükségtelepre közzjóléti épületnek készítette el, de a beruházás elhúzódnása, majd teljes elmaradása következtében végül a Palotai úti kislakás-telephez kapcsolódó szükségtelepen óvoda céljára épült meg.⁹⁶

A gondoskodó főváros egyre bővülő szerepvállalásának egyik beszédes jele az, hogy néhány nagyobb telepen⁹⁷ a közzjóléti épületekben könyvtár is létesült.⁹⁸

89 Az épületeket egyébként 1924-ben fogják a VII. kerületi Víztorony mellett újjáépíteni. A Százados úti fabarakk átszállítása a Stefánia útra: BFL IV.1407.b. 136133/1924-XIII.

90 A Százados úti építkezés helyszínrajza: BFL IV.1409.b. 72616/1910-Eln.

91 Ez az a barakképület, amit eleve úgy létesítettek, hogy fölöslegessé válása esetén kislakásos házzá lehessen átalakítani. A barakkiskola felépítését az is indokolta, hogy korábban a Tűzoltó utcában működött már egy 22 tantermes iskola, amelyet, kórházzá alakítottak át. Az Elnöki Ügyosztály előterjesztése további lakások építése iránt, Bp., 1911, 7. p.

92 Brunner Ferenc barakk épülete: BFL IV.1409.b. 53308/1910-Eln.; Iskola a Telepy és a Fűrész utca sarkán (Fritz Oszkár műépítész): BFL IV.1407.b. 69944/1909-III.

93 *Bolgár*, 1913. 1448. p.

94 Angclus Béla a Gyáli út gondnokának előterjesztése: BFL IV.1407.b. 28544/1909-VI.

95 A Pongrácz úti állami telep megépítésekor merül majd fel kiváltása egy állandó közcépülettel. A Pongrácz úti állami kislakástelep kibővítése: BFL IV.1407.b. 401857/1920-XIV.

96 Előadói ív a Palotai úti kettős óvodaépületek létesítéséről: BFL IV.1407.b. 62613/1913-XIV.

97 Például a Százados úton, a Haller utcában, vagy Palotai úton.

98 A Százados utca 3. sz. könyvtár bővítése: BFL IV.1409.c. 136719/1941-IX. A Walla főlc Százados úti könyvtár például olyan nagy forgalmat bonyolított le, hogy a fontos kultúrmissziós feladatát hangsúlyozva, 1940-ben a tanács elhatározta a kibővítését a szomszédos kétszobás lakással történő egybenyitásával.

A kislakások kezelése

A főváros kislakásainak kezelését eleinte az Elnöki Ügyosztály, majd 1912-től a szociális feladatok egyöntetű irányítására alakított XIV. (Szociálpolitikai és Közművelődési) Ügyosztály végezte, míg a további építkezések, beleértve a tervek elkészítését, a XIII. (Építkezési) Ügyosztály munkakörét képezték. A Szociálpolitikai Ügyosztály munkája nem csak az elkészült bérházak és telepek kezeléséből állt, hanem a fővárosi lakásviszonyok alakulását követve, ennek a szervnek kellett javaslatot tennie az újabb építkezésekre, azok helyszínére, az épületek típusára, illetve a lakók jövedelmi viszonyainak ismeretében megállapítania a szedhető lakbérek nagyságát. E sokrétű feladat közül a telepek mindennapi irányítása adta az ügyosztálynak a legtöbb munkát, amit viszonylag nagy számú kezelőszemélyzet segítségével látott el. Minden bérháznak, illetve telepnek volt gondnoka, házmestere, vagy telepfelügyelője, akinek a munkáját egyéb segéderők is megkönnyíthették.

A lakók a különböző ügyes-bajos dolgaikkal először a házmestert, illetve a telepfelügyelőt keresték meg. Ők a gondnok, valamint az illetékes (Elnöki, majd XIV.) Ügyosztály ellenőrzése alatt álltak, s szolgálatukért természetbeni juttatást (a család lélekszámától függően egy- vagy kétszobás lakást), illetve a lakóktól rendeletben megszabott (a lakbér 2%-ban meghatározott) házmesterpénzt, és szemétpénzt kaptak, amit, a Tanácsköztársaság időszakának kivételével, a városházáról folyósított felügyelői díj is kiegészíthetett.⁹⁹ Ez az utóbbi összeg egyébként oly módon került kiszámításra, hogy figyelembe vették a felügyelőre bízott lakások számát is. Azok a telepfelügyelők, akik 50 lakást láttak csak el, természetbeni illetményként egy szoba-konyhás lakást kaptak. Azok viszont, akik 51-100 családot felügyeltek, már az évi lakbér 3%-t kapták, amiből a tanács levonta a természetbeni lakás bérértékét. Akik 100-nál is több lakást kezeltek, azok 3,5%-ot kaptak, de az ő illetményüket is csökkentette a bérérték. Az egy felügyelő gondjaira bízott lakások számát, a hatékony munka érdekében, 150-ben maximálta a tanács.¹⁰⁰ Olyan is előfordult, hogy a felügyelő a telepen lakott ugyan, viszont nem vette igénybe a szolgálati lakást, ilyen esetben a tanács lakbéregyenérték címén pénzben megváltotta a juttatást.¹⁰¹

99 Miniszterelnöki rendelet a telepfelügyelői díj beszüntetéséről: 4288/1919 M. E. 19. §., BFL IV.1407.b. 101016/1919-XIV.

100 *Ferenczi*, 1913 81. p.

101 Palotai úti telep felügyelőjének lakbéregyenértéke: BFL IV.1407.b. 59304/1915-XIV.

A telepfelügyelő, illetve a házmester egyik legfontosabb feladatát a székesfővárosi házakban uralkodó viszonyok ellenőrzése jelentette. Ők ügyeltek a házirend betartására, kinyomozták az esetleges albérlőtartást, vagy a háziállatok tiltott nevelését. Emellett tájékoztatták a tanácsot a megüresedő lakások számáról, ők voltak azok, akik az új lakókat elhelyezték, és a lakbért rendszeresen beszédtek. Nekik kellett a gondnokon keresztül felhívni a tanács figyelmét az észlelt meghibásodásokra, kezelni a liftet, eligazítani a segítségükre kirendelt segédszemélyzetet, így a takarításért, a szemét elhelyezésért¹⁰² felelős vicéket, az éjjeliőrt, esetleg a szerelőt, amennyiben a telepen lakott ilyen szakember. A Palotai úton például a Népfürdő karbantartására, a telepi dugulások elhárítására alkalmaztak egy vízvezeték szerelőt.¹⁰³

A gondnok képviselte a lakók érdekeit a tanács irányában. Az ő feladata, az 1912-es házirend szerint, elsősorban a felügyelete alá rendelt házmesterek és telepfelügyelők ellenőrzése volt, valamint a Szociálpolitikai Ügyosztály lakókijelölését követően a lakások hivatalos bérbeadása, a befolyt bér, valamint a hátralék számontartása, a lakbér befizetése a Központi Pénztárba. Emellett a gondnok foglalkozott a lakók problémáival, melyekről a panaszos aláírása mellett feljegyzést kellett készítenie. Abban az esetben, ha a gondnokkal támadt konfliktusa a lakóknak, sérelmükkel a Központi Házkezelőséghez fordulhattak.¹⁰⁴

A levéltár bővelkedik olyan iratokban, melyek a gondnokok széles körű tevékenységéről tanúskodnak. A gondoljakra bízott telepeken ők kérelmezték a tatarozást, illetve a felügyeletük alatt házilagosan elvégzett kisebb munkák, vagy bizonyos hiányok pótlása esetén a tanácstól felvett előlegekkel gazdálkodtak. Ők hívták fel a tanács figyelmét a telepeken előforduló különböző közegészségügyi, vagy közrendészeti kihágásokra, ők kezelték a létesítmények leltárát, és ez ügyben rendszeres kapcsolatot tartottak a Számvevősséggel is. Az is előfordult, hogy a beérkezett lakossági panaszok alapján, nekik kellett a tanács nevében eljárniuk például a be nem jelentett albérlőtartás ügyeiben, vagy az ő javaslatuk alapján engedélyezte a XIV. Ügyosztály a telepen lakók közötti lakáscserét. Arra is sok a példa, hogy egyenesen a gondnok ajánlására adtak bérbe lakást megbízható, de rászoruló igénylőknek, igaz ilyen esetben is a beutalást tanácsai határozathoz kötötték.

---

102 A személtelhelyezés ügye: BFL IV.1407.b. 70404/1914-XIV. Minden lakó köteles volt a vicék szolgáltatását igénybe venni, amiért cserébe két szobás lakások esetén havi 1 K-t, egyszobásoknál 80 f-t fizettek.

103 Vízvezeték szerelő alkalmazása a Palotai úton: BFL IV.1407.b. 38452/1919-XIV.

104 Házirend 1912: BFL IV.1407.b. 99211/1917-XIV.

Az alábbiakban egy olyan, nem szokványos példán keresztül mutatjuk be a gondnok tevékenységének egy részletét, amelyen keresztül betekintést nyerhetünk a hivatalos ügykezelésbe is. Ekkor Décsy János ezredes bonyolódott levelezésbe a hatósággal. A történet abból a szempontból szokványos, hogy a magas rangú tiszt, a házirendet betarva, levélben tájékoztatta a gondnokot arról, hogy fia és menyé ideiglenesen hozzá költözött, sőt a bejelentési kötelezettségének megfelelően a tanács illetékes osztályán is jelezte a változást. A gondnok, a szokásos ügymenet szerint eljárva, továbbította a hozzá érkezett levelet, hogy ezáltal a hatóságnak módjában álljon ellenőrizni, hogy a lakó a szabálynak megfelelően járt-e el. A bejelentés annak rendje és módja szerint tehát eljutott a Központi Iktató Hivatalhoz, ahol az ügy váratlanul elakadt. Az illetékes szerv ugyanis nem volt hajlandó érdemben foglalkozni a beadvánnyal, ugyanis arról hiányzott a megfelelő értékű illetékbélyeg. Ezen a ponton az Üllői úti ház gondnoka vette kezébe az ügyet, és az eset kivizsgálását sürgette. Szerinte ugyanis nem célszerű minden egyes beadványt ellátni kétezer pengős okmánybélyeggel, mert ez hosszú távon oda vezethet, hogy a lakók nem vesztegetik sem az idejüket, sem a pénzüket a hatóság tájékoztatására, így a tanács éppen azoktól az értékes információktól esik el, melyek ismeretében a lakáspiac fejlődését a megfelelő irányba terelhetné. A házgondnok tehát méltánytalannak tartja az illetékbélyeg megkövetelését, hiszen a lakók háziuruknak címzett leveleiket sehol nem kötelesek okmánybélyeggel ellátni. A háziúr és a lakó közötti viszony ugyanis magánjogi természetű, s ez abban az esetben sem változik, ha a háztulajdonos történetesen a főváros. A gondnok álláspontját egyébként a tiszt ügyészség is megerősítette, hangsúlyozva, hogy ilyen esetekben a lakóknak a tanácshoz nem mint hatósághoz, hanem mint háziúrhoz kell fordulniuk.¹⁰⁵

A fenti példából láthattuk, hogy a gondnoknak milyen széles körű, felelősségteljes munkát kellett végeznie. A feladat nagyságát jelzi az, hogy lehetőség szerint minden telep, illetve bérház más-más tisztviselő „gondjára” volt bízva, akik egyébként a lakók számától függően kapták a tiszteletdíjat munkájukért. Az összeget általában úgy határozta meg a tanács, hogy a gondnokra bízott lakások évi bérjévedelmének 1%-t utalták ki számukra, ami körülbelül 400–1000 K-t tett ki.¹⁰⁶ Azért nem fizetést kaptak, mert a kislakások gondnokai a főváros alkalmazásában álló szakemberek voltak, akik a gondnoki teendőket egyéb munkájuk mellett látták el. Találunk közöttük számvevőségi tanácsost, fogalmazót, tanácsjegyzőt, adóhivatali

105 Ortutay Tiszti Lajos házgondnok levele, 1923. november 24.: BFL IV.1407.b. 3002/1926-IX.

106 *Ferenczi*, 1913. 81. p.

főtisztet, nyugdíjas főjegyzőt, hogy csak a leggyakrabban előforduló példákat említsük.¹⁰⁷

A felsoroltak közül, talán a lakbér beszédese és nyilvántartása adta a legtöbb feladatot a házmestereknek és a gondnokoknak, hiszen nem csak annak havi vagy negyedévi összegyűjtéséről kellett gondoskodniuk, hanem pontos kimutatást is vezettek a hátralékosokról, a befizetett összeg nagyságáról, stb... A központi irányítás bevezetésekor a gondnokok számára készült egy részletes kezelési utasítás, mely külön a lakbér beszédésének szabályzásával foglalkozott. Eszerint a befizetett lakbért a Számvevőség kezelési osztályán beszerezhető, és az említett hivatal által hitelesített, általa bármikor ellenőrizhető bérjövedelem-nyilvántartó könyvbe kellett bejegyezni, ami tartalmazta minden lakás sorszámát, lakója beköltözésének időpontját. A beszédett bért (az esetlegesen befolyt hátralékokkal, vagy túlfizetéssel együtt) nem egyszerre, egy tételben kellett eljuttatni a fővároshoz, hanem, a gondnok munkáját jelentősen megnövelve, minden bevételezést követő napon rögtön be kell fizetni azt a Központi Pénztárba. A rendeletben nem szerepelt előírásként a személyes megjelenés, hiszen küldőnccel, vagy postai úton is rendezhette a gondnok a befizetést, késedelem esetén viszont személyes felelősséggel tartozott. 1912-ben volt egy rövid időszak, amikor azok a bérlők, akik nem kaptak lakáspénzt, az esedékes lakbérüket postai úton fizették be közvetlenül a Központ Pénztárba, és ugyanerre voltak kötelezve azok a lakbérilletménnyel bíró lakók is, akiknek lakbéré meghaladta a támogatás összegét, illetve akik korábban már jelzáloggal terhelték meg azt.¹⁰⁸

A lakbérhátralékos lakók által a tanácshoz intézett részletfizetési kérvények minden esetben a gondnokon keresztül jutottak el a címzetthez. Egyes különösen méltányolható esetben, de akkor is maximum 1 hónapra, maga a gondnok is adhattott részletfizetési kedvezményt. Akkor, ha az adóson a türelmi idő sem segített, szintén a gondnoknak kellett — a tisztí ügyészségen keresztül — megindítani a lakbérpert, amire általában csak olyankor került sor, amikor a letiltás sem kecsegtetett sikerrel.

---

107 Gondnokok listája 1942: BFL IV.1409.c. 140813/1942-IX., BFL IV.1409.c. 4174. kötet, Tárgymutató, 1932, „Házak”.

108 Intézkedés a székesfőváros tulajdonát képező kislakásos bérházakban a házbérek fizetése tárgyában: BFL IV.1407.b. 22286/1912-XIV., 206/1913-XIV. Az intézkedést egyébként azért helyezték hatályon kívül, mert a Számvevőség nem rendelkezett azoknak a névsorával, akik ilyen kislakásos bérházban laktak. A postai úton történő befizetésről így visszaálltak a gondnok által felügyelt fizetési módra, hiszen ezáltal a gondnok jobban nyomon tudta követni a lakbér befolyását, az esetleges hátralékos összegek növekedését.

A gondnokok feladatát tovább bonyolította az, hogy a fővárosi kislakásokban egyaránt voltak heti, havi és negyedévi lakbérletek, attól függően, hogy az ott lakó rendelkezett-e lakbérilletménnyel. A székesfővárosi alkalmazottak például negyedévenként kapták meg a lakáspénzüket, így ők nem vehették igénybe a havonkénti bérfizetés kedvezőbb lehetőségét. Ezek az alkalmazottak viszont nem a gondnoknál adták le a lakásért fizetendő összeget, hanem lakbérüket közvetlenül a fizetésükből vonták le. Ezt a rendszert 1912 májusában vezette be a tanács, igaz kisebb zökkenő kíséretében, mert a kezdetekkor még nem rendelkeztek biztos adatokkal arról, hogy mely lakásban lakik székesfővárosi alkalmazott.¹⁰⁹

A lakbér

A város által épített lakások lakbére, az adómentességre vonatkozó törvénynek köszönhetően, nem emelkedhetett egy bizonyos szintnél magasabbra, hiszen az építkezés önköltségének 4, illetve 6%-ban maximálták azok nagyságát. A fentebb említettek szerint, a törvény által megállapított arány korántsem mutatkozott elegendőnek, sőt a háború alatt, illetve az azt követő években, az alacsony lakbérekből kifolyólag, kifejezetten nagy veszteséget termeltek a lakások. A törvényi közttségek ellenére, mely házanként határozta meg a beszédhető lakbérek felső határát, a főváros megpróbált eleget tenni a rászorultság elvének is. Ezért a kisebb lakások bérlőit, a többszobás bérlemények rovására, nagyobb kedvezményekben részesítette.

A kislakás-akció eredményei élénken foglalkoztatták a szakembereket, hiszen mind az akció folytatása érdekében, mind a politikai körök, illetve a közvélemény meggyőzése céljából széles körű adatgyűjtésre került sor a beköltözött lakók körében. A felhalmozott információkat Ferenczi Imre rendezte táblázatokba, melyekből nagyon sok érdekes adatot olvashatunk ki. A fővárosnak elsősorban két dolgot kellett igazolnia. Az egyik a gazdaságosság, vagyis az, hogy Budapest adófizetőit nem érte kár, s így nem könyöradományt osztogatott a városvezetés. A másik a szociális célnak való megfelelés és mintaadás, vagyis minél több szegény sorsú család minél jobb körülmények közé helyezése, a lehető legalacsonyabb, de még piaci áron. E célból készült tehát a felmérés, melynek keretén belül az új lakások béreit összevetették a környéken szedett összegekkel, külön kategóriákban vizsgálva a lakásokat a szobaszám és a fekvés (utcai, udvari) szerint. A bérházépítkezéseket nézve, az összesített

---

109 Intézkedés a székesfőváros tulajdonát képező kislakásos bérházakban a házbérek fizetésének tárgyában, 1912. február; a főszámvevő sürgős előterjesztése a házbérfizetések tárgyában és a székesfővárosi kislakásos bérházaknak és telepeknek részletes kezelési utasítása: BFL IV.1407.b. 206/1913-XIV.

adatokból az derül ki, hogy az egyszobás lakások a környék hasonló fekvésű, tehát utcai lakásaihoz képest 35%-kal, a kétszobások 20%-kal, a háromszobások 10%-kal, a négyszobás lakások pedig 5%-kal voltak olcsóbbak. Ez persze csak egy átlagszám, a táblázat tartalmazza az összes új bérház kategóriánkénti lakásbéreit és a környéken fellelhető hasonló lakások átlagbérét, külön feltüntetve a talált legalacsonyabb és a legmagasabb összegeket. A házakat egyenként vizsgálva az állapítható meg, hogy a budai építkezések voltak szociális szempontból a legkedvezőtlenebbek, hiszen a Miklós téri háznál az egyszobás lakások bére átlagban 3%-kal, a kétszobásoké 45%-kal, a háromszobásoké pedig 50%-kal volt magasabb, mint a magánházaknál. A Margit körúton pedig a magas építési költségek, és így a körülbelül 20%-kal drágább hatósági lakbérek indokaként a különleges kivitel és a vállalkozó bukását említi meg az összeállító. Itt a kétszobás lakások bérei már csak 22%-kal, a három- szobások pedig mindössze 3%-kal magasabbak a magántulajdonosokénál. Az eltérésre egyébként egyszerű a magyarázat: a Miklós téri építkezés a központtól viszonylag távol, kevésbé kiépített területen valósult meg, ahol a lakbérek még nem kúsztak az egekig, viszont a fővárosnak az építkezés, a telekártól eltekintve, ugyanolyan sokba került, mint más többemeletes házak esetén. A Margit körút, illetve az Üllői út 121. esetén, ahol szintén 27%, illetve 1%-kal magasabbak a tanácsi bérek, az eltérés leginkább azzal magyarázható, hogy ezek a tisztviselők számára emelt, különleges kivitelű épületek az utolsó években készültek el,¹¹⁰ amikor az építési költségek már magasabbra kúsztak az első évekhez képest, miközben a felhasználható hitelkeret vérszesen fogyott. Az említett eseteken kívül, csaknem mindenütt elmondható, hogy a főváros kislakásos bérházaiiban a lakbérek minden kategóriában alacsonyabbak a környék magánbérházainál. Ha ebből nem is igazolható egyértelműen, hogy a közület olcsóbban épített, azt mindenképpen tényként kellett kezelni a kortársaknak, hogy a gazdaságosság megtartása mellett is lehet olcsó kislakásokat létesíteni. A már meglévő régebbi, de piaci alapon működő magánbérházakban pedig a lakók jóval magasabb bérért gyakran sokkal rosszabb körülmények között éltek.

A kislakásos telepeknél még beszédesebb a statisztika. Első ránézésre is megállapítható, hogy a hatósági lakások lakbére alig magasabb, mint a magánházakban található hasonlókért fizetendő összeg fele, kétszobás lakásoknál pedig a kéthar-

---

110 A szomszédos Üllői u. 119. sz. (1910) és a Mester u. 5–7. sz. (1911) esetén (bár mindkettő tisztviselők számára létesült) nem beszélhetünk ilyen eltérésről, sőt az itteni lakbérek 2 szoba esetén 61–48%, 3 szobánál 35–28%, 4 szobás lakásnál 38–46%-kal — az elhelyezkedéstől függően eltérhet az azonos szobaszámú és m² nagyságú lakások lakbérre — alacsonyabbak a magánbérházakhoz képest.

mada. Ez a megállapítás persze túl egyszerű és egy kicsit gyanús is. Hogy lehet az, hogy a szociális érdekből, de azért mégis csak gazdaságosságra törekvő fővárosi építkezés ennyivel alacsonyabb bérű kislakásokat termelt, mint a magánépítkezés? Ha ez lehetséges, miért nem fedezte fel ebben a vállalkozói réteg hamarabb a gyümölcsöző lehetőséget? A válasz egyébként most sem bonyolult. Csínján kell bánni a statisztikával, hiszen nem tudjuk pontosan milyen lakásokat vontak be a számításba, nem ismerjük azoknak a méretét, minőségét, felszereltségét, csak a fekvését, pedig a négyzetméter a hatósági lakásoknál is meghatározó tényező volt a lakberek megállapításakor. Emellett a statisztika több helyen ugyanazokkal az idegen lakberekkel számol, mint a bérházak táblázata, vagyis a jóval alacsonyabb értékű telepi lakásokat a feltehetően bérházakban találhatókkal vetették össze. A statisztika tehát arra jó, hogy bizonyos következtetéseket levonjunk a segítségével, de arra nem, hogy teljes biztonsággal százaléknyi pontossággal állíthassunk valamit. Az építkezés első ciklusában, a városfejlődés szempontjait figyelembe véve, olyan területeket építettek be hordozható barakkokkal, melyek értékesebb telken feküdtek, így valószínűleg a közelükben is értékesebb építmények álltak. A főváros ezek árnyékában húzta fel az ideiglenes földszintes épületeit. Nem csoda, hogy így alacsonyabbak az árak, persze a különbség annyira magas, hogy ez mindenképpen a főváros szociális tevékenységét dicséri, illetve igazolja.

A kislakásos telepeknél egyébként a lakás nagysága és az építkezés minősége határozta meg. Az azonos ciklusban emelt lakások bérei azonos magasságúak, tehát ebben az esetben kevésbé szigorúan érvényesítették a ráfordítás-arányos lakbér-kalkulációt. Két szomszédos telepet véve vizsgálat alá (pl. a Százados és a Ciprus út), a közel egyenlő telekérték mellé a Százados útihoz valamivel alacsonyabb négyzetméterenkénti költség társul, mégis a fizetendő lakbér 27%-kal magasabb összeget (230 K-t) tett ki, mint a későbbi és még az emeletes építési mód miatt is fajlagosan többbe kerülő, de rosszabb minőségben megépült, kisebb Ciprus utcai telepen. Abban az esetben viszont, ha az egy négyzetméterre eső lakbért nézzük, akkor a magasabb költségen létesült Ciprus utcai telep alacsonyabb lakbére (180 K) valójában mégis magasabb (7,2 K), mint a Százados úti (6,7 K), tehát így a drágább építés mégis magasabb lakbért eredményezett.

A lakás nagysága sem ad biztos támpontot. A Bécsi úti vagy a Budafoki építkezés esetén a fajlagos építési költség szinte megegyező, a 34 négyzetméteres lakások bére 230 korona, vagyis négyzetméterenként 6,7 K-ba, míg az azonos ciklusban, hasonló értékű telken, közel azonos költségen létesült Kén utcai telep 24 négyzetméteres lakásai 200 K-ba, tehát négyzetméterenként 8,3 K-ba kerültek bérlelőknek. Ez az igazán nagy különbség! A város tehát feltehetően az egyszerűbb számítás érdekében kategóriákban gondolkodott.

Abban az esetben, ha a Kén utcai építkezés adatait a vele egy időben létesített Telepy utcaival vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy azonos a lakásbér (200 K) és a négyzetméterre eső bér is (8,3 K), sőt a építési költség is szinte megegyezik. Mégsem lehetünk teljesen nyugodtak, hiszen tudjuk, hogy a lakbér kiszámításakor a tiszta építési költség 6%-on való kalkulációja (ezzel nincs is gond) mellett a telekár 4%-on való beszámítása is szerepet játszott. Mindkét telep nagy kiterjedésű telken állt, viszont a Telepy esetén a telekár a Kén utcainak közel négyszerese, a lakbér mégis azonos!

Röviden összefoglalva: a főváros a lakbér megállapításakor nagy átlagban figyelembe vette az építési költségeket, sőt a telekárát is, számolt a lakások méretével, minőségével, de nem minden esetben tartotta be ezeket az alapelveket. A hatóság 3 főbb lakbércsoportot alakított ki. Ezekbe osztotta be a megépült lakásokat általában a lakás nagysága szerint, nem ragaszkodva szigorúan a törvény szabta 4 és 6%-hoz, főleg az előbbi kérdésében. Négyzetméterre vetítve a legolcsóbban a 34 m²-es 230 K-ás lakásban lakók laktak, ahol a viszonylag alacsony építési költség mellé alacsony telekár társult. Ezután következnek az utolsó ciklusban megvalósult, zömében emeletes építkezés lakásai, ahol a 25 m²-es lakásokért 180 K-t, vagyis négyzetméterenként 7,2 K-t fizetnek lakbérként a lakók. Ez esetben a beruházás költsége magas, míg a telekár alacsony volt. Legrosszabbul a 24 m²-es, lakásaikért 200 K-t, négyzetméterenként 8,3 K-t fizető bérlők jártak, akik a magas lakbért a drága teleknek köszönhették, viszont feltehetően élvezték a jó közlekedési viszonyokat, talán a WC-t is?

Láthattuk, hogy a lakbérék megállapításakor a főváros, az esetek túlnyomó többségében, (a hivatalos jelentések szerint minden esetben), törekedett a befektetés arányainak figyelembe vételére. 1913-ra el is készült az első ciklus hivatalos mérlege, mely egyértelműen kimutatta, hogy Budapest nemhogy nem fizetett rá a szociális gondoskodás ez irányú megnyilvánulására, de még szerény bevételekhez is jutott. Ezt elsősorban a telkek beépítésének köszönhette, hiszen így az alacsonyabb jövedelmet hajtó mezőgazdasági hasznosítás köréből kerültek ki az említett hatósági ingatlanok, minek hatására körülbelül megötszöröződtek az azokról származó bevételek. A lakbérékből eredő jövedelmeket, a kölcsön törlesztő részletei mellett, a telepek, illetve a bérházak fenntartási költsége is terhelte. Az első időszakban, eltekintve néhány, a kivitelezőt érintő javítástól, még nem szorultak az építmények tatarozásra, így a kiadási oldalt egyedül a kezelési költség terhelte. Ez utóbbi legjelentősebb részét a közüzemi díjak tették ki, azon belül is a vízdíj jelentette a legnagyobb tételt. Az épületekben ugyanis e költséget nem a kedvezőbb általány alapján, hanem a házakban felszerelt közös vízmérő órák szerint fizette a

város. Ez viszont az esetleges pazarlás, illetve a lakók ellenőrzésének, felelősségre vonásának nehézsége miatt, jelentősen megnövelte a kiadásokat.

Az első ciklus gazdaságosságáról szóló jelentés nemzetközi összehasonlításokra támaszkodva is megpróbálta igazolni az építkezés létjogosultságát. Eszerint a londoni városi házak fenntartási költségei a bevételek 22,3%-át emésztették fel, nálunk ez a bérházak esetén 12%, a telepeknél pedig 18% volt, a személyi kiadások oldalán pedig Londonban további 6,5%, nálunk pedig 2,5–3% mutatkozott. Az, hogy mennyire helyénvaló a két városi beruházás összehasonlítása, persze vitatható, hiszen Londonban más típusú és színvonalú telepek létesültek, sőt az egész lakbérrendszer a budapestitől eltérő alapokon nyugodott. Arról mindenesetre tájékoztatást kapunk az adatokból, hogy fővárosunkban, az előjelezéseknak megfelelően, a bérházakhoz képest a telepek fenntartása, a bevételekhez viszonyítva valamivel jelentősebb összeget emésztett fel. Az első ciklusban épített kislakásokra fordított kezelési és fenntartási költségek mindössze 12%-át tette ki a kezelés, míg a fennmaradó 88%-ot a fenntartás, illetve az említett közüzemi díjak adták, melyek közül a vízdíj magában több mint kétötödét emésztette fel az összkiadásnak.¹¹¹ A bevételi oldalt közel 1%-kal csökkentette a kiadatlan lakások, illetve a hátralékba került lakók bérenek elmaradása. A bérházaknál jelentkező bérveszteség valamivel több mint kétharmada származott a kiadatlan bérleményekből, azok közül is elsősorban az üzletekre kell gondolnunk, vagyis a fennmaradó harmad lakbérhátralék formájában keletkezett. A telepeken viszont a hiányzó résznek csupán az egynegyedét tették ki a behajthatatlan lakbérek. Igaz, a telepek esetén ennél jóval jelentősebb, bár csak időszakos veszteséget okozott néhány elbontott házból¹¹² származó lakbérkiesés, melyeket azonban a következő évben már új telepeken állították csatornába.¹¹³

Abban az esetben, ha a lakó huzamosabb ideig nem fizette a lakbért, és annak az összegét a főváros más csatornákon keresztül sem tudta behajtani, sor került a kilakoltatásra. A kiköltözések adataiból azt látjuk, hogy a hatósági kilakoltatások csupán az elköltözések 7%-át adták, azon belül is csak 1,5%-ot tett ki a lakbérhát-

111 A tanács XIV. (Szociálpolitikai és Közművelődési) Ügyosztályának jelentése a kislakásos bérházak, telepek és a Népszálló költségéről és jövedelméről – Táblázat a székesszéki városi bérházak és telepek kezelési és fenntartási kiadásairól az 1912. évi zárszámadás alapján. Bp., 1913. 23. p.

112 Uo. 24. p. A táblázat szerint 3 telepet szüntettek meg részlegesen: a már említettek közül az Aréna út és a Tattersall telken állót, illetve szintén bontásra került a Miháلكovics utcai telep egy része, melynek további sorsára nem találtunk adatot, de feltételezhető, hogy a másik két telep házaikhoz hasonlóan, az itteni barakkokat is a Palotai telepre helyezték át.

113 Uo. 12. p.

ralékból bekövetkező eltávolítás. Mindez azonban csak a bérházakra igaz, a telepek esetén valamivel kedvezőtlenebb kép fogad. Itt ugyanis 11% és még plusz 2% a kilakoltatásokra vonatkozó adat. A kiköltözések 80–70%-a (a bérházak, illetve a telepek esetén) a lakók elköltözéséből eredt, amit még további 13–17%-kal növelt a lakáscserék száma. Mindezek eredményeként a fluktuáció számottevő, hiszen a vizsgált időszakban, az összes népjóléti épületet figyelembe véve, körülbelül a lakók egyhetede cserélődött ki önkéntes alapon (12,7% és 11,7%).¹¹⁴ Ez az adat első ránézésre talán soknak tűnik, valójában a kor szokásainak megfelelő. Mégsem könnyvelhette el ezt sikerként a városháza. E tény, szándékosan vagy véletlenül, nem is említik az egyébként minden kérdésre kiterjedő jelentések.

A lakbérhátralékkal küzdő lakók száma tehát az első években nem volt magas, viszont a háború következtében a budapesti, sőt az európai tendenciáknak megfelelően fokozatosan nőtt. A művésztelepen például több elismert szobrász fordult kérvénnyel a hatósághoz arra hivatkozva, hogy a háborús körülmények közepette nem tudnak megrendelésekhez jutni. Ezen a telepen egyébként majd minden lakó hátralékban volt a bérfizetéssel, átlagosan egyhónapi–negyedévi lakbérrel tartoztak a fővárosnak.¹¹⁵ Más telepeken sem ment ritkaságszámba a hátralék, amivel kapcsolatban különösen a háborús évekből rendelkezünk bőséges adatokkal. Nehéz lenne bármiféle tendenciát megállapítani a hátralékok alakulásáról. Találtunk olyan telepeket, ahol a lakók egytizede maradt el huzamosabb ideig a lakbérrel, s a tartozása átlagosan 4, de akár 6 lakbérhétre is rúghatott. Maguk a jelentést készítő gondnokok is mindenféle magyarázattal szolgálnak a hátralékok keletkezésével kapcsolatban. A tipikus ok általában az, hogy a családfő frontszolgálaton van, így a családtagok nem tudják teljesíteni a bérfizetésre vonatkozó kötelezettségüket. Az sem ritka, hogy egy család a nagy gyereklétszám miatt, illetve szegénysége okán nem tud fizetni.

A lakások bérbeadása és a lakók

A lakások bérbeadásánál elsődleges szempontként szerepelt a szociális rendeltetésük, vagyis a főváros pontosan körülhatárolta azoknak a körét, akik jogosultak a kedvezményre. Így elsősorban azokat a sokgyermekes családokat részesítették előnyben, akik gyermekeik száma miatt csak nehezen és általában igen kedvezőtlen körülmények mellett juthattak lakáshoz a magánbérházakban. Természetesen a

---

114 Uo. 21. p. Kimutatás a kiköltözések okairól. 1913 január–október

115 A művészek kérvénye a fővároshoz: BFL IV.1407.b. 24308/1915-XIV.

hatóság vizsgálta a lakásért folyamodók anyagi helyzetét is, de előnyben részesítve a fővárosi alkalmazottakat. Emellett a városi lakásokban csak budapesti illetőségű jelentkezők nyerhettek elhelyezést. Azt, hogy a lakásért folyamodó telepi vagy bérházi lakáshoz jutott, nagyban befolyásolta az illető bérfizető képessége. A városnak ugyanis az volt az elsődleges célja, hogy hosszú távú bérleteket létesítsen, melyeknél a bevétellel biztosan számolhat, ugyanakkor ezzel a hatósági kedvezménytel (vagyis az olcsó és jó minőségű lakással) potenciálisan a társadalom periferiája felé sodródó embereknek nyújtson lehetőséget a megkapaszkodásra, a biztosabb egzisztencia megteremtésére.

Fontos szálát képezte túlzásfolttság ellen már évtizedek óta folyó küzdelemnek a közegészségügyi elvek érvényesítésére való törekvés. Megpróbálták a városi lakások túlnépesedését megakadályozni, amit egyrészt az albérlőtartás korlátozásával, másrészt pedig, a lehetőségekhez mérten, a sokgyermekes családok legalább kétszobás lakásban való elhelyezésével kívántak megoldani.¹¹⁶ Ezen a ponton azonban ellentmondásba került a rászorultakról gondoskodás és a gazdagságosság biztosítása, hiszen általában a sokgyermekes családok voltak a legszegényebbek, így nem is lehetett tőlük elvárni a magasabb díjú nagyobb lakások kibérlését. Ezt az ellentmondást végül úgy próbálta, több-kevesebb sikerrel, feloldani a főváros, hogy a szoba-konyhás lakásokat viszonylag nagy alapterülettel, illetve magassággal tervezték, s ezáltal javítani tudták a majdani lakókra jutó légköbméter arányt, ami a korszakban a túlzásfolttság szintjének elfogadott mérőszáma volt.

Amikor elkészült egy-egy telep vagy bérház, akkor először — a törvények alapján — kiszámolták a költségekkel arányos, épületenként szedhető bérösszeget. Ezután került sor az egyes lakások bérének megállapítására, amit a szobák száma és a lakás fekvése határozott meg. Ekkor alkalmazhatta a főváros a rászorultság elvét, hiszen a kisebb lakások bérét aránylag alacsonyabban szabta meg, mint a többszobásokét.

Sajnos a bérlőkijelölésnek csak az elveit ismerjük, korabeli kérvények alig maradtak fenn. Az első bérlőkör névsora is csak néhány esetben maradt ránk. Annyi mindenesetre a házirendből is kiderül, hogy a lakásért folyamodóknak egy lakáskérvény rovatait kellett kitöltenie, majd a sikeres beköltözés után az adatokban bekövetkező összes változást be kellett jelentenie, hiszen a lakókról kartotéklapokat vezettek a Lakáskezelő Irodában.¹¹⁷ Az 1910-es évekből egyetlen olyan kérvény

116 A tanács XIV. (Szociálpolitikai és Közművelődési) Ügyosztályának jelentése a kislakásos bérházak, telepek és a Népszálló költségéről és jövedelmezőségéről. Bp., 1913. 9. p.

117 Kislakások házirendje, 1910.: BFL IV.1409.b. 76821/1910-Eln.; *Ferencki*, 1913. 83. p.

került a kutatás látókörébe, ami ha nem is első beköltözésről tanúskodik, de legalább a korszakból származik. Ebben, az ilyenkor szokásos lakásigénylő kérvény kitöltésével a MÁV alkalmazásában álló villanyszerelő sikeresen kérte egy esetlegesen megürülő lakás kiutalását az Alföldi utcában. Ez tulajdonképpen még csak előjegyzési kérelem volt, amiben meg kellett jelölnie a igényelt lakás típusát (szoba-konyha és kamra), az általa vállalható maximális évi bér összegét (320 K), az ő, illetve családtagjai havi keresetét (160–200 K, a családtagok nem kerestek). Nyilatkoznia kellett arról, hogy korábbi bérleményében tartott-e albérlőt (nem), valamint annak indokát, miért az említett házban szeretne lakáshoz jutni (a munkahely közelsége).¹¹⁸ Eredetileg egyébként ezen a folyamodó lapon a ragályos betegséget is fel kellett tüntetni.¹¹⁹

Azoknak a szerencséseeknek, akik a kérvény kitöltését követően lakáshoz jutottak a telepek egyikén, majd a gondnokkal is megkötötték a lakásbérleti szerződést, heti bérlet esetén egy teljes hét díját, havi vagy negyedéves lakbérű lakásoknál pedig annak 20%-át, kellett foglalóként letétbe helyezniük.¹²⁰

A bérleti szerződéssel tehát létrejött a lakbérleti viszony, melyre vonatkozólag a főváros területén érvényes lakbérleti szabályrendelet mellett a kislakások házirendje is intézkedett. Beköltözéskor a lakó a gondnok, vagy annak megbízottja jelenlétében vette át a lakást, melynek jó állapotát nyilatkozatban elismerte, és azt is vállalta, hogy az elkövetkezendő időkben karbantartja, s minden általa okozott rongálásért anyagilag felel.¹²¹

A telepek, illetve a bérházak rendjét, mindennapjait az 1910-ben, majd 1912-ben ismételten megalkotott házirend szabályozta. Ez rögzítette például a gondnok és a telepfelügyelő, illetve a házmester feladatait, a lakásért való folyamodás módját és szabályait, az albérlő tartásra vonatkozó megkötéseket, a szülőknek a gyermekei iránt tanúsítandó felelősségét, a takarításra és a mellékhelyiségek tisztántartására, valamint a padlás használatára vonatkozó paragrafusokat.¹²²

A lakások megfelelő használatát egy tanácsadó füzet is segítette. Ebben olyan általános higiéniai alapelveket tett közzé a főváros, amelyeket nem csak a saját lakóik, hanem a magánbérházakban élők is haszonnal alkalmazhattak. Az ügy érde-

118 Alföldi utca 18. fszt. 31. bérbeadása... BFL IV.1407.b. 102225/1912-XIV.

119 *Ferenczi*, 1910. 397. p.

120 Kislakások házirendje 1912: BFL IV.1407.b. 99211/1917-XIV. Kislakások házirendje, 1910: *Ferenczi*, 1913 83. p.

121 *Ferenczi*, 1913. 83. p.

122 BFL IV.1407.b. 99211/1917-XIV.

kében a tanács nem csak a kislakások bérlői között népszerűsítette az ingyenesen beszerezhető füzetecskét, hanem a minél szélesebb körű tájékoztatás érdekében, összesen 25.000 példányba nyomtatta ki, és osztotta szét a magánbérházak kezelői között, akiknek szintén érdekében állt a házaik közegészségi nivelójának emelése.¹²³

Az említett nehézségek közül a túlszűfolttság problémája volt a legmeghatározóbb, hiszen valójában annak felszámolása volt az egész építési akció fő célja. Így az egyik legfontosabb kérdést az albérlő- és ágybérlőtartás szabályozása jelentette. Nyilvánvalóan a hatóságoknak az lett volna a legegyszerűbb, ha határozottan megtiltja házaiban az albérlőtartást. Erre azonban több ok miatt sem volt mód. A fentebb említettek szerint ugyanis a főváros a gazdaságosság elvét figyelembe véve, lehetőleg minél több lakót akart ellenőrzött, jó közegészségügyi viszonyok közé juttatni, csökkentve a város egészének szintjén a túlszűfolttság, a járványfészkek kialakulásának esélyét. Ismételten szembekerült tehát az elv két oldala, a szociális gondoskodás és a gazdaságosság. Abban az esetben, ha a főváros teljesen megtiltja az albérlőtartást, azt kockáztatja, hogy egyes lakói még ezeket az olcsó lakbéréket sem tudják megfizetni. Az viszont mindenképpen az akció kudarcát jelentette volna, ha a városi lakások túlnépesednek, aminek veszélyeire egyébként Neuschloss Kornél már a tárgyalások legelején felhívta a figyelmet. Végül a tanács csak egyedi esetekben, elsősorban családtagok részére, engedélyezte az albérlőtartást. A házi- rend ki is kötötte, hogy a lakásban csak családtagok lakhatnak, s ha valamely rokonsági viszony gyanút kelt, akkor azt a gondnoknak ki kell vizsgálnia. Egy későbbi szabályzat azt is kimondta, hogy csak abban az esetben adható lakrész albérlőbe, ha a bérházi lakásban külön szobában biztosítható a befogadott elhelyezése, a telepi lakásokban pedig elegendő hely marad a főbérlőknek. Mindkét esetben természetesen a tanács írásbeli engedélye volt az alapfeltétel.¹²⁴ Ágyrajárókat viszont senki sem fogadhatott, és a szabály betartását a gondnokok akár éjszakai razziákkal is ellenőrizhették.

Ennek a viszonylag szigorú rendelkezésnek az eredményeként az első években nem is nevezhető igazán jelentősnek az albérlők előfordulási aránya. A telepi bérlők 3,7%-a, a bérháziak 4,7%-a szorult albérlőtartásra. Ferenczi Imre táblázatainak köszönhetően további érdekes adatokhoz juthatunk a témában. A telepeken albérlőt tartó 88 lakó közül 72 egyszobás lakást bérelt, akik így átlagban — és persze durva becslés alapján — a havi bérük kétharmadát gazdálkodhatták ki. A bérházak esetén pedig a 90 albérlős lakásból körülbelül egyharmad—egyharmad arányban ré-

123 Ferenczi Imre: Tanácsadó a lakások helyes használatáról. In: Városi Szemle, 1911. 389–391. p.

124 Albérlőtartásra vonatkozó szabályok: BFL IV.1407.b. 99211/1917-XIV.

szesültek az egy-, illetve kétszobás lakások. Itt a lakbér-fedezeti arányról már nagyon nehéz biztosat megállapítani, körülbelül a bér egyharmadát lehetett albérlőtartás útján előteremteni. Mielőtt azonban elhamarkodottan megállapítanánk, hogy a kisebb lakások lakói szorultak rá inkább az albérlőtartásra, érdemes megneézni azt, hogy a különböző nagyságú lakások bérlői milyen arányban tartottak albérlőt. Eszerint 1912-ben az egyszobás lakások 3%-a, a kétszobások 5%-a, a háromszobások 8%-a és a 4-5 szobás lakások bérlőinek 7%-a fogadott lakásába idegent.¹²⁵ Előfordulhat, hogy nem csak a rászorultság befolyásolta az albérlőtartás szokását. Képzelnék el azt a többnyire lakáspénzzel rendelkező, három vagy négyszobás lakást bérlő tisztviselőt, aki, szabad szobája lévén szokásból, vagy praktikus megfontolásból tart lakót, esetleg odaveszi magához szegény vidéki rokonát. Az is fontos, hogy 1912-t írunk, ebben az időszakban még nem látványos a tisztviselőréteg elszegényedése. A húszas évektől kezdődőleg természetesen majd erőteljesen meg fog változni a helyzet.

Mielőtt megismernénk néhány konkrét példát (sajnos többnyire az első világháború utáni időszakból van módunk ilyeneket bemutatni) mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a fővárosi akcióban létesített lakásokban, a szigorú szabályzások és rendszeres ellenőrzés miatt, jóval ritkább volt az albérlőtartás, mint a magánbérházak esetén. Valószínűleg a főváros sem tudta házaiban sokáig fenntartani ezt a kedvező képet. 1917-ben a Gubacsi úti teleppel kapcsolatban bejelentés érkezett az albérlőtartás miatt kialakult túlzásfóltságról. A probléma megoldása érdekében az illetékes IX. Ügyosztály egyelőre nem tett mást, mint hogy kiakasztatott a házak falára egy táblát, hogy a lakásokban csak 4 felnőtt lakhat.¹²⁶

Konkrétabb történetet mutat be egy 1920-ból származó irat. Eszerint az Alföldi utca egyik földszinti lakásából a bérlő saját kispesti házába költözött, de a lakbért a negyedév végéig kifizette, és sógorát, Botka István mészáros segédét helyezte el ott, aki egyébként már 1912-óta albérlésben lakott nála.¹²⁷

Egy másik esetben a bérház egy lakója lakbérfizetési nehézségeire hivatkozva kérelmezte, hogy ideiglenesen albérlésbe fogadhassa szomszédja fiát és annak feleségét, akik számára a másik lakásban már nem akadt elég hely. A tanács a hozzá-

125 *Ferenczi*, 1913. 100., 103. p. Táblázatok: 6. Statisztikai kimutatás a fővárosi kislakásos telepek lakóiról, 7. Statisztikai kimutatás a székesszövárosi kislakásos bérházak lakóiról.

126 Túlzásfóltság a Gubacsi úton 1917: BFL IV.1407.b. 9490/1896-VI.

127 Lakásátírási kérelem: BFL IV.1407.b. 94203/1920-XIV.

járadást csak azzal a szokásos kikötéssel adta meg, hogy a bérlőnek kell a megfelelő engedélyekért a Lakáshivatalhoz folyamodnia.¹²⁸

Az Üllői út 121. sz. ház többnyire tisztviselő lakói viszont engedély nélkül adtak bérbé helyiségeket, pedig a hatályos 4288/1919 M. E. rendelet megtiltotta a lakásigazolvány nélküli beköltözést. A további kihágások elkerülése végett a főváros utasította a gondnokot, hogy a rendeletet a ház összes bérlőjével láttamoztassa.¹²⁹

A tanács egyébként súlyosan megtorolta az engedély nélküli albérlőtartást. Az Angyalföldi úti bérház egyik lakója, Weisz Márkus 1917-ben a romániai harctéren hősi halált halt, ezután özvegye a sógorát annak családjával együtt magához vette, ő maga pedig Brassóba költözött. A rokon család egyébként mindenféle engedély nélkül, sőt a gondnok szerint nem kívánatosan tartózkodott a lakásban, így rendőri kihágás címén 300 K-ra bírságolták meg őket, és kiköltöztették a Babér utcai szükségtelepre, Weisznének pedig engedély nélküli albérlőtartás címén felmondtak.¹³⁰

Mégsem ez volt a legcifrább történet. 1924-ben az Aréna u. 140. sz. ház egyik lakója, bizonyos Hupka Sándor, felháborodott levelet írt a Tiszti Ügyészségnek, melyben arról számolt be, hogy lakása annyira kicsi, hogy abban képtelen lenne albérlőt tartani, így nem is tud eleget tenni a felszólításnak, miszerint haladéktalanul költöztesse ki az illetéktelenül ott lakó személyt. *„Feleségem 1924. február 24-én meghalt, tetemét még el sem takarítottam, amidőn valamelyik jóakaróm a Lakáshivatalnál bejelentette, hogy a lakásom megürült... holott a lakásban két kis unokámmal én laktam továbbra is. A hivatal kiküldöttje természetesen személyesen meggyőződött a beadott jelentés adatairól... Most az albérlőtartást is hasonló jóakarómnak köszönhetem.”* Azután szép lassan kezdett kikristályosodni a tanács számára is a történet. A tény az — folytatja a levélíró — *„hogy cselédet nem tarthatok, így a háztartást egy ismerősömre kellett bízni, aki nem lakik nálam, hiszen van saját bejelentett lakhelye, ez úrinő fiának viszont cserébe kosztot adok. László Imrét azért gondolhatják albérlőmnek, mert egész nap hivatali ügyeiben futkos, így saját lakásán nem tudja átvenni a postát, így az hozzám érkezik.”* Az albérlőtartás gyanúját a későbbiekben egyébként a gondnok is megerősítette, aki a házmester megfigyelései alapján, arról értesítette a tanácsot, hogy Hupka szinte egyáltalán nem tartózkodik a lakásában. Alig telt el egy hónap, s újabb levél érke-

128 Albérlőtartási kérelem: BFL IV.1407.b. 64632/1921-XIV.

129 Engedély nélküli albérlőtartás az Üllői út 121. sz. házban: BFL IV.1407.b. 104753/1919-XIV. Állítólag szinte mindegyik lakásban előfordult ilyen eset.

130 BFL IV.1407.b. 150466/1921-XIV.

zett a városházára. Ezt egy fővárosi irodaszolga írta, azzal a céllal, hogy lakáshoz jusson az említett bérházban: „... *Minthogy az Aréna út 140. sz. II. em. 38. sz. lakás jelenlegi bérlője, Hupka Sándor, egy öreg magányos ember, aki főleg a III. em. 26. sz. alatt lakó, Pfeifer Gézáne nevű lányánál tartózkodik, és a lakását bútoraival együtt egy zsidó családnak, a házfelügyelő állítása szerint nagyobb összegért eladta... Bírói eljárás útján az albérlőt kilakoltatták, és a főbérlő most azt mondja, hogy továbbra is magának fenntartja a lakást...*”

Az irodaszolga információi azonban nem lehettek teljesen pontosak, ugyanis a gondnok novemberi jelentésében már kerek pereg kijelentette, hogy Hupka hazudott. A lelkiismeretes tisztviselőnk ugyanis nem állott a házfelügyelő kíséretében éjszaka ¾ 10-kor becsöngetni a kérdéses lakásba, ahol alsó neműben, ágyból kikelve László Imre nyitott ajtót anyjával együtt, és be is ismerte, hogy ott lakik. A helyzet tiszta, mégsem oldódott meg. 1925 februárjában még minden változatlan. Ekkor Pfeifer Gézáne szomszédja arról számolt be a gondoknak, hogy Hupka egész nap lánya lakásán tartózkodik, oda viszi a tüzelőt, ő fizeti a lakbért, az ebédet viszont László Imre anyjától hordja fel. Olykor-olykor pedig lemegy az eredeti lakása elé, és ott áll tüntetőleg, ami csak a szomszédok félrevezetésére szolgál.

Egy hónapra rá érkezett a Tiszti Ügyészség válasza, mely arról tájékoztatta a tanácsot, hogy miután az albérlőtartás nyilvánvaló, ezért fel kellene mondani a lakást. A felmondási per sikere viszont a bizonyítás eredményeitől függ, melyhez a bíróság minden esetben kötve van, tehát ha az alperes megfelelő ellenbizonyítékot produkál, a város akár el is veszítheti a pert. Az iratanyagban található utolsó feljegyzés pedig a következő: „*az ügyész véleményére való tekintettel egyelőre az irattárba tesszük...*”?¹³¹

Az albérlők után ismerkedjünk meg a többi lakóval is. A főváros a kislakás-akció mérlegének elkészítésekor, egy részletes felmérést követően, külön fejezetben foglalkozott az ott lakó családok helyzetének elemzésével, így többek között a családok összetételével, a családfő szakmájával, korábbi lakhelyének minőségével, a lakók egészségügyi állapotával, illetve a fővárosban való tartózkodásuk kezdetével. Eszerint a telepeken lakók 44%-a, a bérházakban pedig 33%-a 14 év alatti gyermek volt. A családfők közel háromnegyedét sorolták foglalkozás szerint a segédszemélyzet körébe, közülük 39% az iparban, 21,5% a közszolgáltatban dolgozott, utóbbiak kétharmada fővárosi alkalmazottak, az egyharmada pedig elsősorban a rendőrök és a postások közül került ki. A bérházakban már kétötöd részt tett

---

131 A Hupka-ügy: BFL IV.1407.b. 124800/1924-XIV.

ki az értelmiség, főleg fővárosi és állami tisztviselők. Az itteni lakók majdnem fele a közszolgálat alsóbb kategóriájú alkalmazottai közül került ki, igaz itt az állami, vasúti és postai dolgozók közel kétszer annyian voltak, mint a főváros által foglalkoztatottak. Mindez nem véletlen, az akció kezdetén ugyanis megfogalmazta a város azt az elvet, hogy a jelentkezéskor előnybe részesíti a hatósági alkalmazottakat, de csak a helyek felét tölti fel velük. A fennmaradó lakásokba pedig a szociális rászorultság alapján helyezi el a jelentkezőket, abban az esetben pedig, ha több család állna azonos szinten, sorshúzással választják ki a szerencsés lakót.¹³²

A családtagok számát tekintve a leggyakoribb a 3-6 fős család a telepek és a bérházak esetén is, igaz az előbbinél a nagyobb lélekszám azért megmutatkozott. A halálozási ráta a főváros területén mért 18,5 ezreléssel szemben a telepeken 15,9, a bérházakban pedig 5,2 volt. Mindez a közegészségügyi állapotuk javulását mutatja. A fertőző betegségek a kislakások lakóinak 5, illetve 8%-át érték el. A ragályos megbetegedések közül a kanyaró és a skarlát vezetett,¹³³ mindkettő elsősorban gyermekbetegség.

Nem kapunk meglepő eredményt a születéseket tekintve sem, hiszen a fővárosi 25,6 ezrelékes rátával szemben, a telepeken 35,3, a bérházakban pedig 14,1 ezreléket mutatnak a számok. Ezek alapján megerősödni látszik az a tétel, hogy az alsóbb osztályokból származó családok több gyermeket vállalnak. A fővárosba való beköltözést vizsgálva, a telepek lakóinak 11%-a élt 3 évnél rövidebb ideje Budapesten, míg ugyanez az adat a bérházakban valamivel kedvezőbb, bár a megkérdezettek 12%-a egyáltalán nem adott választ a kérdésre. A lakásminőség változására vonatkozó adatokból pedig az derült ki, hogy a telepi lakók jelentős része alacsonyabb bér fejében jóval tágasabb lakásban él, mint korábban, a bérházakban pedig a lakók ugyanazon bérért kedvezőbb körülmények közé kerültek.¹³⁴

Néhány szerencsés esetben rendelkezünk lakólistával, igaz, csak töredékes formában. Ezeket olvasva ismerős nevekre bukkanhatunk. Például a már sokat emlegetett Üllői út 121. lakója volt 7 fogalmazó, közöttük Schuler Dezső, aki majd a húszas–harmincas években lesz a szociális ügyek egyik szakértője és irányítója a fővárosnál, 4 hivatalnok, egy főjegyző, 3 főmérnök és Gárdonyi Albert levéltáros,

---

132 *Ferenczi*, 1910. 396. p.

133 A tanács XIV. (Szociálpolitikai és Közművelődési) Ügyosztályának jelentése a kislakásos bérházak, telepek és a Népszálló költségéről és jövedelmeczéséről. Bp., 1913. 20. p. Kimutató a székesfővárosi bérházakban és telepeken 1912-ben előforduló ragályos megbetegedésekről.

134 *Ferenczi* 1913. 90–96. p.

hogy csak a fővárosi alkalmazottakat említsük. A szomszédos házban lakott a tanács-ügyi osztályok tisztviselői közül Kabdebó Gyula, Wencell Géza, Reiter Ferenc, Lung Géza és Liber Endre, mind az öten a kislakásépítés és a fővárosi szociálpolitika élharcosai voltak.¹³⁵

Életminőség a fővárosi kislakásokban

A lakók életminőség-érzetét lakókörnyezetük felszereltsége¹³⁶ mellett nagyban befolyásolta a telepeken kialakult közegészségügyi helyzet. Ennek felügyeletére, érthető okokból, a főváros is nagy hangsúlyt fektetett. Az ellenőrzés feladata itt is elsősorban a gondnokra hárult, aki rendszeresen fellépett az egészséget veszélyeztető problémák elhárítása érdekében. A legtöbb kilakoltatás például a lakások nem rendeltetésszerű használatából fakadt. Selley Emil, az Újpesti rakpart melletti telep gondnoka a tanácshoz intézett jelentésben rögzítette a lakások állapotát. „*Március 2-án 11 órakor kint voltam a telepemen. Vasvári Samuné lakásában az ágyneműt (a házirendben megszabott időn túl) az ablakban találtam, pedig már a telepfelügyelő is sokat panaszkodott rájuk. Megszidtam és megfenyegettem őket, hogy felmondom a lakásukat. Ekkor a lánya olyan neveletlenül viselkedett velem, kénytelen voltam a lakást azonnal felmondani, kérem ehhez a tanács hozzájárulását, hogy azt írásban is megtehessem.*”¹³⁷

135 Kislakásokba beköltöző lakók névsora: BFL IV.1407.b. 206/1913-XIV. Kultúrtörténetileg érdekes lehet még a Művésztelep bérlőinek megismerése. A korszakban a telepen lakott Basch Árpád festő, Beszédes János szobrász, Czigány Dezső festő, Cser Károly szobrász, Csikász Imre szobrász, Csont Ferenc festő, Faragó Árpád szobrász, Földes Szabó János szobrász, Gábor Mórícz festő, Gémes Gindert Péter szobrász, Horváth Géza szobrász, Juhász Gyula szobrász, Kádár Béla festő, Kallós Ede szobrász, Kara László Mihály szobrász, Keviczky Hugó szobrász, Kisfaludy Stróbl Zsigmond szobrász, Kolozsvári Szeszák Ferenc szobrász, Lányi Dezső szobrász, Margó Ede szobrász, Martinelli Jenő szobrász, Medgyessy Ferenc szobrász, Pásztor János szobrász, Pongrácz Szigfrid szobrász, Pór Bertalan festő, Sámuel Kornél szobrász, Sidló Ferenc szobrász, Szász Vilmos szobrász, Szentgyörgyi István szobrász, Vas Viktor szobrász. Lásd: Józsefvárosi Lexikon. Bp., 1970, 247–248. p.

136 Erre vonatkozóan a gondnokok által készített lakbérbefizetési nyilvántartások adnak számunkra információt. Ezekből az derül ki, hogy a nagyobb telepek, de gyakran a bérházak is, önálló települési egységet alkottak, hiszen a munkába járás kivételével az itt élőknek el sem kellett hagyniuk a területet. Tudjuk, hogy szinte mindenhol működött iskola, óvoda, fürdő. Emellett tejcsarnok, hentes, cipész, kávémérés, fűszer, dohány és élelmiszerbolt, kifőzdé, valamint fodrász stb. növelte az ott lakók kényelemérzetét.

137 Kilakoltatás az Újpesti rakparton: BFL IV.1407.b. 28481/1913-XIV.

Rendszeres, visszatérő problémát jelentett a szemét elhelyezésének kérdése is. Ebben az időszakban a szemétszállítás jelentős részét már nem magáncégek, hanem a Székesfővárosi Fuvartelep, vagy más néven a Köztisztasági Hivatal végezte. A telepek esetén, a lakosság számának megfelelően, szemétyűjtő ládákat helyeztek el a telek különböző pontjain. Arra is volt példa, általában kisebb telepeken, hogy a házak között közlekedő szemeteskocsra a lakók maguk rakták rá a szemetet, ilyen esetben viszont a következő szemétyűjtésig a lakásban kellett tárolni a hulladékot.¹³⁸ Ezt unhatták még az Újpesti rakpart lakói, amikor nem várták meg a háromnaponta közlekedő kocsit, hanem az összegyűlt szemetüket az utcára szórták. Egyébként igazuk is volt, hiszen egy korábbi közgyűlési határozat értelmében a szemét napi elszállításáról a fővárosnak gondoskodnia kellett.¹³⁹ A teleprendre vonatkozóan pedig a tízes évek elején egy szabályzat kimondta, hogy a lakók viceházmesterükkel kötelesek a szemetüket a kukákig elhordatni, amiért a lakás nagyságától függően 80 fillér–1 korona szemétdíjat kellett fizetniük.¹⁴⁰

A Gubacsi úti telepen egy hentes működése borzolta a kedélyeket, aki a csatornába vezette a szennyes vizet, aminek eredményeként a csatornanyílás „a melegebb évszakokban súlyos bűzt és legyeket termelő pocsolává változott.”¹⁴¹ A tanács szabályozta a hentesek működését, az említett telepen tiltották a füstölést, a darabolást és a pörkölést is. A panaszt a bűz és a vízpocsékolás mellett, a kolerától való félelemmel indokolták a feljelentő lakók.¹⁴²

Mind szociális, mind egészségügyi szempontból fontos szerepet játszott a bérházaknál és a telepeknél az udvar vagy a kert megléte. A korábbi építésű házakra jellemző zárt terek helyett nyílt, tágas, szellős udvarokat terveztek a házak közé, a telepek kertjeit pedig a bérházakéhoz hasonlóan parkosították, sőt „virágverseny” szervezésével próbálták buzdítani az embereket a kis előkertek csinosítására.¹⁴³ Olyan lakók is akadtak, akiket nem hatotta meg a szép környezet. A Bécsi úti telepen például egy családok közötti vita fajult a sértett kertjének megrongálásáig, ugyanis

138 A Székesfővárosi Fuvartelep levele a tanácshoz: BFL IV.1409.b. 93759/1910-Eln.

139 BFL IV.1407.b. 25640/1911-V. Az említett határozat (7/1898. kgy. sz. 3.§) valószínűleg még a kolerajárványok elleni küzdelem érdekében született.

140 A szemétdíj kifizetését megtagadó lakók a Juranics utcában: BFL IV.1407.b. 70404/1914-XIV.

141 Jelentés a Gubacsi úti csatorna állapotáról: BFL IV.1407.b. 32825/1914-XIV.

142 Gubacsi úti lakók panasza a hentes ellen: BFL IV.1407.b. 139368/1913-XIV.

143 A tanács XIV. (Szociálpolitikai és Közművelődési) Ügyosztályának jelentése a kislakásos bérházak, telepek és a Népszálló költségéről és jövedelmességéről, Bp., 1913, 7. p.

Puskás Lipót gyerekei, az édesanyjuk biztatására, rendszeresen kicibálták Bálinték kertjéből a virágokat, amiért a gondnok figyelmeztetésben részesítette a családot.¹⁴⁴

Maga a főváros is súlyt helyezett a környezet ápolására. Minden terv elkészítésekor külön foglalkoztak a kertrendezéssel. A parkosítás feladatát a főváros vagy saját kertészeti vállalatával végeztette, vagy versenytárgyalást követően magánvállalkozók között osztotta ki, és az elkövetkezendő években is különböző cégek vállalták a kertek rendbetartását.

A fentiekben megismerkedhettünk az első nagyobb fővárosi szociális kislakásépítési akció megvalósulásának részleteivel, a felmerült problémákkal, illetve a lakók helyzetével. A kisebb gondok ellenére kijelenthetjük, hogy a fővárosi kislakások jelentősen javították az ott élők életkörülményeit, s ennek révén a tanácsnak sikerült, igaz, csak átmeneti időre, valamelyest enyhíteni a fővárost sújtó lakáshiányon.

---

144 Zilahi Jenő gondnok jelentése a Bécsi úti telepről: BFL IV.1407.b. 53788/1916-XIV.

NAGY SÁNDOR

VESZEDELMEK VISZONYOK

Három női sorsforduló a XIX. század második felében

Krisztának

A XIX. századi válópereket illető kutatásaim során, teljesen váratlanul bukkantam Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia 1887-ben tárgyalt házassági bontóperének nyomaira a budapesti unitárius egyházközség lelkészségén őrzött betérési anyakönyvekben, nem sokkal később pedig magára a peranyagra az Erdélyi Unitárius Levéltárban, Kolozsváron. A Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék annak idején a festő feleségére, Probstner Zsófiára nézve mondta ki a házasság felbontását,¹ rögtön le kell szögezni, hogy a válóperes eljárás második fordulójáról, a kassai püspöki szentszéki perről, amelyben a római katolikus festőt választották el ágytól-asztaltól nejtől, nincs információ (a szentszéki házassági perek — tudomásom szerint —, mind a mai napig, nem kutathatóak).

Az alábbiakban közreadom az unitárius peranyag gerincét képező dokumentumokat, amelyek bizonyára fontos adalékokkal szolgálnak Szinyei Merse életrajzához: nyilvánvalóan fontosak lehetnek a családi tragédia megértése szempontjából, amely — egyebek mellett — kétségtelenül elmélyítette a festő korábbi eredetű alkotói válságát.² A bevezető tanulmány azonban mégsem pusztán egy 'híres ember'

-
- 1 A Szinyei Merse Pál – Probstner Zsófia-válóper iratai: Erdélyi Unitárius Levéltár. Az Unitárius Főpapi Törvényszék peres iratai. (A továbbiakban: EUL UFT) 1887:70. Megjegyzendő, hogy miután a válóperes iratok alapszintű rendezése — az Alpapi és a Főpapi Törvényszék iratainak elkülönítése — még nem történt meg, a fenti jelzet megerősítésre szorul. — Kolozsvári kutatásaim támogatásáért chelyütt köszönettel tartozok Molnár B. Lehel levéltáros kollégámnak; a kutatóút anyagi támogatásáért ugyancsak köszönet illeti munkahelyemet, Budapest Főváros Levéltárát, személy szerint pedig Á. Varga László főigazgató urat. A perre utaló nyomot először a budapesti unitárius egyházközség betérési anyakönyveiben találtam meg: ezekhez Kászoni-Kövendi József lelkész úr engedélyre nyomán férhettem hozzá — köszönet érte.
  - 2 A festő maga így emlékezik (ez egyben az egyetlen olyan tőle származó szöveg, amely utal a történetekre): „1887-ben elváltam nőmtől, ki remariaget csinált, magával vivén két leányomat az idegen családba. Anyagi gondok is súlyosan reám neheztedtek. Mondhatom nagy nehezen sikerült jó gyomromat s egészséges humoromat megmenteni.” IV. számú önéletrajz. In: *Szinyei Merse Anna* (szerk.): A Majális festője közelről. Szinyei Merse Pál levelezése, önéletrajzai, visszaemlékezések. Budapest, 1989. (A továbbiakban: SZMP) 270. p.

biográfiaját kívánja — amint azt mondani szokás — ’újabb adatokkal’ kiegészíteni: egészen más problémát feszeget, amelynek középpontjában az igazi aktor, vagyis a válópert kezdeményező fél, Probstner Zsófia áll — akit a festő, még a házasság kezdetén, a lilaruhás nőként örökített meg.

Egy tönkrement házasság története?

A leány, Szinyei Merse Rózsi, jóval később, így emlékezik meg a szülei közötti konfliktus eredetéről:³

Mama természetében az övével [az apáéval — N. S.] legnagyobb ellentét volt a nagy tevékenység, szorgalom, gyorsaság. Nem tudta megérteni, hogy ha valaki valamit tud, azt nem folyton csinálja. [...] Apám viszont a nyugalmi állapotot szerette, contemplatív, lassú, kényelmes természet volt. Bár a humort nagyon tudta élvezni, s jóízűen kacagott, beszélni csak azért beszélt, hogy csakugyan mondjon valamit. Anyámnak szépségével, vígságával nagy sikerei voltak a társaságban, szerették, ünnepelték, körülrajongták. Talán ezért nem tudta megérteni azt, ha valaki nem tudja a tetszést, sikert kivívni. Testvére, P. Béla, ki igen művelt, világlátott, műértő ember volt, sokszor írta anyámnak, hogy mily nagy tehetségnek tartja apát. Nővérenek első férje, Gundelfinger Gyula szintén ezt mondta és írta. De hát képzeltető, hogy anyámban, akinek a siker, az ünneplés mindig az ölébe hullt, annak elmaradása bizalmatlanságot keltett férje iránt, akinek balsikereit látva azt gondolta, hogy benne is hiba van.

Voltaképpen ez az egyetlen olyan szöveg, amely, ha burkoltan is, megpróbál valamiféle magyarázattal szolgálni a házasság megromlását illetően. A két ember kapcsolatáról, benső viszonyáról — meg kell mondani — nem tudunk többet. Így talán furcsán hat, ha mindjárt előljáróban megkérdőjelezzük a házasság tönkremenetelének ama feltevését, amelyet hallgatólagosan Rózsi idézett leírása is támogat, és amelyet az életrajzírók, jobb híján, elő szoktak venni...

Szinyei Merse Pál 1872 nyarán, Münchenben ismerkedett meg jövődöbelijével, aki nővérevel és — ugyancsak festői ambíciókat dédelgető — gyámjával, Gundelfinger Gyulával időzött a bajor fővárosban. A családi legendárium szerint egyébként először nem is Zsófia, hanem nővére, Mária nyerte el Szinyei tetszését: „Nagyapámnak nagyon tetszett P. Mária — számol be az unoka — és meg is kérte a kezét. Neki azonban már gr. Szirmay Alfréd tetszett, és ezért kosarat adott nagyapámnak, aki rövidesen megvigasztalódott, mert szerelmét átruházta a fiatalabb

---

3 Szinyei Merse Rózsi feljegyzései apjáról. In: SZMP 297. p.

nővére, Probstner Zsófiára, kinél viszonzásra is talált érzelme.⁴ A fiatal festő 1873 tavaszán mindenestre lelkesen számol be szüleinek a sikeres leánykérésről: „Mamácska kedves levelére válaszul öröm és boldogsággal telt szívemet tárom fel előttetek: Én Probstner Zsófikát kit határtalan kiolthatatlan szerelemmel szeretek, ’s kinek egész szívét ’s leghőbb viszonzszerelmét bírom, megkértem, mert mi egymás nélkül nem élhetünk.”⁵

A házasság nyélbe ütése mindazonáltal nem mehetett könnyen, mert, úgy tűnik, a festő szülei ellenezték a frigyet. Az apa, Szinyei Merse Félix már a müncheni megismerkedés idején, 1872–1873-ban több alkalommal is óvta fiát Gundelfingerék társaságától.⁶ Az ok nyilvánvalóan nem a hasonló történetek esetében szokásos ’társadalmi távolság’ volt, hiszen mind a Probstnerek, mind Zsófia gyámja, Gundelfinger Gyula Szepes megye tehető földbirtokos-familiai közé tartoztak, ekként a nagy múltra visszatekintő, Sáros megyében gyökerező Szinyeiek számára is megjelenhettek a ’házassági piacon’. (Gundelfinger Gyula anyját éppenséggel Szinyei Merse Matildnak hívták.) Ilyen értelemben szó sem lehetett *mesalliance*-ről.

Valószínűleg a személyes ellenérzéseknek tudható be, hogy a fiatal pár végül 1873. október 15-én, Korompán a Szinyei-szülők távollétében mondta ki a boldogító-végzetes igent.⁷ Ez azonban nem jelentett olyan konfliktusforrást, amelyet a későbbi válás kezdeményeként lehetne felmutatni. A kezdeti nehézségek után ugyanis rendeződött a viszony: minden jel szerint — a családi levelezés ezt látszik megerősíteni — a Probstner Zsófiával szembeni fenntartások gyorsan elenyésztek.

A házasságból a következő években összesen 6 gyermek született: Félix 1874. augusztus 18-án, Zsófia 1876-ban, Mária 1877-ben, Valéria 1879-ben, Rózszi 1881. május 13-án, Adrienn 1885. november 8-án.⁸ A gyermekáldást ugyanakkor tragédiák árnyékolták be: a gyermekek közül hárman is — Zsófia 1877. június 4-én, Valéria 1881. április 27-én, Mária 1882. április 6-án — elhunytak. A halálesetek

4 Szinyei Merse Pál: Nagyapámról. In: SZMP 319. p.

5 Szinyei levele szüleihez. München, 1873. május 23. In: SZMP 187. p.

6 Szinyei Merse Félix levele Pálnak. Jernyc, 1872. szeptember 22. In: SZMP 172. p.; Uő. Uannak. Jernyc, 1872. október 22. In: Uo. 173. p.

7 A válóperhez becsatolt házassági anyakönyvi kivonat tanúsága szerint, a házasságot Mayer Emánuel korompai római katolikus plébános közreműködésével, Berzeviczy Ödön és Szinyei Merse László tanúk előtt kötötték meg. EUL UFT 1887:70. A Szinyei-szülők távolmaradását a leszármazott életrajzíró-művészettörténész, Szinyei Merse Anna említi: *Szinyei Merse Anna: Gundelfinger Gyula, egy elfelejtett magyar tájfestő (1833–1894)*. In: *Művészettörténeti Értesítő* XXXIV. (1985) 1–2. sz. (A továbbiakban: Szinyei i. m.) 38. p.

8 A válóperben értelemszerűen csak az akkor életben volt gyermekek születési anyakönyvi kivonatát csatolták a keresethez. EUL UFT 1887:70.

jelentőségét eltúlozva, azoknak a házasesetre gyakorolt hatásáról spekulálni azonban megintcsak nem lenne szerencsés. A korban, bármennyire tragikus, a gyermekhalál korántsem volt kivételes: a magas születési számot rendszerint magas gyermekhalandóság kísérte.

Talán kézenfekvő lenne Szinyei művészi ambícióinak zátonyra futásában keresni a házasság megromlásának okát, hiszen a leány, Szinyei Merse Rózsi bevezetőben citált visszaemlékezése is erre céloz. A források hiánya tág teret enged a fantáziának... Kétségtelen, hogy a festő kedélyállapotának nem tett jót a képeit övező, elutasításba torkolló általános értetlenség. (A jóval később keletkezett önéletrajzokból ennek kapcsán szinte árad belőle a keserűség.) A házasság, a gyermekek születése és a halálesetek, az apa elhunytja, a jernyei birtok igazgatásának gondjai is megakadályozták, hogy kizárólag a festészetnek szentelje magát. Ugyanakkor ma már túlzottan is hajlamos az ember Szinyei Merse Pált mindenekelőtt 'festőként' elképzelni, aki mintegy e tevékenység köré szervezte egész életét. Valójában azonban, bármennyire fontos lehetett számára az önkifejezés eme formája, egy rendhagyó művésztipust testesített meg. Az alkotás nem jelentette egyúttal a megélhetés fontos forrását: ha a családi birtok számottevően elaprózódott is, birtokos nemes volt, aki tulajdonképpen kedvtelésből festett. „Van vagyona, várhat!” — hangzik a rokon és barát, Gundelfinger Gyula jogos válasza a kudarcokat illető felvetésekre.⁹

Számomra úgy tűnik, a házasság felbontásának magyarázata nem magában a házasság történetében keresendő. Ebben a történetben nincs olyan pont, amelyre egyértelműen rá lehetne mutatni, a válás okaként megjelölve. A Szinyei-házaspár mögött 14 év, 6 gyerek (3 életben volt még) állt; a szakítást nem előzte meg tartós különélés; nem találhatunk komoly egzisztenciális gondokat, szokatlan-kirívó ösztetűzéseket, kifogás alá eső rendszertelen életvitelt.

Nem titok, korábban is ismert tény volt, hogy Probstner Zsófia a válást követően nagyon hamar, még 1887-ben feleségül ment az ugyancsak Sáros megyében birtokos, tőle mellesleg 7 évvel fiatalabb, báró Ghillány Imréhez.¹⁰ A feltűnő gyorsaság arra enged következtetni, hogy a nő egyszerűen válaszút elé érkezett, majd — a korban rendhagyó módon — felvállalva a házasság felbontásával járó tortúrát, az új szerelem mellett döntött. Az 'ok' tehát végső soron a házasságon kívül esett, annak folyásától — talán nem pontos a megfogalmazás — 'függetlenül' állt elő.

---

9 Gundelfinger Gyula levele Probstner Zsófiának. H. d. n. [1882. okt. 3.] In: SZMP 201. p.
10 Vö. A budapesti unitárius egyházközség betérési anyakönyve, 1887. június 24-i bejegyzés. A megjegyzés rovatban szerepel az 1887-es újrَاهázasodás ténye.

Az igazi kérdés ezek után az: miért döntött Szinyeiné, minden racionális megfontolás ellenére, a házassági kötelék felbontása mellett?

Általában véve, a törvényes elváláshoz akkoriban — ezt ma, a tömeges válás korában, érdemes hangsúlyozni — nagyon ritkán folyamodtak. Pontos válási statisztika nem áll rendelkezésre, de az 1880. évi népszámlálás adatai szerint Sáros megyében ’elváltaként’ mindössze 13 férfi és 47 nő élt; a népszámlálás ebbe a kategóriába felvette az ágytól-asztaltól elváltakat is, 5 római katolikus férfit és 22 nőt, 3 görög katolikus férfit és 6 nőt — azaz: házassági kötelékéből kimutathatóan mindössze 5 férfi és 19 nő szabadult meg az egész megyében.¹¹

Még valamit nem szabad elfelejteni: Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia házasságát római katolikus szertartás szerint kötötték, illetőleg mind a festő, mind felesége katolikus vallású volt, ami a végelválásnak majdhogynem ’természetes’ akadályát képezte (az egyház a házasságot szentségnek, s ekként felbonthatatlannak tartotta és tartja). A katolikus szertartás szerint kötött házasságokat Magyarországon évszázadokon át nem lehetett felbontani, azok a gyakorlatban csak 1868 után váltak felbonthatóvá, amennyiben egyik vagy mindkét fél előzőleg protestáns vallásra tért — tehát 1887-hez képest alig 18 éve. Erre pedig, a katolikus népesség arányához viszonyítva, kevesen vállalkoztak.

Mindezzel csak érzékletessé szeretném tenni, hogy az a döntés, amit Probstner Zsófia hozott, rendkívül súlyos volt, majdhogynem a társadalmi deviancia felé tendált. Ő személy szerint ráadásul egy meglehetősen sajátos és ritka válási stratégiát választott, amely egy hívő katolikus számára végképp elfogadhatatlannak minősült: a gyors és diszkrét eljárás érdekében unitárius vallásra tért (ennek nyomán reá nézve a válóperben a kolozsvári unitárius egyházi bíróság vált illetékessé), amelynek hitelvei homlokegyenest ellenkeztek a katolikus hittételekkel.

Abban, hogy mégis kitartott válási szándéka mellett, minden bizonnyal egy hasonló korábbi családi ügy játszott szerepet: nővére, Probstner Mária 1878-ban ugyancsak Kolozsvárról, a Kolos-Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszék által érvénytelenítette Gundelfinger Gyulával kötött házasságát.¹² Miután ezen per iratai is többé-kevésbé fennmaradtak, érdemes részleteiben kitérni az ügyre.

11 A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állapotok kimutatásával együtt. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. I. kötet. Bp., 1882. 114–123. p. Megjegyzendő, hogy a ténylegesen elváltak száma ennél magasabb lehetett, hiszen az újránházasodók eltűntek a statisztikából.

12 Probstner Mária – Gundelfinger Gyula házasság érvénytelenítési perének iratai: EUL UFT 1878:32.

A nővér és a gyám

„...hogy a Gund. Gyula Ateliérjét használad s’ nagyon intime vagy vele, s’ családjával megvallom, aggaszt — ő becsületes és jó ember — de hóbortos — extravágáns, igen tartok tőle, hogy végre is bajba kerít” — írja Szinyei Merse Félix Pál fiához, 1872 szeptemberében.¹³ Az apa intó szavai, amelyek annak idején nem találtak meghallgatásra, bizonyos szempontból teljesen indokoltan hangzottak el.

Gundelfinger Gyula — enyhén szólva — sajátos pályát futott be. Igazi különc volt: az 1850-es évek közepén, egyik pillanatról a másikra lemondott a mostohaapja, gróf Szirmay István alezredes, cs. kir. kamarás protekciójával fényesen induló katonai karrieréről; ehelyett a kilépett huszár főhadnagy Bécsben, majd Düsseldorfban s Münchenben festőinasnak állt. 1859 körül, hazatérve korompai birtokára, hamarosan az árvák és özvegyek önjelölt védelmezőjeként tűnt fel: így védőszárnyai alá vette özvegy Probstner Adolfné Jancsó Zsófia néhány év múltán teljes árvaságra jutó gyermekeit, Máriát, Bélát és Zsófiát, később pedig féltestvérét, gróf Szirmay Alfrédot is.¹⁴

A Probstner-árvák gyámsági ügye, amelynek híre bizonyára a szomszédos Sáros megyét is bejárta, annak idején kisebbfajta botrányá dagadt. Probstnerné, 1869-ben bekövetkezett halála előtt, a lovagias Gundelfingert kérte fel a gyámi tiszt elvállalására, nehogy az ugrásra készen álló Probstner-rokonság megkaparintsa a vagyont.¹⁵ A Szepes megyei törvényszék 1869. november 8-án azonban nem látott okot arra, hogy ne a legközelebbi rokont, Probstner Gyulát nevezze ki gyámnak.¹⁶ Az árvák semmisségi panaszát a Kúria 1870. február 9-én elutasította; a másodfokon eljáró pesti Ítéletábla 1870. március 29-én, a felmerült aggályokra hivatkozva, arra utasította a Szepes megyei törvényszéket, hogy mind Gundelfingert, mind Probstner Gyulát mellőzve, új gyám kinevezéséről gondoskodják.¹⁷ A kilátástalannak tűnő helyzetben Gundelfinger és védencei kétes eszközöz folyamodtak: a férfi sietve, 1870. május 9-én feleségül vette az idősebb — akkor 19 éves —

13 Szinyei Merse Félix levele Pál fiához. Jernye, 1872. szeptember 22. In: SZMP 172. p.

14 Szinyei i. m. 32–38. p.

15 Uo. 36. p. – A körülményekről beszámol még: Probstner Mária 1878. június 2-án kelt kereset. EUL UFT 1878:32.

16 A Szepes megyei árvatörvényszék 1869. november 8-án kelt, 2309. számú végzése. EUL UFT 1878:32. Másolat.

17 A pesti Ítéletábla 1870. március 29-én kelt, 4424. számú végzése. Uo. Másolat. — A kúriai döntésről ugyanez a végzés tájékoztat.

leányt, Máriát, majd május 25-én újabb fellebbezést nyújtottak be. Ennek nyomán a Kúria végül október 13-án Gundelfinger Gyulát nevezte ki gyámnak.¹⁸

A későbbi házassági per a gyámsági ügy egyenes folyamának tekinthető. Gundelfinger Probstner Máriával kötött kényszerű házassága, amelynek egyetlen célja a vagyon feletti ellenőrzés kézben tartása volt, mindvégig formális maradt. (Így fordulhatott elő egyébként, ha igaz a történet, hogy Szinyei először Mária kérvényeként jelentkezett.) A fiatal nő Münchenben mindenesetre férje féltestvérébe és védencébe, gróf Szirmay Alfrédra szeretett bele; miután Szirmay 1876-ban nagykorú lett, esedékessé vált a látszatházasság felszámolása. Gundelfinger és neje ezért — nem tudni, honnan vették az ötletet — valamikor 1878. június 2. előtt Budapesten kilépett a római katolikus egyházból, s unitárius vallásra tért át;¹⁹ Probstner Mária pedig még a betérés anyakönyvezése napján (június 2.) beadta keresetlevélét a Kolos-Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszékhez.²⁰

Figyelemre méltó egyébként, hogy a kereset nem a házassági kötelék felbontására, hanem annak érvénytelenítésére irányult. Ez a mozzanat azért érdemel figyelmet, mert a pert ilyen alapon az illetékes római katolikus szentszéknél is megindíhatta volna (noha a szentszék végleges válást nem mondhatott ki, a házasság érvénytelenítése kérelmezhető volt, s a per sikeres befejezése után a felek újjaházassodhattak). Az adott esetben tehát, a szándékolt cél eléréséhez, nem lett volna feltétlenül szükséges a vallásváltás. A lépés mindenesetre beleillik abba a képbe, amit annak idején Szinyei Merse Félix alkotott magának és tárt fia elé a 'hóbortos' és 'extravagáns' Gundelfinger Gyuláról, amely nyilvánvalóan — ki nem mondva — a Probstner-leányokra is kivetült.

A magyarázat valószínűleg az eljárás, a szentszékihez viszonyítva, hihetetlen könnyebbségében rejlik. Elképesztő ugyanis az a gyorsaság, amellyel az Alpapi Törvényszék érvénytelenítette a frigyet: a budapesti áttérés anyakönyvezése június 2-án történt meg; a kolozsvári kereset beadására ugyancsak június 2-án került sor; a férj elleniratát ugyanaznap benyújtotta; ezután Probstner Mária datálatlan (június 2. vagy 3.) válaszirata következett; a Törvényszék végül másnap, azaz június 3-án már meg is hozta a házasságot megsemmisítő ítéletet!²¹ Az egész procedura mindössze két napot vett igénybe!

18 A Kúria 1870. okt. 13-án kelt, 3790. számú végzése. Uo. Másolat.

19 A budapesti unitárius egyházköztség betérési anyakönyvei, 1878. június 2-i bejegyzés.

20 Probstner Mária kereset. EUL UFT 1878:32.

21 Uo. — A hiányos periratokból nem lehet pontosan rekonstruálni a jelzett eljárás technikáját. Az anyagból hiányzik a fellebbviteli fórum, a Főpapi Törvényszék jóváhagyó ítélete is.

Ehhez természetesen, a jogi lehetőségen túl, szükséges volt a peres felek messzemenő együttműködése: így Gundelfinger — igazi lovaghoz illően — mindenben aláátamasztotta a reá nézve szükségszerűen nem túl hízelgő kereseti állításokat. (Az ítélet az esküvő már ismert kényszerítő körülményeivel, illetve a házasság elhátalanságával — amire a feleknek esküt kellett tenniük — indokolta a kötelek érvénytelenítését.)

Ami mindebből számunkra igazán érdekes: a történet ismeretében immár aligha meglepő, hogy 9 évvel később Mária húga, Probstner Zsófia a már kitaposott jogi utat, az unitárius vallásra való áttérés utáni kolozsvári pereskedést választotta eszközként terhessé vált házassága felbontására.

A két eset között van azonban egy lényeges különbség: Gundelfingerék nem egy tényleges konfliktus feloldására választották a vázolt jogi eljárást, egyszerűen eljött az idő, amikor Probstner Mária működő házasságra váltotta a látszatfrigyet. Színyeiéknél viszont nem volt ilyen magától értetődő a dolog, hiszen egy működő, hajdan boldog házasság felbontása elé jutottak... Ebben a tekintetben válik kulcsfontosságúvá egy másik hajdani házassági konfliktus, amely hasonló helyzetben ugyancsak mintaként szolgált Probstner Zsófia számára: a szülőké.

Az apa és az anya

Probstner Adolf és felesége, Jancsó Zsófia tragédiába torkolló históriája is a Probstner — Gundelfinger házassági per irataiból ismerhető meg, miután az szorosan kapcsolódott az 1869–1870-es gyámsági üggyhöz. Mivel azonban a peres iratok csak annyiban érintik a történeteket, amennyiben az a házasság érvénytelenítése szempontjából szükségesnek látszott, az eseményeket részben homály fedi.

Úgy tűnik, a család sem ismert pontosan minden körülményt. Színyei Merse Pál (a festő unokája), egyetlenként, így emlékezik meg a szomorú esetről:²²

A Probstner-család gazdag Szepes megyei család, melynek a lublói fürdőtelepen kívül kiterjedt birtokai és nagy bányái voltak. Dédapám Probstner Adolf, dédanyám Jancsó Zsófia. A birtokomban lévő fényképek szerint nagyon szép emberpár voltak. Dédapámat egyik barátja jóakaratóan figyelmeztette felesége feltűnő életére, és ajánlotta, hogy jobban vigyázzon rá. Hogy a figyelmeztetésnek mennyi alapja volt, azt nem tudom, de ez most már nem is fontos. A szomorú tény az, hogy dédapám pisztolyt rántott és agyonlőtte családi életébe bele szóló barátját, anélkül, hogy az állítólagos gavallérral törődött volna. Dédapámat hosszú

---

22 Az unoka nagyapjáról. In: SZPM 318. p. — Megjegyzése szerint az esetről ő is csak a „közel-múltban” hallott pontosabb adatokat. Uo.

időre elítélték, évek múlva, 1860-ban, 42 éves korában a börtönben felvágta ereit, és meghalt. Dédanyám férjénél 12 évvel volt fiatalabb, és évekkel túlélte őt. Három kiskorú gyermekük, Béla, Mária és Zsófia, gyámjuk, Gundelfinger Gyula és nagynénéik felügyelete alatt nőttek fel.

A dédapa és a dédanya között, Jancsó Zsófia felperessége alatt, valójában már 1859 nyarán válóper volt folyamatban, egyházi és polgári bíróság előtt egyaránt.²³ Közelebbit nem lehet tudni, az azonban biztosnak látszik, hogy ezt illetően Probstner Adolf önmagát hibáztatta: „Az egyházi és polgári bíróság eljárása folytán magamat becsületvesztettnek tartva” — így az 1861. december 1-én a Hétszemélyes Táblához intézett kérelem bevezetője.²⁴ A kérelemből, amelyet a felek közösen adtak be, értesülhetünk a drámai fejleményekről. Eszerint a bűnbánó férj 1860. július 30-án az egyházi bíróság (itt a szentszékről lehet szó) előtt, 1859. augusztus 3-án tett nyilatkozatához híven, teljes vagyonát, egyúttal gyermekei nevelését, feleségére ruházta, „reménylve,” — hangzik a megokolás — „hogy ezáltal ösztönözve lesz hozzám visszatérni.”

A nagyvonalú vagyonátruházás, amelyet kezdetben a nő is terhesnek és elfogadhatatlannak érzett, kihívta a férj testvéreinek, Probstner Artúrnak és Gyulának, akikkel Jakubjánon, Újlublón és Alsó-Rauschenbachon osztatlan közös birtoka volt, illetve sógorának, Wieland Edének, marksdorfi osztatlan közös birtokosnak ellenlépését: a rokonság bírói zár alá vétette a kérdéses vagyont. Az eperjesi főtörvényszék az eljárást nem hagyta ugyan jóvá, de nem is érvénytelenítette: ellenben megidézte a házastársakat, „mivel egyesülésünk ezen együttes találkozás által reményelhető lett volna” — áll a kérvényben. A nő azonban nem kívánt kibékülni férjével, s nem jelent meg Eperjesen.

Úgy látszik, az ellenséges familia a továbbiakban arra törekedett, hogy Probstner Adolfot elmebetegként gondnokság alá helyeztessék. A meglepő ajándékozási ügylet és a válóper miatti zaklatott idegállapot a testvérek és a sógor számára bizonyára az elmebetegség jelének tűnt. Egyúttal nyomást gyakoroltak a feleségre is, aki időközben, a férjéhez való visszatérés helyett, Sindlérre költözött.

Az érintett, Jancsó Zsófia a következőképpen számol be minderről:

Részint a hatóság mesterkeltségei és az ármánykodásnak kikerülése, részint a nekem oly csekély mérvben kiszámított anyagi életmód mellett kényszer szükségben, megélhetés végett kénytelen voltam négy gyermekemmel Sindlér, a szomszéd megye egy közel fekvő fa-

23 A tényre hivatkozik: Probstner Adolf és neje kérelme a Hétszemélyes Táblához. Lőcse, 1861. december 1. EUL UFT 1878:32.

24 Uo.

lujába költözni, de csak itt kellett üldöztetésemet teljes mértékben észlelnem, mert nem elég, hogy ismételtlen gyermekeimet tőlem elszakítani fenyegettek, hamis számodások által a beszorítás szükségességét bizonyítva, legfiatalabb gyermekem részére a megyei törvényszék részéről eredetileg meghatározott évi 200 ft fizetés mind négy gyermekemre nézve egyenként 150 ftra leszállítva lett, és végre oly messze haladt az ügy, hogy 5 egész hónapon át, mindennemű kérés és intések dacára, mindennemű pénzküldemény tőlem visszatartva lett, kényszerítendő engem elleneim követelményeit elfogadni és az ajándékozási okmányról lemondani.

A férj 1861 nyarán többször is kérte feleségét, hogy térjen vissza hozzá. A kibékülés tulajdonképpen megoldotta volna az áldatlan helyzetet — a baj az volt, hogy a nő kitarzott a különélés mellett, vállalva annak minden nehézségét és kockázatát.

Érdemes itt megint szó szerint idézni Probstnerné érzékletes előadását a drámai végkifejletről:

Ezen hallatlan kínos helyzetben, a legfájdalmasabb létfenntartási gondokkal küzdve, de az éhhalált szem előtt látva, a kétségbeesés idővel annyira hatalmoskodott fölöttem, hogy minden embert, de főleg férjemet gyűlölni kezdettem, kit üldözöm s azok míveletével egyetértésben lenni hittem. [...] nem csoda, hogy akkor, midőn férjem augusztus 17-én azon irtózatatos határozatát tudatta velem, ha augusztus hó 21-ig meg nem jelennék, öngyilkossá lesz, három napig tartó legfélelmesb ingadozás közepette, mintha örültségtől meglepette volna, nem tudva, mit tettem, engedelmeskedés helyett Eperjesre szaladtam. Ezen váratlan szökés kétségbe esve és gúnyolódó áruulás által felingerelve, említett napon férjem egyik barátját agyonlőtte, önmagát följelentve és a halált kérte [sic!] elzárattott és bűnvizsgálatba helyeztetett.

A tragédia után a helyzet egycsapásra megváltozott: immár szó szerint életről-halálról, illetőleg a család életlehetőségének biztosításáról volt szó, ami mellett a házassági konfliktus eljelentéktelenedett. Probstner Adolf és neje nyilván ezt belátva terjesztette fel közös, 1861. december 1-én a lőcsei fogdából datált kérelmét a Hétszemélyes Táblához, hogy a végzetes ajándékozási szerződést, amely garantálta volna az idegen befolyás távol tartását, jóváhagyassa. A mindenképpen kilátástalan helyzetben lévő férj néhány héttel később, december 31-én az öngyilkosságba menekült.²⁵

A szóban forgó, többször idézett kérelem azonban elhallgat — kénytelen elhallgatni — egy nagyon fontos momentumot a gyilkosság indítékát illetően. A dédunoka, Szinyei Merse Pál emlékezésében feltételesen megemlített, Jancsó Zsófia által folytatott állítólagos 'feltűnő életnek', amelyet az agyonlőtt barát tett volna szóvá a

---

25 Probstner Mária keresete. Uo.

férjnek, itt nyoma sincs. (Csupán az esettől függetlenül, egy alig észrevehető utalás fordul elő: eszerint a rokonok a haláleset után „bélyegző életmód folytatásával” vádolták a nőt.) A későbbi Probstner–Gundelfinger-ügy irataiból viszont egyértelműen kiderül, hogy Probstner Adolfné ’tiltott nemi viszonyt’ folytatott egy másik férfival — ez a másik férfi pedig nem más volt, mint: Gundelfinger Gyula...

Ez ügyben maga az érintett, Gundelfinger tesz vallomást az 1878-as házassági per folyamán:²⁶

Időközben birtokaim rendezése végett Szepes megyébe hazautazva, magyarországi ismerőim körében gyakran Lőcsén tartózkodtam. Itt tanultam megismerni Jancsó Josef házában felperes édesanyját, Jancsó Zsófia férjezett Probstner Adolfné [sic!]. Gyakoribb látogatásaimra Probstner Adolfné, látva bennem az önzéstelen, jóakarátú férfit, közölte velem sirlalmas sorsát, férjéveli ellenséges viszonyát, férje birtokközös rokonai részéről, egész családjuk, de jelesen saját személye anyagi és mindennemű más érdekből eredt üldöztetését. [...] Látva s meggyőződve fennebbiek valóságáról, felperes édesanyjában felismerve a védtelen, szenvedő s megsértett nőt, erkölcsi kötelességemnek ismertem segítségére sietni, s jelesen a katonai pályán a lovagiasság eszméjével kiválóan is megismerkedve, önerőmen, saját vagyonomból mi áldozatot sem kímélve, mindazt, mit a sors s a vagyona vágyó önző rokonok üldözése a védtelen nőtől méltatlan s igaztalanul elvenni igyekezett, neki visszaszerezni, de legalább lételét, saját és gyermekei fenntartáról biztosítani törekvésem s céloomul tűztem ki, eljárásaim részben siker nélkül nem is maradtak.

Felperes édesanyja haláláig, 11 éven át, ennek, úgy gyermekeinek nemtője, támasza s védője lettem. Soha anyagi érdek erre nem vezérlett. Az első időben a védtelen nő iránti vonzalom szerencsétlen helyzeténi könyörület. Később a barátság, s végre a kölcsönös feltétlen bizalom s ragaszkodás alapján, melynek folytán vallomást tőn, hogy férjéhez sohasem a valódi szeretet köteléke fűzte, a nemtői viszony felperes édesanyja s közöttem legbensőbb, de a külvilág előtt mindig féltékenyen titkolt szerelmi viszonyra fejlődött, mely a külvilág előtt soha egyéb, mint következtetésekből lehetett nyilvánossá, mennyiben felperes édesanyjával soha együtt nem laktam, s harmadik személy előtt csak határtalan tiszteletben nyilvánult.

Ez teljesen más megvilágításba helyezi a történeteket. Három olyan ember sorsa körvonalazódik, akik, ki-ki a maga módján, mindnyájan felrúgták a társadalmi konvenciókat. Probstner Adolf kétségbeesett, valóban a normalitás határait súroló kísérleteket tett, hogy immár új kapcsolatba bonyolódó nejét megbékítse és megtartsa: teljes vagyont rá ruházta, gyermekeit átengedte, végül öngyilkossággal kezdett fenyegetőzni amit — egy gyilkossággal súlyosbítva — be is váltott. Ha jól

26 Gundelfinger Gyula 1878. június 2-án kelt ellenirata. Uo. — A viszony azért került terítékre a per tárgyalásakor, mert Probstner Mária a házasság érvénytelenítését célzó keresetében arra is hivatkozott, hogy a házasságkötéskor nem volt tudomása férje és elhunyt anyja meghitt kapcsolatáról. Uo.

meggondoljuk, Jancsó Zsófia mindenben a család, férje és négy gyermeke közvetlen materiális érdekei ellenében cselekedett; az egyetlen mentséget önmaga számára a Gundelfinger Gyula iránt érzett szerelemben találta meg — és ez elég volt ahhoz, hogy a végsőkig kitartson döntése mellett. Nem mindennapi Gundelfinger választása sem: több mint egy évtizedig folytatott soha nem törvényesített viszonyt a megözvegyülő, s a történetek után a 'jó társaságból' bizonyára kitisztított négy gyermekes anyával, majd annak halála után látszatházasságot kötött a leánnyal, akivel csaknem további egy évtizedig élt formálisan együtt.

Még egyszer: Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia

Probstner Zsófia előtt tehát csupán a szűk családon belül két példa is állt, miként oldható meg egy házassági konfliktus, — bárhogyan is keletkezett az — nem szokványos módon. A választott jogi megoldás — perindítás a Kolos-Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszéken — esetében egyértelmű a nővére és Gundelfinger Gyula közötti pereskedés közvetlen hatása. És habár forrásszerűen lehetetlen kimutatni, az anya hajdani, 'realitásokat' semmibe vevő ragaszkodásából házasságon kívüli viszonyához minden bizonnyal a leány is erőt meríthetett.

A házassági konfliktus közvetlen előzményeiről mindazonáltal, ahogy a házastársak közötti viszony korábbi alakulásáról, semmit sem tudunk. Szabó Szilárd jernyei plébános később kiállított bizonyítványa szerint, Probstner Zsófia 1887. május 5-én azzal a kijelentéssel hagyta el a jernyei házat, hogy oda többé visszatérni nem fog; minden ingóságát elszállítatva, Kassára költözött.²⁷ Több mint másfél hónapig megintcsak semmi nyom... Abból azonban, hogy a nő unitárius betérését a budapesti egyházközségen június 24-én anyakönyvezték,²⁸ arra következtethetünk, hogy a 'krízis' mindössze egyetlen hónapig húzódott, s Szinyeiné legkésőbb június elejére véglegesen elszánta magát a válásra. Az áttérés és a budapesti utazás ugyanis legalább két hétet vett igénybe (a törvényi előírás szerint kétszer kellett jelentkezni az illető plébánosnál, a két alkalom között kétheti minimális időtartammal)²⁹.

Azt is fel kell tenni, hogy a viszálykodó felek erre az időre, vagyis június elejére, megállapodásra jutottak a válás részleteit illetően. A gyors és fájdalommentes eljáráshoz mindenképpen a házastársak messzemenő együttműködésére volt szükség. Miután Szinyei Merse Pál láthatóan nem kívánta elhagyni felekezetét, a feleség

---

27 Ld. forrásközlés 5. sz. irat!

28 A budapesti unitárius egyházközség betérési anyakönyve, 1887. június 24-i bejegyzés.

29 Vö. 1868: LIII. tc. 3. §.

csak úgy tudott rövid úton megszabadulni a házassági kötelékből, ha nem maga, hanem a festő adja be a válókeresetet. A törvény szerint ugyanis a válóper mindig az alperes illetékes bírósága előtt kellett megindítani.³⁰ Amennyiben Probstner Zsófia kezdeményezt, az illetékes bíróság a kassai püspöki szentszék lett volna — ez pedig a procedúra hónapokkal, rosszabb esetben évekkel való meghosszabbítását eredményezte volna. Ahhoz, hogy a per Kolozsváron induljon meg, szükség volt a férj meggyőzésére.

Június végén — július elején mindenesetre már gőzerővel folytak az előkészületek. Június 27-én Korompárról beszerezték a keresethez csatolandó házassági anyakönyvi kivonatot, másnap Jernyéről a gyerekek keresztelési anyakönyvi kivonatát; július 7-én Újlyublóról, illetve Szinyéről a feleség, illetve a férj keresztlevelet. A felek időközben, július 5-én, Kassán közjegyzői okiratba foglalt válási szerződést kötöttek, továbbá Szinyei meghatalmazta dr. Propper Adolf eperjesi ügyvédet a válóper megindítására és lefolytatására. Július 8-án a jernyei plébános igazolta a házasságból született gyermekek részbeni elhalálozását. Július 10. előtt Szinyeiék Budapestre utaztak, hogy a szükséges, unitárius lelkész előtti békéltetési eljárást lefolytassák, s a nő áttéréséről a kellő igazolást beszerezzék.

Ezek után maga az unitárius egyházi bíróság előtti válóperes eljárás mindössze két hónapot vett igénybe. A kolozsvári unitárius esperes július 18-án kiállította az ún. esperesi pecsétet, ami feljogosított a kereset beadására (az esperesi pecsét kiadása, mely aktus elvileg újabb békéltetési eljárásba ágyazódott, eredendően a felek különválásának elrendelésére szolgált). Szinyei Merse Pál keresetlevelét végül július 26-án adta be.³¹ Ebben, minden közelebbi indoklás nélkül, 'engesztelhetlen gyűlöltre' hivatkozva kérte a végelválás kimondását alperesre, és — miután katolikus maradt — az ágytól-asztaltól való elválást magára nézve. Az Alpapi Törvényszék augusztus 6-i tárgyalásán először a peres felek hat heti ágytól-asztaltól való elválasztását rendelte el, majd szeptember 19-én helyt adott a keresetnek; a Főpapi Törvényszék szeptember 21-én jóváhagyta az elsőbíróság ítéletét. (A per iratait — a törvény előírásainak megfelelően — hamarosan áttették a kassai szentszékre, hogy az felperesre nézve hozzon határozatot.)

A válóper megdőbentően gyors lefolyását — ami mind a Szinyei-házaspár, mind számos magyarországi és eredetileg külföldi perlekedő házastárs számára különös vonzerőt jelentett — az unitárius eljárásjog és annak nagyvonalú alkalmazása tette lehetővé. Az 'engesztelhetlen gyűlölet', amire a festő és felesége hivat-

30 Vö. 1868: XLVIII. tc. 1. §.

31 A kereset eredetileg datálatlan, de a per állomásait rögzítő törvényszéki feljegyzés megadja a dátumot. EUL UFT 1887:70.

kozott, a korszakban (1895-ig, amikor — nem véletlenül — elhagyják) valójában univerzális, minden egyes esetre ráhúzható válóokot képezett, ami bizonyos mértékű diszkréciót tett lehetővé. Az unitárius bíróság előtt folytatott pereskedés során azonban — és ez a nagy különbség a világi törvényszékekhez képest — gyakorlatilag elegendő volt a felek pusztá kijelentése, miszerint egymást 'engesztelhetetlenül gyűlölik', ahhoz, hogy a házasságot felbontsák. Amint az a közölt iratokból kitűnik, a Szinyei contra Probstner ügy tárgyalása tulajdonképpen másból sem állt, mint e kijelentés pusztá ismételtetéséből.

Szinyei Merse Pál és felesége házassága ilymódon mindössze öt hónap leforgása alatt kimúlt. És amilyen gyorsan véget ért az előző, éppoly gyorsan kötött meg a nő második házassága. 1887. szeptember 28-án Probstner Zsófia Szinyei Merse Pálnéből báró Ghillány Imrénévé lett.³² Ebből a frigyből még öt gyermek fog születni (akik már mindannyian megérik a felnőttkort), s a nő, mind a két férfit jócskán túlélve, csak 1954-ben, 101 évesen távozik majd az élők sorából...

Veszedelmes viszonyok

Aligha lehet pusztán a körülmények szerencsétlen összejátszásának tulajdonítani, hogy húsz éven belül egyazon család három nőtagja is hasonló válaszokat adott egy bizonyos élethelyzetben felmerülő kérdésekre. Az anya, Jancsó Zsófia, aki férje helyett vakon ifjú szeretője, Gundelfinger Gyula mellett döntött; az idősebb leány, Probstner Mária, aki, hogy választottjával, gróf Szirmay Alfréddal egybekelhesen, különös módon érvénytelenítette házasságát; és a hűg, Probstner Zsófia, aki férjétől elválva, báró Ghillányi Imréhez ment feleségül. Persze ezzel nem azt akarom állítani, hogy Probstner Zsófia valamiféle 'válási gént' hordozott volna, avagy hogy Szinyei Merse Pállal kötött házasságába kódolva volt annak felbontása. De megengedhetőnek tartom ama 'tanulmány' levonását, miszerint a válás — mint a házassági konfliktusok megoldásának a korban meglehetősen speciális módja — elterjedésében, ezen jogi természetű megoldás alkalmazásának gyakoriságában nagy szerepet játszott a tapasztalat, hogy a terhessé vált házasságból igenis lehetséges és szükséges a kilépés, akkor is, ha ezért adott esetben nagy árat kell fizetni.

---

32 A budapesti unitárius egyházközség esketési anyakönyvvei. 1887. szeptember 28-án kelt bejegyzés. Eszerint az unitárius nő és a római katolikus férfi házasságkötése Kassán, unitárius szertartás szerint, Derzsi Károly budapesti lelkész közreműködésével történt.

A 'terhesség' érzése persze szubjektív volt és maradt. Az, hogy ki hogyan ítéli meg házassága 'állapotát', hogyan viszonyul házastársához — általánosan fogalmazva: az érzelmek minősége és intenzitása — meglehetősen egyéni dolog. A források szintjén nem is ragadható meg. Az azonban bátran megkockáztatható, hogy a fentebb említett tapasztalat egyúttal a türesei küszöb alacsonyabbra helyeződéséhez is hozzájárult. Az anya 1859–1861 között láthatóan vívódott a férj és a szerető között, s házasságon kívüli viszonyát még előbbi halála után sem merte nyilvánosan vállalni. Két évtizeddel később a leánynak már, úgy tűnik, nem okozott sokáig gondot, hogy döntsön és vállalja a döntés következményeit (és bár az a szituáció, amelybe az idősebb leány, Mária keveredett, ettől teljesen különbözött, ő is vallásának feladása mellett határozott, az újránházasodás érdekében).

Talán egy principium hozza a három női sorsot közös nevezőre: a boldogság, bármit is jelentsen ez, megalkuvások nélküli keresése. Mindegyikőjük, ösztöneinek, érzéseinek engedve, végső soron azért lépett ki kihűlt, jogilag szentesített kapcsolatából, hogy új szerelmét teljesítse be. Egyikőjük sem elviselhetetlen házaselete miatt folyamodott a házasságból való meneküléshez, illetőleg a megfelelő jogi eszközökhöz. A 'hagyományos' válások esetében rendszeresen előforduló mozzanatoknak — tettleges bántalmazás, hűtlen elhagyás, házasságtörés, a család nyomorba döntése, a gyermekek vétkes elhanyagolása — e történetek egyikében sem jut szerep. Maga a Szinyei–Probstner-ügy tulajdonképpen a válások ama nagy karrier előtt álló prototípusaként fogható fel, amelynél a jogilag meghatározott válóók nehezen vagy éppen sehogy sem fordítható le köznapi nyelvre. A korabeli válóperes keresetekben az ügyfelek és ügyvédek az 'engesztelhetetlen gyűlölet' kifejlődésének hátterét mind gyakrabban világítják meg nehezen megfogható módon: az 'érzések', a 'nézetek', a 'természet' különbözősége...

FORRÁSKÖZLÉS

Az alábbiakban a Szinyei–Probstner-válóper mintegy tucatnyi dokumentumát adom közre. Valamennyi irat az Edélyi Unitárius Levéltárban található peranyagból származik (ezt a továbbiakban nem jelzem),³³ kivéve a 12. számút: az Unitárius Főpapi Törvényszék jegyzőkönyveit ugyanis külön kötetben vezették, így a Szinyeiékre vonatkozó jegyzőkönyvi bejegyzés az 1887. évi kötetben lelhető fel.³⁴ A per iratai közül nem kerülnek kiadásra a többrendbeli ügyvédi meghatalmazások, a

33 EUL UFT 1887:70.

34 EUL UFT. A törvényszéki ülésck 1887. évi jegyzőkönyvc.

becsatolt különböző anyakönyvi kivonatok, amelyekre azonban a megfelelő helyen utalás történik, illetve kimarad egy, a per ismert állomásairól készített ügyviteli feljegyzés is.

Az iratokat a mai helyesírásnak megfelelően közlöm.

1.

**Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia között Kassán,
1887. július 5-én kötött válási szerződés**

Másolat

Ügyszám: 327/1887.

Közjegyzői okirat

Hiteles kiadvány

Elöttem, dr. Offenheimer Gyula kassai királyi közjegyző előtt, az alulírt helyen s napon megjelentek Szinyey Merse Pál, jernyei lakos, földbirtokos, és neje született Probstner Zsófia, jelenleg kassai lakos, mint felek, és Bulyi Dezső kassai és dr. Propper Adolf eperjesi lakos, ügyvédek, mint az egész ügymenet alatt együttesen s folytonosan jelen volt ügyleti tanúknak közreműködése mellett, személyesen kijelentették, illetve megkötötték a következő

egyezményt:

Szinyey Merse Pál és neje született Probstner Zsófia között a házassági együttélés lehetetlenné válván, a felek már ezidőszert is különválva élnek, a férj pedig engesztelhetetlen gyűlölség alapján a házassági kötelék végleges felbontása iránt a pert megindítani fogja, minek folytán az ezen házasságból született gyermekek anyagi és erkölcsi érdekeiknek megóvása végett, nevezett felek ezennel megkötötték a jelen egyezményt, úgy mint:

1. §.

Szinyey Merse Pál és neje született Probstner Zsófia közötti házasságból 1874. évi augusztus hó 18-án született figyermek, kiskorú Szinyey Merse Félix tartása, ellátása, gondozása és neveltetése, mely törvény szerint amúgy is az atyát illeti, a házasság felbontása alapján is édesatyja, Szinyey Merse Pálra bízatik, kinél a gyermek kiskorúságának egész ideje alatt, illetve mindaddig, míg atyai hatalma alatt áll, folyton és állandóan megmarad.

Ezen házasságból 1881. évi május hó 13-án született kiskorú Szinyey Merse Rózsi és 1885. évi november hó 8-án született kiskorú Szinyey Merse Adrienne pe-

dig édesanyjuk: született Probstner Zsófiánál megmaradnak, és addig, míg nála vannak, reá bízatik azoknak gondozása és neveltetése, azon kikötéssel azonban, hogy atyjuk: Szinyey Merse Pál, ezen gyermekeinek testi épsége, szellemi fejlődése, kellő neveltetése tárgyában és egyéb irányban, a neki mint atyának törvényben amúgy is biztosított jogait korlátlanul gyakorolni, magának mindezekről meggyőződést szerezni, őket bármikor megtekinteni, s velők személyesen érintkezni mindig feljogosítva van, köteles lévén az alulírt anya az általa lakott vagy tartózkodási helyül használt, vagy ahhoz közel eső helyen a gyermekeket oda, hol az atya velők érintkezni akar, valamint az atya saját lakására, rövid tartózkodásra, az atya kívánóságára — annyiszor, mennyiszer — elküldeni.

Ha azonban a viszonyok változtával az atya: Szinyey Merse Pál nevezett leánygyermekeinek bárminemű érdekeit az anya oldalán veszélyeztetve látná, az esetre fenntartja magának a törvény által különben is biztosított azon jogát, hogy az illetékes hatóság vagy bíróság előtt nevezett leánygyermekeinek átadását és azoknak közvetlen felügyelete és gondozása alá leendő helyezését követelhesse, mely esetben önkényt értetőleg az illetékes hatóság vagy bíróság határozata fog azon kérdés felett dönteni, hogy a két leánygyermek a szülők melyikének házában fog gondozás és nevelésben részesülni.

2. §.

Probstner Zsófia a Szinyey Merse Pállal kötött házasságból származott és jelen egyezmény fenti pontjaiban megnevezett három gyermekök jövőjét vagyoniilag teljesen biztosítani óhajtván, átruházza ezennel Sáros megye Mocsolya községben fekvő, a mocsolyai 1., 8., 30., 31., 32., 33. és 62. számú telekjegyzőkönyvekben nevére, tulajdonául bevezetett nemesi birtokrészt, összes tartozékaival és beruházással, a jernyei határban lévő Petra-féle fundussal együtt, úgy, amint ő bírja és bírní jogosítva van, továbbá Sáros megye Szinyeújfalu községében fekvő, az 1885. évi november hó 22-én közte, mint vevő és Szinyey Merse József, úgy is mint kiskorú Szinyey Merse László gyámja, továbbá Szinyey Merse Pál, Kálmán, Béla és István, mint eladók között létrejött adásvevési szerződéssel megvett, a szinyeújfalvi 46. számú telekjegyzőkönyvben foglalt nemesi birtokrészt, összes tartozékaival, de a Sztarinyecz Andrásnak eladott parcella kivételével, mely a nevezett vevő nevére telekkönyvezendő, szintén úgy, amint ő ezen birtokot bírja és bírní jogosítva van, gyermekei, kiskorú Szinyey Merse Félix, kiskorú Szinyey Merse Rózszi és kiskorú Szinyey Merse Adrienne feltétlen tulajdonába, és ezennel beleegyezését adja, hogy a tulajdonjog minden további meghallgattatása nélkül a nevezett három kiskorú gyermeke javára és nevére a fentebb érintett telekjegyzőkönyvekben nyilvánkönyvileg bekebeleztessék.

3. §.

Ezen vagyonátruházás természetes következményeképpen azonban átmennek az átruházott birtokokat és tartozékait terhelő, ezen ingatlanokon nyilvánkönyvileg bekebelezett összes terhek, valamint az eperjesi takarékpénztárt cselekvőleg megillető, összesen tizenhatezer (16000) forintot kitevő váltótartozásokból öt, mint férjével közös adóst terhelő felerész, vagyis nyolcezer (8000) forintnyi teher, mely összes váltótartozásokat Probstner Zsófia részben a birtokok vétele, részben a szükségelt beruházások eszközlése és más célokra, férjével együtt contrahálta, gyermekei: kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózsi és Adrienne-re, kik ezen tartozásokat átvállalván, azokat anyjuk további megterhelhetése nélkül elviselni és kifizetni kötelesek.

4. §.

Kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózsi és Adrienne azonnal lépnek ezen reájuk ruházott ingatlan birtokok és tartozékai birtok- és haszonélvezetébe, és viselik az azok után járó közadóbeli és egyéb, a tulajdonjoggal járó terheket, azoknak eddig meglévő netáni hátralékaival, valamint az átvállalt összes terhek és tartozások után járó kamatoknak eddigi netaláni hátralékaival együtt.

Szinyey Merse Pál, mint a nevezett kiskorú gyermekeinek atyja és törvényes képviselője, nevében ezen birtokátruházást ezennel elfogadja, és ezen vagyonoknak gyermekei javára és érdekében való kezelését egyúttal magára vállalja, és kötelezi magát, hogy mindaddig, míg gyermekei nagykorúságukat elérik, ezen ingatlan vagyont, számadás kötelezettsége nélkül, kezelni és gondozni fogja.

5. §.

A fentebb körülírt birtokrészek és összes tartozékai osztatlan állapotban és egyenlő részekben mennek át kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózsi és Adrienne feltétlen birtoka és tulajdonába, és mint azoknak közös tulajdona jelentetnek ki, olyképpen, hogy az egyik vagy másik gyermek lemenő örökösök nélküli elhalálása esetében, annak tulajdonrésze az életben maradó gyermekek vagy gyermek tulajdonába megy át, és Probstner Zsófia a halálesetrei átháramlás ekkénti módozatához beleegyezését ezennel megadván, lemond az arra öt gyermekei után, felmenő öröklés címén megillető öröklési jogáról a Szinyey Merse Pállal kötött házasságból származott, életben maradt gyermekei javára; ha azonban — mitől Isten óvjon — mindhárom gyermek lemenő örökösök nélkül elhalna, Probstner Zsófia ezen esetben törvényes örökjogát fenntartja.

6. §.

A mocsolyai és szinyeuíjfalvi birtokrészek átruházása fejében az anya: Probstner Zsófia kiköt magának, tisztán saját személyére, életének egész tartamára, gyermekei: kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózsi és Adrienne ellenében évi 2000 frt., szóval

osztrák értékű kétezer forintból álló életjáradékot, melyet a nevezett gyermekek, illetve az egyik vagy másiknak elhalálozása esetében, az annak helyébe lépő lemenő örökösei, illetve az életben maradt többi gyermek a folyó ezernyolcszáznyolcvanhetedik évi július hó elsejétől kezdve, évnegyedenkénti ötszáz (500) forintos egyenlő, előleges és mindig január, április, július, és október hónapok első napján esedékes részletekben anyjuk: született Probstner Zsófia kezeihez, pontosan és hiány nélkül, egyetemleges kötelezettséggel, kifizetni kötelesek.

Ezen életjáradékot kötelesek a nevezett gyermekek feltétlenül, tisztán és minden levonás nélkül fizetni, és nincsenek jogosítva bármi címen abból levonásokat tenni, másrészt azonban anyjuk: született Probstner Zsófia a jelen egyezmény értelmében gyermekeire átruházott vagyona, sem annak állaga, sem jövedelme tekintetében, semminemű egyéb igénnyel nem bír.

7. §.

Szinyey Merse Pál pedig saját részéről kötelezi magát, kiskorú Szinyey Merse Félix tartási és nevelési költségein kívül, két kiskorú leánygyermek tartási és nevelési költségeihez, mindegyik gyermek hét (7) éves korának betöltéséig, egy-egy gyermeke részére évenként kétszázötven (250) forinttal, ezentúl pedig mindaddig, míg törvény szerint a gyermektartási és nevelési költség viselésére köteles, minden gyermek részére évenként négyszáz (400) forinttal hozzájárulni, mely magasabb járulék tehát az illető gyermek hetedik évének betöltésétől jár.

Ezen évi hozzájárulási összegeket tartozik Szinyey Merse Pál mindaddig fizetni, míg a két kiskorú gyermek a fenti 1. §. alapján anyjánál tényleg megmarad, és utóbbi a tartozást és nevelést teljesíti. Ha azonban bármi oknál fogva megszűnik a jogosultság ezen két gyermek tartása és neveltetésére, továbbá ha az anya a tartás és nevelés iránt vállalt kötelezettségének eleget nem tenne, vagy ha az illetékes hatóság vagy bíróság az anyától ezen két gyermek tartására való jogosultságot elvonná, mindezen esetekben a dolog természete szerint megszűnik Szinyey Merse Pálnak a nevelés és tartás költségeihez való ezen hozzájárulásra való kötelezettsége, s ez esetekben az apa a tartást és nevelést az anya hozzájárulása nélkül kizárólag teljesíteni és annak költségeit is viselni tartozik.

Ezen hozzájárulási költséget köteles Szinyey Merse Pál a folyó hó elsejétől kezdve, évnegyedenkénti előleges részletekben, s mindig január, április, július és október hónapok elsején, az alulírt neje kezeihez, a kiskorú leánygyermek javára megfizetni.

8. §.

Az évi 2000 ftnyi életjáradék biztosítására ezennel kikötöttik, miszerint a zálogjog annak erejéig a mocsolyai 1., 8., 30., 31., 32., 33. és 62., továbbá a szinyeújfalvi 46. számú telekjegyzőkönyvekben foglalt ingatlanokra, egyidejűleg a tulajdonjognak

a kiskorúak javára leendő bekebelezésével, Szinyey Merse Pálné született Probstner Zsófia javára bekebeleztessék.

9. §.

Probstner Zsófia azon összes vagyonnak, mely eddig férje kezelése alatt állott, a folyó hó elsejéig terjedő időre járó összes jövedelme a mai napon köztük létrejött megállapodás alapján ötezer (5000) forint átalányösszegben megállapítván, köteles Szinyey Merse Pál ebből kétezeröttszáz (2500) forintot a folyó 1887. augusztus tizenötödikéig (15), a hátralékos kétezeröttszáz (2500) forintot pedig a folyó 1887. évi november hó tizenötödikéig (15), kamat nélkül, alulírt nejének megfizetni; utóbbi kijelenti egyúttal, hogy a múlta nézve sem vagyonának férje általi kezeléséből, sem más jogalpból kifolyólag férje: Szinyey Merse Pál ellenében semminemű követeléssel nem bír.

10. §.

Úgy Probstner Zsófia, valamint Szinyey Merse Pál, utóbbi úgy saját nevében és mint kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózi és Adrienne gyermekei törvényes képviselője, azok nevében a jelen egyezményt teljes terjedelmében elfogadja, és miután a kiskorúakra nézve a gyámhatóság jóváhagyása szükséges, jelen egyezmény érvénye Sáros megye árvaszéke, mint illetékes gyámhatóságnak jóváhagyásától tétetik függővé.

11. §.

Jelen egyezmény kiállítására és kiadványozására, a tulajdonjog és életjáradék jelzálogi bekebelezésével egybekötött összes díjak és költségek, valamint a kiszabandó kincstári illetékek egyedül és kizárólag kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózi és Adrienne által viselendők.

12. §.

Jelen egyezményből netalán felmerülő peres kérdések elbírálására a sommás eljárás és az eperjesi kir. járásbíróóság illetősége állapítatik meg, egyúttal pedig az életjáradék és nevelési költség részleteire nézve az 1874:XXXV. t. c. 111. §-a értelmében végrehajthatóság mondatik ki.

Erről ezen közjegyzői okirat felvételét, a tanúk előtt a feleknek felolvastatott, s általuk akarattjuknak mindenben egyezőnek találtatván, aláíratott, azzal, hogy hiteles kiadványa a kiskorúak mindegyikének is kiadható. Kassán, ezernyolcszáznyolcvanhetedik évi július hó ötödikén. Szinyey Probstner Zsófia s. k. Szinyey Merse Pál s. k. Bulyi Dezső s. k. dr. Propper Adolf s. k. dr. Offenheimer Gyula s. k. kir. közjegyző (PH)

(2 frt bélyeg) Szinyey Merse Pál úr részére kiállított jelen hiteles kiadvány az őrizetben lévő, ívenként 50 x bélyeggel ellátott, s az illetékkiszabás végett a gyámha-

tóság által, jóváhagyás után bemutatandó eredetivel egyező. Kassán, ezernyolcszáznyolcvanhetedik évi július hó ötödikén. Írásdíj és hit. 4.95 bélyegek 2 — össz. 6.95. Dr. Offenheimer Gyula s. k. közjegyző (PH)

4887. sz./ár. 1887. Ezen egyezmény kiskorú Szinyey Merse Félix, Rózsi és Adrienne nevében gyámhatóságilag jóváhagyatik. Kelt Eperjesen, 1887. július hó 6-án tartott Sáros vármegye árvaszékének üléséből. Semsey Vilmos s. k. elnök Kovaliczky s. k.

171/1887. mh szám. [50 kr-, és 1 ft-os illetékbélyeg; „Dobay Sándor kir. közjegyző Eperjesen” köriratú pecsét]

Hogy jelen másolat a dr. Propper Adolf eperjesi ügyvéd birtokában levő s részéről felmutatott, négy ívből álló eredeti okirattal, s az arra két forintos bélyegen vezetett közjegyzői hitelesítési záradékkal mindenben egyező, tanúsítom.

Kelt Eperjesen, ezernyolcszáznyolcvanhetedik évi július hó 19 tizenkilencedik napján. Dobay Sándor kir. közjegyző [s. k.]

Díjjegyzék: hit. díj 2 ft bélyeg 1 ft 50 kr összes 3 ft 50 kr

[„Dobay Sándor kir. közjegyző Eperjesen” köriratú pecsét]

2.

Szabó Szilárd jernyei római katolikus plébános

1887. július 8-án kelt bizonyítványa

Bizonyítvány.

Melynek alapján alólírott hivatalosan bizonyítom: hogy Tekintetes Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia jernyei nemes birt. házasságából hat gyermek született: Félix, Zsófia, Mária, Valéria, Rózsi, és Adrien. Ezek közül: Félix, Rózsi, és Adrien, a kiállított születési anyakönyvi kivonatok tanúsága szerint, életben vannak; három pedig meghalt, névleg: Zsófia: 1877-ik évi június hó 4-én, Mária: 1882-ik április hó 6-án, végtére Valéria: 1881-ik évi április hó 27-én.

Kelt Jernyén, 1887-ik évi július hó 8-án.

Szabó Szilárd

jernyei r. k. Lelkész

3.

**Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész
1887. július 10-én kelt áttérési bizonyítványa**

Áttérési bizonyítvány.

Alulírott hivatalosan bizonyítom, hogy Szinyei Merse Pálné szül. Probstner Zsófia úrnő, kassai lakos, aki a róm. kat. egyházból törvénszerűen kilépett, az erről nyert s beterjesztett hiteles bizonyítványok alapján és kérése folytán, a budapesti unitárius egyházközség tagjai közé f. 1887. évi június hó 24-én, Rózsika és Adrienne nevű 7 éves két kisleányával együtt, felvétetett és bejegyeztetett.

Budapesten, 1887. július 10.

Derzsi Károly
unitárius lelkész

4.

**Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész
1887. július 10-én kelt bizonyítványa**

Békepróba bizonyítvány.

Alulírott hivatalosan bizonyítom, hogy Szinyei Merse Pál jernyei (Sáros m.) lakos és neje szül. Probstner Zsófia kassai lakos, békétlenségben élő házaspár közt, elébbinek panasza folytán, mint utóbbinak illetékes lelkésze, a kibékítést szabályszerűen megkísérlettem. Békekísérletemre azonban mindketten a leghatározottabban kijelentették, hogy egymással kibékülni nem tudnak, egymást engesztelhetetlenül gyűlölik, s ez okon és mert tényleg már hónapok óta különválva élnek, s gyermek- és vagyonügyeiket is elintézték: házasságuk törvényes felbontását óhajtják és kérik.

Az erről felvett lelk. jkönyv. alapján kiadatott.

Budapesten, 1887. július 10.

Derzsi Károly
unitárius lelkész

5.

**Szabó Szilárd jernyei római katolikus plébános
1887. július 16-án kelt bizonyítványa**

Bizonyítvány.

Melynek alapján alólírott, amennyiben tudomásom van, ezennel bizonyítom: hogy Probstner Zsófia úrnő, Szinyei Merse Pál jernyei birtokos úr neje, f. évi május hó 5-én családi köréből, tizennegyedik évi ittléte után, azon nyilatkozattal távozott, hogy férjének jernyei házába többé visszatérni nem fog, mely nyilatkozatát tettel is bebizonyítja, midőn nem csak minden ingóságát Kassára, hol letelepedett, és jelenleg is lakik, átszállította, de sőt május 5-ike óta Jernyén nem is volt.

Kelt Jernyén, 1887-ik évi július hó 16-án.

Szabó Szilárd

jernyei r. k. k. lelkész

6.

Szinyei Merse Pál datálatlan [1887. július 26-án beadott] keresetlevele

A krompachi róm. kat. egyház lelkészi hivatala által kiállított, A. alatt ide csatolt esketési anyakönyvi kivonat tanúsága szerint tisztelettel alulírott, ki a B. alatt csatolt születési anyakönyvi kivonat szerint, 1845. évi július hó 4-én, Sáros megye Szinye-Újfalu községében születtem, a C. alatt csatolt születési anyakönyvi kivonat szerint, 1853. évi június hó 5-én, Szepes megye Jakubján községében születtem Probstner Zsófiával, Szepes megye Krompach városában, 1873. évi október hó 15-én, mégpedig tekintve, hogy mindketten róm. katolikus vallásúak voltunk, a róm. katolikus egyház szertartásai szerint, törvényes házasságra léptem, reményelvén és várván azon családi boldogságot, melyre engem egyrészt nóm egyéni hajlaimai, társadalmi állása és műveltsége, másrészt pedig részemről a házassági frigyünkbe hozott legőszintébb indulat és a legjobb intenciók egyaránt feljogosítottak.

Azonban reményeimben és várakozásaimban teljesen csalatkoztam, mert bár a házas együttlét évek hosszú során át tartott, mindazonáltal nóm magaviselete és különösen a legújabb időben velem szemben tanúsított kíméletlen eljárása, benem engesztelhetlen gyűlöletet, utálatot, sőt megvetést is gerjesztett irányában,

olyannyira, hogy a házassági frigyét vele folytatni lehetetlenné vált, és emiatt 1887. évi május hó kezdetétől, a D. alatti bizonyítvány szerint, tényleg különválva élünk, és azóta egymással semminemű személyes érintkezésben nem állottunk.

Ezen több havi tettleges elválás és távollét az engesztelhetlenség és gyűlölettem változhatlanságának tudatása s annak folytán azon megmásíthatlan elhatározásra jutottam, hogy házassági frigyünk törvényes feloldásának bírói kimondása mindkettőnkre nézve okvetlen szükséges, és miután arról is értesültem, hogy nőm szül. Probstner Zsófia, ki időközben az E. alatt csatolt lelkészi bizonyítvány szerint a budapesti unitárius egyház hívei közé vétetett fel, házasságunk feloldását maga is óhajtja, elválási szándékomat a budapesti unitárius egyház lelkészi hivatala előtt kijelentettem, minek folytán, a fennálló szabályok értelmében, a kiengesztelődés megkíséreltettem, de siker nélkül, amint ezt az F. alatt ide csatolt lelkészi bizonyítvány igazolja.

Házasságunkból, a G. alatt csatolt lelkészi bizonyítvány szerint, hat gyermek születvén, ezek közül három meghalálozván, ez idő szerint csak három van életben, mégpedig a H. alatt ide csatolt születési anyakönyvi kivonat szerint 1884. évi augusztus hó 18-án³⁵ született Félix nevű gyermekünk, és az I., valamint K. alatt csatolt születési anyakönyvi kivonat szerint 1881. évi május 13-án született Rózsi nevű, és 1885. évi november hó 8-án született Adrienne nevű leánygyermekünk, kiknek nevelése és tartása iránt az L. alatt hiteles másolatban csatolt közjegyzői egyezmény szerint megállapodásra jutottunk, s ilyképp a törvény kívánalmainak e részben megfeleltünk.

A fennálló törvények és jogszabályok értelmében eképp nőm, szül. Probstner Zsófiával az A. alatti esketési anyakönyvi kivonat szerint kötött házasságnak végleges felbontását kérni jogosítva levén, e végből az unitárius egyházban a házassági kötelék érvénytelenítése s felbontása tárgyában érvényben levő eljárási szabályzat 24. §-a értelmében ügyvédem, dr. Propper Adolf részére az M. alatti közjegyzőileg hitelesített meghatalmazást állítottam ki, s abban utasításképpen is kifejeztem, hogy nevezett nőmet testileg és lelkileg utálok s gyűlölöm, s vele kibékülni s házas életet folytatni többé nem akarok.

Ezeknél fogva, az N. alatt ide csatolt esperesi pecsét alapján, a tisztelendő alpapi Törvényszék, mint az 1868. évi XLVIII. t. c. 1. és 2. §-a és a p[olgári] p[errendtartás]. 22. §-a, valamint a nagyméltóságú magyar kir. Curiának f. 1887. évi 37. számú döntvénye értelmében, illetékes bíróság előtt jelen keresetet indítván, esedezem tisztelettel M. alatt megbízott ügyvédem által:

---

35 Ez elírás: Félix nem 1884-ben, hanem 1874-ben született. születet születete

Méltóztassék jelen valókeresetem folytán a pernek rendes eljárás szerinti felvételére az eljárási szabályok 37. és 47. §-a értelmében rövid határidőt kitévni, arra nőm, Probstner Zsófia, jelenleg kassai lakost (lakik: Kassa Főutca) szabályszerűen megidéztetni, az eljárás befejezése után pedig, tekintettel arra, hogy köztünk az engesztelhetlen gyűlölség igazolva van, a fennálló egyházi és világi törvények és törvényes szokás értelmében, a köztem és nőm, Probstner Zsófia között Szepes megye Krompach városában, 1873. évi október hó 15-én a római katolikus egyház szertartásai szerint törvényesen kötött házassági szövetséget alperes, Probstner Zsófiára nézve véglegesen feloldottnak ítéletileg kimondani, méltóztassék továbbá a hozandó ítélet jogerőre emelkedése után az összes periratokat, további eljárás végett, a főtisztelendő kassai róm. kat. szentszék, mint reám nézve illetékes egyházi bírósághoz átteni, mely utóbbihoz azon kérelemmel járulok:

Méltóztassék a köztem és alperes között Krompach városában, 1873. évi október hó 15-én a római katolikus egyház szertartásai szerint kötött házasságot, reám nézve ágy és asztalra vonatkozólag szintén ítéletileg véglegesen felbontottnak nyilvánítani.

Tisztelettel

Szinyei Merse Pál

7.

Benedek Áron helyettes házasságvédő

1887. augusztus 6-án kelt észrevétele

Szinyei Merse Pál róm. kat. vallású, sárosmegyei, Jernye községbeli lakosnak Propstner [sic!] Zsófia unit. vallású, kassai lakos elleni válóperében

Házasságvédi észrevétel

Miután a per a kellő okmányokkal fel van szerelve, a törvény által előírt módon tárgyalás alá vehető. Azonban egyelőre hat hétre az ágytól és asztaltól különvetés kimondható.

Kelt Kolozsvárt, 1887. aug. 6.

Benedek Áron helyettes házasság.véd.

8.

**A Kolos-Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszéken
1887. augusztus 6-án tartott tárgyalás jegyzőkönyve**

[Pecsét, körirattal: „Központi Unitárius Alpapi T[örvény] Szék Pecsétje”]
Jegyzőkönyv

felvétel 1887. augusztus 6-án az unitáriusok kolozs-doboka-köri tvszékénél. Szinyei Merse Pál felperesnek neje szül. Probstner Zsófia alperes elleni házassági kötelék felbontása iránti perében.

Jelen voltak alólírottak,

a 82-1887. sz. idéző végzés következtében a mára tüzött tárgyalásra megjelent ezen törvényszék előtt felperesért dr. Propper Adolf eperjesi ügyvéd, alperesért Bulyi Dezső kassai ügyvéd, s miután a megkísérlett béke sikertelen maradt, alperes képviselője j[egyzőkönyvre] adta a következő

Elleniratot:

a kereseti állítások valódiságát elismerem.

Nevezetesen elismerem, hogy fel- és alperes között a házassági együttélés tartama alatt huzamos vizálgodás és civódás közben egymás iránt oly nagy mérvű engesztelhetetlen gyűlölség fejlődött ki, hogy a házasság folytatása lehetetlenné vált; elismerem, hogy peres felek 1887. május hava kezdete óta tényleg különválva élnek, s azóta egymással semminemű személyes érintkezésben nem állottak; elismerem, hogy a b[uda]pesti. unitárius egyház lelkészi hivatala előtt a felek kibékítése szabályszerűen megkísértetett, de e kísérlet eredményre nem vezetett.

S minthogy alperesnő felperes férjét most is testileg-lelkileg utálja és gyűlöli, vele kibékülni és házasságot folytatni nem akar, sőt inkább határozottan azt kívánja, hogy az amúgy is tarthatatlanná vált házassági szövetség rá, mint unitárius válású félre nézve bíróilag végképpen feloldassék, azon tiszteletteljes kéréssel járulok a tisztelendő alpapi t[örvény]székhez.: méltóztassék az alperesnő és férje, Szinyei Merse Pál között Krompach városában, 1873. október 15-én létrejött házasságot rá, mint unitárius félre vonatkozólag ítéletileg véglegesen felbontottnak nyilvánítani, s őt új törvényes házasságra lépésre feljogosítani.

Válaszirat

Felperesi képviselő tudomásul veszi alperes beismerését és azt, hogy az elválást nem ellenzi, hanem maga is kimondatni kéri, s annak ismételt kijelentése mellett,

hogy védence alperesnővel kibékülni és házassági viszonyt folytatni többé semmi szín alatt nem kíván, ragaszkodik keresetéhez s annak zárkérése értelmében kér ítélethozatalt.

Viszonzválasz

Alperesi képviselő szintén ragaszkodik elleniratáshoz s abban feltett zárkéréséhez.

Ezzel a jegyzőkönyv bezáratott és aláíratott.

Nagy Lajos esperes alp[api] széki elnök

Péterfi Dénes jegyző

Propper Adolf felperesi képviselő

Bulyi Dezső alp[eres] ügyvéd

9.

A Kolos-Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszéken

1887. augusztus 6-án, illetve szeptember 19-én tartott tárgyalás

jegyzőkönyvének kivonata

Jegyzőkönyvi kivonat

Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia válóperében

Huszonkilencedik ülés

tart[atott] 1887. aug. 6-án, az esperesi hivatalban. Elnök: Nagy Lajos esperes, bírók: Sárdi József, Ulár Pál r. bírók, Gyulai László pótbíró; jegyző: Péterfi Dénes; h[ázassá]gvéd[ő]: Benedek Áron (helyettes).

87. Megjelennek az Alp[apai t]örvény[széken] Szinyei Merse Pál, sárosszegyei, Jernye községbeli lakos, földbirtokos, r. kath. vallású felperes és Probstner Zsófia, kassai lakos, unitárius vallású alperes képviselőben, az elébbinek képviselője lévén dr. Propper Adolf eperjesi ügyvéd; az utóbbinak Bulyi Dezső kassai ügyvéd. Elnök sikertelen békekísérlete után megtétnak a felelkezések.

Felperes engesztelhetetlen gyűlölség okán kéri az elválasztást, s aztán magára nézve a periratoknak a kassai r. kath. szentszékhez áttételét.

Alperes maga is vallja a gyűlölséget s kéri az elválasztást.

Felperes alperes nyilatkozatát tudomásul veszi s kér ítéletet.

Alperes hasonlóan.

Végzés:

Az Alp[api] t[örvény]szék a felekezésekből látja ugyan, hogy felek közt engesz-
telhetetlen gyűlölség létezik, mindazonáltal egyelőre csak ágyra és asztalra nézve
elválasztó végzést mond ki, hat heti időtartamra, szívükre kötven a kibékülést, mi
ha meg nem történhetnék, annak idején bármelyik fél kérésére a per fel fog vétetni s
abban ítélet hozatni.

Harmincötödik ülés

tart[atott] 1887. szept. 19-én, az ig. teremben. Elnök: Nagy Lajos esperes; bírók:
Sárdi József, Kovács János, Ulár Pál; jegyző: Péterfi Dénes; h[ázasság]véd[ő]: Bo-
ros György.

109. Újabban tárgyalás alá vétetik Szinyei Merse Pál, sárosmegyei, Jernye község-
beli lakos, földbirtokos, r. kath. felperes és Probstner Zsófia, kassai lakos, unitárius
vallású alperes 87-1887. sz. a. pere.

Felperesért jelen van Nagy Mihály kolozsvári ügyvéd, meghatalmazott; alperesért
Kőváry Mihály kolozsvári ügyvéd, meghatalmazott.

Felek együttes kérést adnak bé, melyben, miután az ágytól és asztaltól különvetés
ideje alatt nem békültek ki, kéri ismételten a végelválasztó ítélet kimondását.

Elnöknek sikertelen tett békekísérlete után hozott a következő

Ítélet

(L. ítéletet)

Felek az ítéleten képviselőik által megnyugodtak.

Házasságvéd fensőbb ellátásra fellebbezik Főpapi t. Székhez.

Péterfi Dénes jegyző [s. k.]

10.

Szinyei Merse Pál és Probstner Zsófia

1887. szeptember 18-án kelt közös kérvénye

Tisztelendő alpapi törvényszék!

Külzeten írt válóperünkben a tisztelendő alpapi törvényszék megtartott tárgyalás
után, 1887. augusztus 6-án, 87. sz. a. hozott végzésével ágy- és asztalra nézve hat
hétre különvetést mondott ki.

Minthogy a most említett idő tegnap lejárt, s mi máig sem békültünk meg, annak ki-
fejezése mellett, hogy a keresetben s a tárgyalás rendjén előadottakat fenntartjuk, s

kifejezett zárkéréseinkhez ragaszkodunk, a Hprdts.³⁶ 142. §-a alapján teljes tisztelettel kérjük a tisztelendő alpapi törvényszéket:

Méltóztassék valóperünkben rendkívüli ülésen érdemleges ítéletet hozni, abban a kereset és ellenirat zárkéréseinek helyet adni, alperesre, mint unitárius vallású félre nézve a házassági köteléket végleg felbontani, s őt újabb házasságra lépésre feljogosítani.

Felperes ügyvéd hitelesített helyettesítő meghatalmazása :/: alatt eredetiben csatolattatik.³⁷

Kolozsvártt, 1887. szept. 18-án.

Szinyei Merse Pál felperes és neje

szül. Probstner Zsófia alperes

11.

A Kolos-Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszék

1887. szeptember 20-án kiadott ítélete

109-1887. Központi Kolozs Doboka köri Unitárius Alp[api] t[örvény]szék.

Szinyei Merse Pál róm. kat. vallású felperes és Probstner Zsófia unitárius vallású alperes valóperében hozott:

Ítélet:

Az Alp. t. Szék Szinyei Merse Pál sárosmegyei, Jernye községbeli lakos, 42 éves, földbirtokos, róm. kat. vallású felperes és Probstner Zsófia kassai lakos, 34 éves, unitárius vallású alperes házasságát, mely köztük Krompachon, 1873. okt. 15-én róm. kat. szertartás szerint kötött, utóbbira nézve végleg feloldja és őt újabb házasság köthetésére felszabadítja.

Indoklás.

Az ítéletnek indokául szolgált az engesztelhetetlen gyűlölség. S miután ez a felekezésekből s a periratokban foglalt beismerő nyilatkozataikból, a többrendbeli sikertelen békepróbákból, s az ágytól és asztaltól különvetés eredménytelenségéből

36 „Törvényjavaslat a házassági kötelék érvénytelenítése és felbontása körül követhető eljárás tárgyában”. EUL UFT 1880. évi ülésjegyzőkönyv (a később jogerőre emelkedett unitárius házassági perrendtartás c. kötetbe lett befüzve!). Ennek értelmében az ágy-asztaltól való különvetés idejének letelte után, bármely fél kérelmére végítélet hozható.

37 Az irathoz csatolva dr. Propper Adolf ügyvéd Eperjesen, 1887. szeptember 14-én kelt helyettesítő meghatalmazása Nagy Mihály kolozsvári ügyvédnek.

kölcsönösen létezőnek bizonyult, s a boldog házáséltre semmi kilátás nem mutatkozott: az Alp[api] t[örvény]széknek országos és egyházi törvényeink (1868-i 48. és 53. t. c., Mikó Házasságjog³⁸ 43-45. §§.) értelmében a fenn körülírt házasságot az unitárius vallású félre nézve fel kellett oldani és őt újabb házasság köthetésére felszabadítani, annál is inkább, mivel ezt a per rendjén mindkét fél egyértelműleg kérte.

Felek az ítéleten képviselőik által megnyugodtak.

Házasságvéd fensőbb ellátásra a Főpapi t. Székhez fellebbezi.

Központi és Kolozs-Doboka körü unitárius Alp[api] t[örvény]széknek Kolozsvárt, 1887. szept. 19-én tartott ülése jegyzőkönyvéből.

Kolozsvárt, 1887. szept. 20.

kiadta: Péterfi Dénes jegyző [s. k.]

[Pecset, körirattal: „Központi Unitárius Alpapi T. Szék Pecsétje”]

12.

Az Unitárius Főpapi Törvényszék

1887. szeptember 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve

Tizennyolcadik ülés

tartatik 1887-ben, szeptember 21-én, főtisztelendő püspök, Ferencz József úr elnökölete alatt; jelen levén: Benczédi Gergely, Filep István, Kovácsi Antal, Molnár Sándor, Pap Mózes, mint rendes bírák; jegyzett Kovácsi Antal r.bíró

70. Felyülvizsgálat alá vétetik jernyai [sic!] lakos, Szinyén, 1845-ben, júl. 4-én szül. Szinyei Merse Pál róm. kat. felperesnek neje, Jakubján, 1853. jún. 5-én szül. Probstner Zsófia unitárius alperes ellen a Kolozs-Doboka körü unitárius alpapi széken indított, alperes Probstner Zsófiát illetőleg lejárattott, hivatalból fellebbezett válóügye.

Ítélet. A Főpapi szék az alpapi széknek Kolozsvárt, 1887-ben, szept. 19-én, 109-1887. sz. a. alperes, Probstner Zsófiát illetőleg hozott végelválasztó és más házasság köthetésére felszabadító ítéletét indokaiból helyben hagyja, s annak teljességbe vételét meghatározza.

---

38 Mikó Lőrinc munkája nyomtatásban nem jelnt meg, kézírata az Erdélyi Unitárius Levéltárban található: A házasságról (anyagi rész) az erdélyi unitáriusok értelem szerint és perlekedés rendje a válóperekben (alaki rész). Írta Mikó Lőrinc tanár. Kolozsvár, 1862.

Leiratban hívassék fel az alpapi szék, hogy összes periratokat az al-, és főpapi székek által hozott ítéletek melléklése mellett, felperes, Szinyei Merse Pálra leendő el-látás végett, tegye át a kassai róm. kat. püspöki sz[ent]székhez, 30 nap alatt.

13.

Az Unitárius Főpapi Törvényszék 1887. szeptember 22-én kiadott ítélete

Sz. 70-1887/Főpapi törvényszék.

Az unitárius vallásközönség Egyházi Képviselő Tanácsa, mint Főpapi törvény-szék, Kolozsvárt 1887. szeptember hó 21-ik napján tartott ülésében felülvizsgálat alá vétén Szinyén, 1845-ben, július 4-én született Szinyei Merse Pál róm. kat. val-lású felperesnek Jakubján, 1853-ban, június 5-én született Probstner Zsófia unitári-us vallású alperestől való végleges elválasztása és újabb házasságra leendő felszabadítása tárgyában a Kolozs-Doboka körü alpapi törvényszékről hivatalból fellebbezett való ügyét, hozta ezt az

Ítéletet:

A Főpapi törvényszék a Kolozs-Doboka körü unitárius alpapi törvényszéknek Ko-lozsvárt, 1887-ben, szeptember 19-én 109-1887. szám alatt alperest, Probstner Zsófiát illetőleg hozott végelválasztó és más házasság köthetésére felszabadító íté-letét indokaiból helyben hagyja, s annak teljességbe vételét meghatározza.

A Főpapi törvényszéknek írt üléséről szerkesztett jegyzőkönyvből kiadtam.
Kolozsvárt, 1887. szeptember 22-én.

Kovácsi Antal h. jegyző [s. k.]

[Címeres pecsét, „Unitárius Egyházi Főtanács” körirattal]

KURUCZ GYÖRGY

VÁLOGATÁS GERICS PÁL GEORGIKONI TANÁR NYUGAT-EURÓPAI JELENTÉSEIBŐL ÉS LEVELEIBŐL

Bevezetés

Festetics László gróf, a Dunántúl egyik leggazdagabb főnemese két fiatalembert fogadott bécsi palotájában 1820. március 18-án. Egyikük, a gróf keszthelyi uradalmának inspektora, Pallera Ferenc, a morvaországi Brünnbe (ma: Brno, Csehország) készült, hogy Festetics utasításainak megfelelően néhány ottani posztógyár képviselőjével tárgyaljon. A másik fiatalember Geric Pál volt, a Keszthelyen működő felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon fizika és állatgyógyászat professzora. Geric hosszabban időzött a grófnál, aki egy nyugat- és dél-európai útitervre vonatkozó írásos utasítást adott át neki, s kettős célkitűzéssel bocsátotta el alkalmazottját. A gróf által és birtokainak központi igazgatási szerve, a Directio révén megszabott instrukciók értelmében ugyanis az ekkor huszonnyolc éves tanárnak utazásai során nem pusztán tudományos és gyakorlati ismeretszerzésre, különféle tudományos intézményekkel történő kapcsolatépítésre kellett törekednie, hanem kimondottan piacutató tevékenységet is kellett folytatnia annak érdekében, hogy a bécsi kereskedők kiiktatásával nyugat-európai piacot találjon a Festetics birtokok gyapjújának. Az e napon kelt német nyelvű instrukciók kitértek a követendő útvonalra, továbbá az utazás első időszakában a gróf által megjelölt felkeresendő személyekre és tudományos intézményekre, az ajánlólevelekért való folyamodás részleteire, gondosan figyelemmel az utazás első időszakában a gróf által megjelölt felkeresendő személyekre és tudományos intézményekre, az ajánlólevelekért való folyamodás részleteire, gondosan figyelemmel Gericset a szükséges hivatalos iratok beszerzésének módjára, valamint a hitellevelek felhasználásának lehetőségeire. Mindezeket túl Festetics László rendszeres beszámolási kötelezettséget is előírt alkalmazottja számára.¹

---

1 Geric a Directiónak küldött későbbi jelentésében így emlékezett vissza: „A készületnek március 18-án véget ért. A M[éltóságos]. Gróf beteges állapotjának ellenére is egész nap miattam fáradozott. Később este leve már, hogy kívánsága szerint elkészítve magától eleresztett...” Magyar Országos Levéltár (= MOL) Festetics család keszthelyi levéltára. (= Festetics Lvt.) P 274 Központi birtokigazgatás és gazdálkodás. (= P 274) 3. cs. Jelentések 5. Geric Pál jelentései külföldi útjáról, 1820–1825 (= 3. cs. 5.) fol. 210. Az indulás körülményeire további adalékokkal szolgál Gericnek Festetics Lászlóhoz írt 1820. március 29-én Troppauban (ma: Opava, Csehország) kelt levelének bevezető része. MOL Festetics Lvt. P 274 3. cs. 5. fol. 384. A hivatkozott német nyelvű utasítás több példányban is fellelhető az egykori Festetics Levéltár különböző fondjaiban, pl. MOL Festetics Lvt. P 283 Georgicon. (=P 283) 4. cs. fol. 15–49.

A Georgikon addigi működése során egyébként számos példa volt arra, hogy az intézet egyes tanárait vagy hallgatóit külföldi tanulmányútra küldték. A tanintézetet alapító Festetics György gróf is igen sokat áldozott a külföldi tudományos intézményekkel való kapcsolattartásra, s ő maga is kora számos elismert mezőgazdászával levelezett. A családi könyvtár *Oeconomica* szakát a kor nagyra tartott közgazdasági, pénzügyi és mezőgazdasági munkáival gyarapította.² Fia, Festetics László gróf, az apai örökség átvételekor nem szüntette meg a Georgikont, hanem igyekezett kihasználni a tanintézet mintagazdaságában rejlő lehetőségeket, illetve az oktatás színvonalának megőrzésére törekedett. A francia háborúk gabonakonjunkturája, illetve az azt követő gyapjúkonjunktura elmúltával azonban Festetics László, sok magyar mágnáshoz hasonlóan, komoly anyagi gondokkal szembesült, melyet még költséges, és meglehetősen felelőtlen életvitele is súlyosbított.³ A keszthelyi gróf egyébként társasági embernek is furcsa lehetett, mivel első unokatestvére, Széchenyi István, aki szintén ekkor készülődött nyugat-európai és angliai utazására,⁴ így írt róla naplójában: „[Festetics] Laci azt ajánlotta, hogy töltsék nála néhány hónapot. Inkább cukrot finomítanak a gyarmatokon. Egy második ilyen

-
- 2 Figyelemre méltó, hogy Gerics indulásának évében a korabeli magyar nyelvű sajtó is beszámolt Bene Gergely, a Georgikon kertészének különböző német fejedelemségekben és Hollandiában tett korábbi tanulmányújáról, illetve külföldi tudományos társaságok tagjává történt választásáról: *Tudományos Gyűjtemény* (1821) (3.) 115–116. p. A tanulmányutak fontosságára utal a Georgikon egykori hallgatója: *Érkövy (Ploetz) Adolf*: Emlékbeszéd Festetics György gróf felett. In: *Társalkodó* (1847) (46.) 179–180. p. A Georgikon történetének monografikus feldolgozását ld. *Süle Sándor*: *A keszthelyi Georgikon, 1797–1848*. Budapest, 1967. Az alapító életének, kultúrpolitikai tevékenységének és kapcsolatainak újabb részletes elemzését, átfogó bibliográfiával ld. *Kurucz György*: Festetics György gróf. In: *Zalai Múzeum* 9. (1999) 265–285. p. Festetics György könyvtárfejlesztő tevékenységéhez, illetve az alapító különleges intellektusáról korabeli adalékokkal szolgál: *Bright, Richard*: *Travels from Vienna through Lower Hungary*. London, 1818. 449. p. Az egykori családi könyvtárban fellelhető, az adott időszakban megjelent angol szakkönyvekről áttekintést ad: *Kurucz György*: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. In: *Magyar Könyvszemle* 106. (1990) (1–2.) 32–44.
- 3 Festetics László életéhez és jellemrajzához ld. *Szabó Dezső*: *A herceg Festetics-család története*. Budapest, 1928. 327–331. p. Ujfalvy Sándor emlékiratai. Sajtó alá rendezte: Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 216–217. p.
- 4 Gerics 1822. április 2-án Londonban kelt levelében számolt be Festetics Lászlónak Széchenyi várható érkezéséről. A levél szerint Gericsnek találkoznia kellett Széchenyivel, hogy átvehesse tőle Festetics László újabb utasításait. MOL Festetics Lvt. P 274. 3. cs. 5. fol. 455.

bolond nincsen a földön. Egészen bizonyos, hogy eltárgálnám, ha egy hétig szorosan velem kellene élnem — Felesége, Istenemre, rászolgált a mennyországára.”⁵

Az utókor ítélete azonban egyoldalú lenne, ha nem vennénk számba Festetics László egyéb, a hazai tudományos és politikai közéletet egyaránt érintő tevékenységét is. Így feltétlenül említést érdemel, hogy a Széchenyi István kezdeményezésére felállítandó „Tudós Társaság” pénzügyi alapjának megteremtését 10000 forinttal támogatta. Szintén komoly anyagi hozzájárulásban részesítette, a még apja kezdeményezésére létrejött Ludovika katonai tisztképző intézet alapítványi vagyónát, mely a sorozatos devalvációk következtében jelentősen megcsappant. Mindemellett 1825 decemberétől előbb Somogy megye, majd pedig Vas, Sopron és Zala vármegyéék nemességéhez intézett leveleiben a megyeszékhelyeken felállítandó közkönyvtárak érdekében tett erőfeszítéseket, remélve, hogy ily módon idővel egy országos könyvtárhálózat is kialakulhat Magyarországon. A szervezési munkákban Berzsényi Dániel, Kisfaludy Sándor, a fiatal Deák Ferenc, s a későbbi 1849-es mártír miniszter, Csány László is hathatósan közreműködött. Nem Festetics Lászlón múlt, hogy a nemes olvasóközönség igényeit kielégíteni hivatott könyvtár végül is csupán Kaposvárott és Zalaegerszegen nyílt meg a vármegyháza épületében.⁶

Néhány évvel később azonban a dekonjunkturális időszak, illetve különböző szerencsétlen hitelműveletei miatt Festetics László kénytelen volt sequestrumot kérni maga ellen.⁷ Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az 1820-as évek elején még nem

5 *Széchenyi István – Wesselényi Miklós*: Feleclő naplók. Szerk.: Maller Sándor. Budapest, 1986. 88. p. Festetics László felesége egyébként Hohenzollern hercegnő volt, s ez feltétlenül magyarázatul szolgál arra, hogy Gericset miért fogadták személyesen is porosz arisztokrata családok tagjai, illetve segítették ajánlólevelekkel.

6 *Kurucz György*: A Georgikon alapításától 1848-ig. In: *Georgikon* 200. I. köt. Szerk.: Fülöp Éva Mária. Keszthely, 1996. 81–83. p. *Kostyál István*: Festetics László kísérletai közkönyvtárak alapítására. In: *Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve (1961–62)* 280–290. p.

7 Az 1828-ban elkerülhetlenné vált zárgondnokságról a gróf a következőket jegyezte meg: „Minekutána én Festetics László többrendbeli nevezetes jószágoknak és más realitásoknak vétele által, ezen kívül mind a jószágokban, mint az atyámtól rcám háramlottakban tett javítások és szükséges marháknak és más egyebeknek beszerzése miatt másoknak adósságait is magamra vállalni kénytelen lévén terhes és nagyobb fizetésekre magamat lekötölezttem volna, melyeket a természetvények mindég alább és alább szálló ára miatt, sőt mivel azokat mindenkor eladni és más jövedelmeket is annak idejében behajtani sem lehetett, nem teljesíthettem ... kényszerítettem gyakortább kölcsönzéseket tenni, némelykor igen nagy áldozatokkal is ... miért a fizethetőségemre nézvést creditumom egészen megcsökkent.” Idézi: *Vörös Károly*: *Fejleszték Nagyváthy János életéből*. In: *Agrártörténeti Szemle* 3. (1961) (3–4.) 398. p. A zárgondnoksághoz további adalékokkal szolgál: *Iványi Grünwald Béla*: *Gróf Széchenyi István Hitel című munkája*. Budapest, 1930. 58. p. Érdemes megjegyeznünk, hogy Festetics László

jelentett különösebb anyagi megterhelést a gróf számára egy-egy georgikoni tanár hosszabb külföldi tartózkodásának finanszírozása. Festetics György szellemi örököséként maga is nélkülözhetetlennek tartotta a legmodernebb minták átvételét, ezért az intézmény nemzetközi kapcsolatainak bővítésére, a tanárok szaktudásának gyarapítására fordított összegeket hosszabb távon megtérülő befektetésnek tekintette. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy Gericcsel egyidejűleg, egy másik georgikoni tanár, Lehrmann József is nyugat-európai tanulmányúton vett részt.⁸ Lehrmann német nyelvű jelentései Gericcs iratanyagához csatoltan találhatóak, de sajnos rendkívül hiányosak, hiszen a jegyzék szerinti 71 jelentésből mindössze 17 maradt fenn. Az ő számára kiadott instrukciók elsősorban kertészeti és szőlészeti ismereteknek, tapasztalatainak gyarapítását írták elő. Lehrmann, Gericctől eltérően, nem adott részletes tájékoztatást a látottakról, csupán néhány mondatot szentelt egy adott témának, azt is sokszor felsorolás jelleggel. A töredékes iratanyagból azonban kiderül, hogy Franciaországban a legjelesebb borvidékeket kereste fel. Figyelemre méltó, hogy fennmaradt egy jegyzék azokról a növénymagokról, amelyeket utazásai során küldött a Georgikon kertje számára.⁹

Ha a többéves utazásra induló Gericcs Pál életének különböző szakaszait vizsgáljuk, az elszórt adatok alapján azok rekonstrukciója egyáltalán nem könnyű. Semmilyen portré nem került elő eddig róla, ráadásul tanulmányainak egyes részeit is homály fedti. A keszthelyi premontrei líceum által kiállított Testimonium

---

1846-ban bekövetkezett halálakor mintegy 4 millió forint adósságot hagyott maga után. Fiai nem sokkal később árverést rendeztek Keszthelyen, s kocsijait, ruháit, nycrgeit, lószerszámaikat, s minden egyéb nélkülözhető használati tárgyait eladták. Zala Megyei Levéltár. Keszthely Város Régi Levéltára V. 1734. No. 1192. 236. p.

- 8 Lehrmann munkásságára lásd: *Siile S.*: i. m. 32. p. *Csoma Zsigmond*: Szőlészeti-borászati hagyományok a megújulás és a közösség kötelékében. Debrecen – Budapest, 1994–95. 74–75., 79–82. p. Gericcs több alkalommal is utal jelentéseiben a Lehrmann-nal való találkozásaira Európa különböző nagyvárosaiban. Lásd még 1821. augusztus 31-én kelt londoni levelét Festetics Lászlóhoz: MOL P 274 Festetics Lvt. 3. cs. 5. fol. 425–426v. Gericcs 1822. február 8-án kelt levelében pedig azt említi, hogy Lehrmann Párizsból írt neki. Uo. fol. 450v.
- 9 MOL Festetics Lvt. P 274 3. cs. 6. fol. 1–120. Nem tudjuk mi lehet az oka annak, hogy Lehrmann jelentései csak hiányosan maradtak fenn megbízójának levéltárában, holott a jegyzék szerint 71 jelentés valóban megérkezett Keszthelyre. Feltehető, hogy tanulmányozás céljából Festetics László valakinek kölcsönadta Lehrmann jónéhány, valamilyen szempontból érdekesnek ítélt jelentését, ám azok idővel elkallódtak. Azt sem tudjuk, hogy Gericctől eltérően miért németül írt, hiszen tudott magyarul, s számos tantárgyat később magyarul adott elő a Georgikonban.

Scholasticum szerint 1792-ben született a Somogy vármegyei Kéthelyen. Apja, Gerics Jakab, nem nemesi származású római katolikus vallású családfő volt.¹⁰ Alsófokú tanulmányait a helyi falusi iskolában kezdte meg, amint ez egy Festetics Lászlóhoz intézett levelének megjegyzéséből kiderül.¹¹ A keszthelyi középiskolai éveket követően előbb katolikus lelkészi pályára készült, de 1811-ben, nem sokkal teológiai tanulmányainak megkezdése után, „első esztendőbeli növendék papként” Festetics Györgynek ajánlotta fel szolgálatait.¹² Pártfogója támogatásával ezután feltehetően Pesten és Bécsben alapozta meg orvosi, állatgyógyászati és természettudományos ismereteit, majd a Georgikon 1818/19-es tanrendje szerint a fizika és az állatgyógyászat tanáraként alkalmazták Keszthelyen.¹³ 1820 tavaszán indult el közel öt évig tartó tanulmányújtjára Bécsből, s Morvaország, Szilézia, Poroszország, Szászország, az észak-német területek és Németalföld bejárása után Angliába utazott. Több évig élt a szigetországban, majd Franciaország, Itália, Svájc érintése után tért vissza hazájába. Ezt követően Festetics László a Georgikon archonjává, vagyis igazgatójává nevezte ki, s ezt a posztot a tanintézet 1848-as megszűnéséig töltötte be. A keszthelyi római katolikus plébánia anyakönyve szerint Feidenschwarz Antóniával kötött házasságából négy gyermeke született, s 1868. október 27-én halt meg.¹⁴

Amint korábban láthattuk, az utasítások rendszeres beszámolósi kötelezettséget róttak rá. A megbízójának szóló leveleknek nem volt meghatározott tartalmi előírása, ellentétben a Directióhoz írott jelentésekkel, melyekben mindig válaszolnia kellett bizonyos kérdésekre. Így például: „Mely könyveket olvasott és használt ezen hónapban? Mely gazdaságbeli intézeteket, mely gazdaságbeli, vagy más tudós társaságokat, vásárokat, juh- és lógyesületeket, és baromorvosi intézeteket látogatott meg, s mely állapotban talált mindent?” A Festetics Lászlóhoz intézett leveleket mindig magyarul írta, míg a Directiónak szóló jelentéseket kezdetben latinul, majd a gróf utasítására magyarul.¹⁵ Első levelét 1820. március 29-i keltezésel Troppauból (ma: Opava, Csehország) küldte megbízójának, míg utolsó levelét Firenzében írta 1825. február 22-én. A Directiónak szóló jelentéseit 1819. decem-

10 MOL Festetics Lvt. P 283. 10. cs.

11 Gerics angliai tartózkodása idején 1821-ben felkereste Joseph Lancaster (1778–1838), a neves angol pedagógus iskoláját is, és az ottani tapasztalatai alapján hasonlította össze Lancaster módszereit gyermekkori élményeivel. MOL Festetics Lvt. P 274 3. cs. 5. fol. 429–429v.

12 *Szüle S.*: i. m. 44. p.

13 MOL Festetics Lvt. P 283. 4. cs. B2 No. 7. Gerics egyébként nem volt a Georgikon hallgatója, mert a korból fennmaradt matriculákban nem szerepel a neve.

14 Ezúton szeretném megköszönni a keszthelyi plébánia és Kovács Sándor, a Georgikon Major-múzeum egykori vezetőjének szíves adatszolgáltatását.

15 MOL Festetics Lvt. P 274. 3. cs. 5. fol. 37.

ber 5-én Bécsben kelt beszámolójával kezdte meg, utolsó jelentését pedig Milánóból küldte 1825. január 15-én. Festetics Lászlónak összesen 53 levelet küldött, míg a Directio számára 83 alkalommal továbbította feljegyzéseit.

A Georgikon tanárának utazásáról fennmaradt iratanyag rendkívüli művelődés-, gazdaság- és tudománytörténeti jelentőségére a hatvanas évek végén Süle Sándor hívta fel a figyelmet monográfiájában,¹⁶ de ismertetésétől, részletes vizsgálatától eltekintett, s más kutatók sem fordítottak rá figyelmet. Gerics jelentéseivel a Georgikon külföldi kapcsolatainak kutatása során kezdtem el foglalkozni, s az Agrártörténeti Szemle 1997. évi 3-4. számában a Festetics Lászlóhoz intézett angliai leveleit teljes egészében közreadtam.¹⁷ Gerics angliai levelei mindenekelőtt a magyar gyapjú értékesítésének technikai nehézségeivel, az osztályozási szempontokkal, az árakkal, s esetenként az üzleti fogásokkal kapcsolatban közölnek figyelemre méltó adatokat.

Az itt következő válogatás terjedelmi okokból szintén nem lehet teljes. A korábbi forrásközléstől eltérően azonban az alábbi összeállítás a Directio számára küldött jelentésekből is tartalmaz részleteket. Ily módon időben és földrajzilag, s ennek következtében tematikájában is tágabb kitekintést kapunk, hiszen ezúttal Sziléziától Felső- és Alsó-Szászországon, Poroszországon, Hannoveren, a Hesseni Fejedelemségen, Hollandián, Skócián keresztül különböző angliai vidékeken át követhetjük figyelemmel Gerics utazását. Meghatározó szempont volt továbbá az is, hogy a Magyarországhoz közelebb eső piacokról, a sziléziai és a német területekkel kapcsolatos gyapjúosztályozási, értékesítési sajátosságokról ugyanúgy képet nyerünk, mint a Directiónak küldött jelentések alapján az egyes természettudósokkal, mezőgazdászokkal történt találkozásairól, a tudományos intézményekről, gyógyászati eljárásokról, gazdálkodási módszerekről, vagy éppen az élelmiszerfeldolgozás terén szerzett tapasztalatairól. Megbízója családi kapcsolatainak és ajánlóleveleinek köszönhetően porosz, szász, s más németországi arisztokrata családok tagjai fogadták, s készségesen vezették körbe gazdaságaikban. Az egyetemeken szintén szívesen fogadták, Berlintől Göttingenig, Giessentől Gentig, s ez mindenképpen felkészültségének elismerését jelenti.

Rendkívül figyelemre méltóak Gerics leírásai és jellemzései a kor ipari és mezőgazdasági mintaországában, Angliában tett látogatásáról. A legnevesebb angliai gazdálkodók kastélyait és majorjait kereste fel, így többek között eljutott Norfolk európai hírű mintagazdaságába, Holkham Hallba, ahol maga a tulajdonos vezette

---

16 Süle S.: i.m. 75. p.

17 Kurucz György: Tanulmányúton Nyugat-Európában. Gerics Pál georgikoni tanár angliai levelei gróf Festetics Lászlóhoz. In: Agrártörténeti Szemle 39. (1997) (3–4.) 655–724. p.

körül Magyarországról érkezett látogatóját. Gerics részletesen elemezte az intenzív szántóföldi növénytermesztési, rétművelési módszereket, leírta a londoni vágóhidakat, piacokat, beszámolt az angol állatorvosok gyakorlati képzéséről, a jót, s az általa rossznak ítélt jelenségeket egyaránt szóvá tette. A bradfordi, s más nyugat-angliai városok textilgyáraiban szerzett tapasztalatai kapcsán például így írt Keszthelyre: „A szegény gyermekek már négy esztendő s korukban a machinák mellé szorulnak, s 12 óráig dolgozni kénytelenítettek, azon időn kívül, mely evésre van engedve. Pedig ez iránt törvény van, hogy azok kilencedik esztendőjük előtt a fabrikákba fel ne vétessenek, s 11 óránál tovább ne dolgozzanak.”¹⁸

Ha a kétféle forráscsoportot további szempontok alapján is vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a levelek és a jelentések stílusa visszafogott és tiszteletteljes, mindvégig egyszerű és tárgyilagos. Természetesen a Festetics Lászlónak szóló levelek egyes fordulatai tükrözik a két személy közötti társadalmi különbségeket, így például Gerics sokszor utal a gróf jótéteményeire, előrelátására, bölcs ítéletére, de mindezek ellenére nem mondhatjuk, hogy hangneme alázatósodóvá válna. Figyelemre méltó, hogy beszámolóinak hangneme alkalmanként milyen emelkedetté válik, különösen akkor, ha valaki a tudományos előrelépés, a közjó érdekében is képes áldozatvállalásra, cselekvésre.¹⁹ A leírt dolgokkal kapcsolatos megjegyzéseit, észrevételeit és javaslatait mindig igyekszik a korszak mezőgazdasági, állatorvosi, botanikai vagy agrárgazdasági ismeretanyagának, illetve saját tapasztalatainak, természettudományos felkészültségének tükrében előadni. Ettől elválaszthatatlan módon önérzetességére is találunk példákat. Ilyen megnyilatkozásáról olvashatunk Festetics Lászlónak küldött egyik levelében, amikor a Directio részéről történt bírálatra reagált, miszerint egyik-másik jelentésében nem megfelelően használt magyar szavakat, szakkifejezéseket, magyarázó megjegyzé-

18 MOL Festetics Lvt. P 274 3. cs. 5. fol. 147.

19 Edward Jennemél (1749–1823), a himlő elleni oltást kikísérletező angol orvosnál tett látogatása kapcsán például így ír: „Mindenfelől szinte Kinából is vett himlőről könyveket s ajándék; (sic) — csak az én hazából nem!! /:melyről a jó s egyéb cránt tudós öreg, oly keveset tudott, hogy pláne azt kérdezte tőlem, ha vajon Magyarország Tirolisnak nem egy része-e?/: Egyik ajándékát, melyet Amerikából vett, s amelyet az arany láncnál, garter rendnél is többre becsült Jenner, lehetetlen volt, hogy Kegyelmes Urammal ne közöljem. Minden ember érzékenyül fogja olvasni, hiszen, ha szinte a népek s nemzetek karaktere esmérőben kedvet nem lelne is.” *Kurucz*: Tanulmányúton Nyugat-Európában i.m. 713. p. Gerics öt észak-amerikai indián törzs főnökeinek nyilatkozatát olvasta, melyben köszönetüket fejezik ki Jennernek amiatt, hogy a himlőtől megszabadította népeiket. A Georgikon tanára az angol nyelvű levelet lemosolta és megküldte Festetics Lászlónak. Uo. 714–715. p.

sei pedig nem mindig voltak világosak.²⁰ Gerics leveleiből és jelentéseiből egyébként egyértelműen kiviláglik, hogy magyar anyanyelvén kívül megfelelő latin, német, illetve francia nyelvismerettel rendelkezett, s igen rövid idő alatt angolul is képes volt különböző szakmai kérdésekről tárgyalni, vitatkozni. Írásaiban a pontosság érdekében egyaránt használt latin, német, francia vagy angol szakkifejezéseket. A beszámolókból mindemellett az is kiderül, hogy nemcsak felkészült volt, hanem megfelelő fizikai állóképesség is jellemezte, hiszen igen gyakran gyalog tett meg nagy távolságokat, dacolva az időjárás viszontagságaival.

Bár Gerics jelentései, levelei követik az instrukciókban előírtakat, érdemes felfigyelnünk arra, amiről nem írt egy szót sem, illetve közvetett módon sem tett említést. Korának politikai eseményeire soha nem utalt, de még inkább feltűnő, hogy az angliai polgári viszonyok és a hazai társadalmi berendezkedés közötti különbségekre sem célzott. Pedig számos angliai mintagazdaságot felkeresett — többek között járt Holkham Hallban —, intenzív agrotechnikai módszereiket vizsgálta, tehát a felhasznált munkaerő, a bérmunka, a bérleti rendszer és a földtulajdon viszonyok sajátosságaival is megismerkedett. Egyáltalán nem valószínű, hogy műveltsége és világlátottsága következtében ne lett volna képes megfelelő összehasonlításra, vagy ne tudta volna megfelelően mérlegre tenni a látottakat a hazai feudális viszonyok tükrében. Nem szólt arról sem, hogy amikor hosszabban időzött egy-egy német vagy angliai városban, vajon hol szállt meg, milyen személyes jellegű kiadásai voltak, s szinte csak arról írt, ami küldetésével kapcsolatos.²¹ A Directio részére küldött angliai jelentéseiből csupán az derül ki, hogy havi fizetése tíz font volt, ami átszámítva mintegy 90 forint körüli összegnek felel meg.²² Feltehetően útja többi részén is hasonló nagyságrendű összeget fordíthatott saját céljaira.

Gerics beszámolója a Magyar Országos Levéltárban őrzött egykori Festetics családi levéltár anyagában található (MOL P 274 Festetics család keszthelyi levéltá-

20 „Sajnálkodva kelle értenem, hogy némely magyar kifejezéseim, minden igyekezetem ellenére is érthetetlenek voltak, s arra adának alkalmatosságot, hogy az mondatnék felőlem, mintha én új szavakat gondoltam volna ki. Amcllett, hogy cbbéli hibámért alázatosan engedelmct kérek, csak azt jegyzem meg, hogy én egy írásomban sem éltem még más szavakkal, mint amelyck classicus íróinknál folyamban vannak ... Annyi bizonyos, hogy a tiszta magyar kifejezésnek barátja, úgy az idétlen neologizmusnak – mint minden miszticizmusnak esküdt ellenség (sic) vagyok ...” MOL Festetics Lvt. P 274 3. cs. 5. fol. 422.

21 Egy esetben találunk utalást magyar történelmi emlékek iránti érdeklődésére wartburgi látogatása idején. Lásd a következőkben Festetics Lászlóhoz intézett 1820. november 16-i levelét.

22 A Gerics által megadott árfolyam: 1 guinea (1 font 1 shilling) 9 forint 52 krajcár. MOL P 274 Festetics Lvt. 3. cs. 5. fol. 443v. Ez az összeg egyébként éves szinten Gerics keszthelyi fizetésének felelt meg a deputatumot leszámítva.

ra — Központi birtokigazgatás és gazdálkodás — 3. cs. Jelentések — 5. Gerics Pál jelentései külföldi útjáról, 1820-1825). A leveleket mai helyesírással, szövegűen, sorszámokkal és dátummal ellátva, rövid tartalmi összefoglalással, a megfelelő föliószámok feltüntetésével, az általános archeográfiai szabályok figyelembevételével adom közre. Az ismétlések vagy terjedelmi okok miatt kihagyott részekről zárójelben adok rövid tartalmi információt. A szövegben [...] arra utal, hogy a szó vagy szövegrész olvashatatlan. Az idegen kifejezéseket, régies magyar szavakat az adott szövegrészhez kapcsolódó magyarázatokkal, illetve fordítással láttam el. A Gerics által felkeresett porosz, illetve sziléziai településeket azonosítottam, s mai elnevezésüket, minthogy jelenleg nem Németország területén található, a jegyzetekben közöltem. Az 1997-ben közreadott angliai levelekhez csatolt jegyzetapparátushoz képest sikerült pontosabb és részletesebb jegyzetanyagot készítenem, továbbá egyes hiányosságokat pótolnom. Ezt egyrészt hosszabb külföldi tartózkodásom tette lehetővé, melynek során a Gerics által felkeresett helyek egy részén magam is megfordultam, másrészt a British Library kézikönyvtára is nélkülözhetetlen útmutatással szolgált.

Végezetül szeretném kifejezni köszönetemet a Genti Egyetem levéltárának két munkatársa, Mark Geerinckx és Elienne Langedries felé, akik munkámat számos információval segítették. Külön köszönettel tartozom Balázs Györgynek, a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettesének, aki a szöveggondozás során számos esetben nyújtott technikai támogatást. Szabó István botanikus professzor a szövegben előforduló növényi meghatározások legújabb nomenklatúra szerinti pontosításában nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

Levelek, jelentések

1.

Buchwald, 1820. május 3.

Gerics tájékoztatása Festetics László gróf számára sziléziai birtokosoknál tett látogatásáról, valamint a nyírott gyapjú helyi osztályozási és csomagolási módjáról.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Úgy tetszik, hogy a legkellemetesebb kötelességim egyikét teljesítem, midőn Kegyelmes Uram kegyes akarátja következtében eddig való utamról tudósítást tesz nek ...

(Részletek Gerics porosz uradalmi tisztektől való találkozásáról, valamint további ajánlóleveleinek beszerzéséről, utalásokkal Festetics László családi kapcsolataira.)

Ekersdorfból²³ Fürstensteinba²⁴ jöttem, de az idevaló tisztektől igen hidegen fogadtattam. Gróf Hochberg²⁵ már kilenc esztendő óta Virskowitzon²⁶ lakik, Breslaun²⁷ túl nyolc mérföldnyire. Az anhalt-kötheni hercegtől²⁸ hozzá címezett levelet oda küldöttem, hozzá mellékelvén egy más általam írottat. Fürstensteinből Buchwaldnak²⁹ vettem utamat, ahol grófné Reden miniszterné asszonysággal³⁰ megismerkedtem. Igen szívesen fogadott, szép ajánlásokat nyertem tőle, úgy mint Kliphausenbe a 63. Prinz Heinrichhez,³¹ Kunersdorfbra grófné Itzenplitzhez,³² Neuhofba Eisenach mellett Landmarschall Riedesel Györgyhöz,³³ és Möglinbe az öreg Thaerhez. Ez az asszonyság valóságos dísze az egész környéknek. Midőn az atyja, ama híres Riedesel generális,³⁴ az amerikai statusok ellen az anglus részről katonáskodott, ő is Amerikában volt. A buchwaldi gazdaság igen takaros, s a kastélyon kívül négy majorból áll. Az egész egy anglus kertet ábrázol. Ma délután Kupferbergen³⁵ által Jauer³⁶ felé térni szándékozok (sic). Menet Rohnstockol³⁷ és

23 Ma: Dzikowicc, Lengyelország.

24 Ma: Walbrzych, Lengyelország.

25 Hochberg, Hans Heinrich von (1768–1833), gróf, sziléziai földbirtokos.

26 Helyesen: Wilschkowitz. Ma: Wilczkowice, Lengyelország.

27 Ma: Wrocław, Lengyelország.

28 Frigyes Ferdinánd (1769–1830), Anhalt-Köthen hercege.

29 Ma: Bucina, Cschország.

30 Friederike von Reden grófné, szül. Riedesel bárónő (1774–1854), híres katonacsalád sarja. Anyja, szül. Friederike von Massow (1746–1808), számos kiadást megért könyve *Berufsreise nach Amerika* címmel 1800-ban jelent meg először Berlinben. Ez az emlékirat fontos adalékokkal szolgál az amerikai függetlenségi háború történetéhez.

31 LXIII. Henrik (1786–1841), Reuss zu Köstritz herceg.

32 Itzenplitz, Peter Friedrich von (1769–1834), gróf, porosz államtanácsos felesége.

33 Riedesel, Georg von, Freiherr zu Eisenbach (?–?), feltehetően az említett Reden grófné testvére. A német nemesi és arisztokrata családokról kiadott genealógiai sorozat azonban semmilyen közelebbi adatot nem közöl róla.

34 Riedesel, Friedrich Adolf von (1738–1800), báró, aki már fiatalon részt vett a hétéves háború harcaiban, többek között a mindeni csatában. Az amerikai függetlenségi háború idején angol szolgálatban állt, s három évig hadifogoly is volt.

35 Ma: Miedzianka, Lengyelország.

36 Ma: Jawor, Lengyelország.

37 Ma: Rožtoka, Lengyelország. A Jauer melletti Schloss Rohnstock a porosz Hochberg grófi család birtokközpontja volt. Az épületet számos alkalommal átépítették, s a kastély rendkívül impozáns kertjét is többször átalakították.

Bartzendorfot,³⁸ báró Richthoven³⁹ gazdaságát megnézem. Azután Pauthen, Schierau és Gröditzbergnek veszem utamat, s azon igyekszem, hogy mennél előbb a szaxóniai nyájakat megláthassam, mert megtörténhetnék, hogy az idő felmelegültével előbb hozzákezdenek a nyíréshez, mint gondoltuk volna.

Erről a környékről minden uraságok a breslauer vásárra, mely június elején fog esni, szokták vitetni gyapjokat. Grófné Reden már harmadik esztendeje, hogy Rooland és Osborne anglusoknak⁴⁰ adja el gyapját, akiknek Zittau mellett Libauban⁴¹ és Neusalzban⁴² gyapjú depozitoriumok van. A buchwaldi gyapjú kevés ugyan, mert az egész csupán ezer darabból áll, hanem becses a gyapjú egyformasága miatt. Itt a gyapjat nem bundaszám szerint gömbölygetik össze, hanem öt bundát vesznek egybe, és minekutána a rondább és mocskosabb részeket, úgy mint a hátulsó részekről valókat elcsipkedik, és félrevetik, spagáttal összekötik, és zsákba rakják. Itt ezen a környéken mindegyre havaz és fagy, mintha az áprilisi szép idők után májusra ismét a tél akarna beköszönteni. — Méltóztassék ezután is, Kegyelmes Uram, tapasztalt kegyességével hozzám viseltetni, amelyre midőn teljes tehetségemből érdemesnek lenni igyekszem, mély tisztelettel, örök hálalindulattal vagyok és maradok

Kegyelmes Uramnak

lekötelezettje, legkisebb szolgája

Buchwaldban május 3-án 1820-ban Gericz Pál M[aga] K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 387–387v.

2.

Lipcse, 1820. július 5.

Rövid tudósítás a helyi állatorvosi gyakorlat színvonaláról, továbbá a felső-szászországi kereskedők vélekedéséről a Festetics László és nagybátyja, Festetics Imre birtokairól származó gyapjúval kapcsolatban.

---

38 Ma: Bartoszowek, Lengyelország.

39 Richthoven, Heinrich von (1762–1836), báró, porosz államtanácsos, mezőgazdász.

40 Kereskedők, mindkettő azonosíthatatlan.

41 Helyesen: Liebau. Ma: Lubowka, Lengyelország.

42 Helyesen: Neusaltz. Ma: Nowa Sol, Lengyelország.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Minekelőtte Lipcséből továbbutaznék, kötelességemnek tartottam úti tudósításmat továbbfolytatni. — Utolszor írt levelem értelme szerint a múlt hónap huszadikán érkeztem meg Lipcsébe; ezóta itt helyben és a környéken töltöttem időmet. Helyben a baromorvosi tapasztalásra még annyit se gyűjthettem, mint Drezdában ...

(Utalások a helyi állatorvosi gyakorlatra, melyet Gericcs meglehetősen elmáradottnak ítél, majd beszámol Campe gyapjúkereskedővel történt megismerkedéséről.)

Itt hallottam először híret Méltóságos Uram gyapjának. Campe⁴³ emberei igen alázták; maga Campe nem akart talán róla megemlékezni. A M[éltóságos]. Gróf Imre Festetics⁴⁴ uraságnak gyapjából 30 mázsa port vertek ki. — Campe tart kereskedést az ausztriai gyapjakkal is, de úgy, hogy maga embereit oda nem küldi, hanem a bécsi gyapjúkereskedőktől vesz. Így sokkal jobban hozzájut, mintha maga embereit küldené le ...

(További részletek a Drezda környékén felkeresett parasztgazdaságokról, különböző hivatalnokokkal történt találkozásáról, valamint helyi állatorvosi egyesületek rivalizálásáról.)

Még ma szándékozom Hála⁴⁵ felé az elejbéim szabott úton megindulni.

— Méltóztassék ezután is további kegyességében kegyelmesen megtartani, amelyre midőn érdemesnek lenni igyekszem, mély tisztelettel maradok

Kegyelmes Uramnak

Lipcsén július ötödikén 1820-ban örökre lekötelezettje
legkisebb szolgálja, Gericcs

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 391–391v.

---

43 Campe (?-?), kereskedő, azonosíthatatlan.

44 Festetics Imre (1764–1847), gróf, Festetics László nagybátyja, nyugat-dunántúli földbirtokos. Juhtenyésztési tapasztalatairól számos cikket jelentetett meg csehországi és ausztriai lapokban.

45 Halle.

3.

Dessau, 1820. július 22.

Gerics jelentése Festetics László számára az anhalti gyapjú áráról és a helyi állattartás jellemzőiről, dessaui megérkezéséről.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Az utolsó alkalommal Lipszén és a környéken töltött időmről számoltam, most Anhaltból van szerencsém tudósítást adni. — Lipszét e folyó hónap hetedikén hagytam oda, és Skenditzen, Grosskugelen által Halle városába megérkeztem. Csak elcsudálkoztam, hogy ezen híres univerzitásnál még csak leckét sem tartanak a baromorvoslásról ...

(Ezután beszámoló következik arról, hogy miként fogadták egyes tisztek Köthenben.)

Az anhalt-kötheni jószágok mind kivannak árendálva, hat esztendőre, amely idő alatt minden árendás köteles földjeit kétszer megtrágyázni, és dreifelder wirtschaftot⁴⁶ tartani. Juhtenyésztésük nem a legjobb, gyapjuk 10-15 talléron adott el a múlt esztendőn, többnyire mindenhol. De nem is lehet ingerük a nemesítésre, minthogy százanként vesznek el a birkák, kivált a Saale melléken ...

(Gerics hosszasan kárhoztatja, hogy nem orvosolják a különböző juhbetegségeket.)

Szarvasmarhájuk mindenhol rész szerint honi, rész szerint ostfriesi faj, és pálinkaseprővel, lóherrel, esparcettel, lucernával tartják. Szénájuk szűkön van, azért lovaiknak is zabot, borsót, árpát és szecsikát keverve adnak. Egész utamban nem láttam annyi káposztát és veres répát természetien mint Anhaltban ...

(Rövid ismertetés dessaui fogadtatásáról, tervezett útvonaláról.)

Kegyelmes Uramnak

Dessauban július 22-én 1820. örökre lekötelezettje, legkisebb szolgálója, Gerics Pál M[aga]K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 392–392v

46 Háromnyomásos gazdálkodás.

4.

Berlin, 1820. szeptember 6.

Gerics jelentése Festetics Lászlónak a möglini tanintézetéről és Albrecht Thaerről szerzett benyomásairól, továbbá az Itzenplitz gróf kunersdorfi birtokán tapasztalt juhbetegség sajátosságairól.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Úgy tetszik, hogy nyugodtabb lélekkel folytathatom tovább utamat, ha Berlinből kiindultom előtt Kegyelmes Uramat néhány sorokkal megtisztelem, és augusztus nyolcadikától volt történeteimről tudósítást adandok.

Minekutána Berlinnek engem érdeklő emlékezetességeit, melyekről a IX. szám alatt írt levelemben említést tevék, megtekintettem, Lands- és Strausbergen által Mögelinbe (sic) vettem utamat. Itt az öreg Staatsrathot⁴⁷ betegen találtam, de általa mégis igen szívesen fogadtattam. Társaságát mások unalmasnak, kellemetlennek mondták. Én ellenkezőt találtam. Egykor velem együtt lévén Kegyelmes Uram levelét soronként felvette előttem. A többi között a modelákról lévén a szó, azt mondá, hogy ami modelái vannak, azoknak mását Wösendorfba megküldötte, s onnét illendőbb áron meg lehetne szerezni; egyébiránt is az ő machinistája a növények számára se tud elegendő modelát csinálni ...

(Hosszas utalás Thaer segítőkézségére, ajánlólevelére, melyet Gerics szóról szóra megküld Festeticsnek.)

Az öreg Staatsrath megígérte, hogy Kegyelmes Uramnak írand, addig is általam kívánta szíves üdvözlését jelenteni. Körte⁴⁸ és Störig⁴⁹ tanítóiban igen értelmes és szíves embereket találtam. Az intézet híre Berlin környékén nagy és kedvező, távo-

---

47 Thacr, Albrecht (1752–1828), mezőgazdász, szakíró. Előbb 1802-ben Cellében, majd 1806-ban Möglinben alapított iskolát. 1798-ban Hannoverben jelentette meg háromkötetes művét a korban mintául szolgáló angol mezőgazdaságról *Einleitung zur Kenntniss der englischen Landwirtschaft* címmel. Thacr magyarországi hatásával kapcsolatban ld. *Iff. Barta János – Orosz István: Albrecht Thacr hatása a magyarországi agrártudományra.* In: *Agrártörténeti Szemle* 21. (1979) (3–4.) 365–377. p.

48 Körte, Heinrich (1782–1845), természettudós, tanár, Albrecht Thacr veje és utódja az igazgatói székben. Körte agrokémiával foglalkozott, és évekig át a *Chemische Blätter* főszerkesztője volt.

49 Störig, Johann (1791–1855) természettudós, tanár. Thacr intézetében állatgyógyászati ismereteket oktatott.

labb változó; némelyek még Sziléziában azt mondák: „minuet praesentia famam”.⁵⁰ Mennyire legyen ez igaz, általálhatja, ki a környülállásokat ismeri. Én részemről az intézetet helyesnek találok, noha némelyeket én másképp rendelve szerettem volna. A gazdaság nyomorult, általjában véve; de ki tehet a természet mostohasága ellen ínye szerint mindent egyaránt jóvá, kivált, ha nagy summa felesleges pénz nincs? — Azt igaznak találok, hogy „kellemetesebb Thaer könyveivel, mint gazdaságával mulatni”, de következik-e éppen ezért, hogy a való környülállások közt, — egyrészt a fővény pusztában, másrészt a posványban, — rossz a gazdaság? ...

(A möglini látogatást követő útvonal ismertetése, a frankenfeldi birtok juhászataának rövid leírása.)

Kunersdorfbán grófné Reden őexcellenciájának ajánlása után, egy szívem szerint való házra találtam. Gróf Itzenplitz⁵¹ uraságé ez, akivel való lételem valamint kellemre nézve a burkusok közt hasonlíthatatlan, úgy szív és észbeli gyarapodásomra nézve megbecsülhetetlen marad örökké. Tudniillik a juhok, kik nyáron által a fővényes halmokon legelnek, megszorulást kapnak belükben, erre kérdzésüket majd elvesztik, elsoványodnak, s akármely szorgos bánás és orvoslás ellenére is eldöglenek; hanem ha még a nyavalya el nem hatalmazott, az oderbrucki kövér legelőre hajtának; amely juhok ezen legelőn hasmenést kapnak, azok meggyógyulnak, a többiek elvesznek. Az ilyen nyavalyában sínylődők, vagy megdöglettek gyomrában számtalan sokaságú férgek találtattak, melyeket ama nagy entomológus Rudolphi⁵² sem ismert fajra nézve ...

(További részletek Rudolphi és Itzenplitz gróf együttműködéséről.)

Minő ember, s hazafi legyen a jó gróf, csak abból könnyen kitetszik, hogy midőn mások a kerengés, inaszakadtság /Traber, Knupper/ és ama különös féregbetegségben titkolódtak, s azzal a kosvásárlóknak kárt tettek, ez félretevén tulajdon hasznát, értelmes férfiakat jószágára költségesen idézett, számtalanokat seregéből lemetszett, hogy ezúttal a betegség közelebbi ismeretére juthatván, alkalmasabb orvoslás módot találhasson, az emberiségnek s tudománynak használhasson. Az én kedvemért is csuda készséggel lemetszett egy gyomorféreg betegségben szenvedő szép birkát. Ajánlásokat adott Londonba, Amszterdamba és Berlinbe ...

50 A jelenlét kisebbíti a hírnevet.

51 Itzenplitz, Peter Friedrich von (1769–1834), gróf, porosz államtanácsos, nagybirtokos.

52 Rudolphi, Karl Asmund (1771–1832), parazitológus, rovarkutató. Európai hírnevet szerző műve: *Entozoorum sive vermium intestinalium, historia naturalis*. Vol. 1–2. Amstelaedami, 1808–1810.

(*A berlini ismeretségek felsorolása, megemlítve Rudolphival való találkozását is.*)

Egyébiránt további kegyes oltalmába ajánlván magamat, mély tisztelettel vagyok és maradok

Kegyelmes Uramnak

Berlinben szeptember 6-án 1820. örökre lekötelezettje, legkisebb szolgája
Gerics Pál M[aga] K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 395–397v

5.

Göttingen, 1820. október 22.

Gerics beszámolója megbízójának a porosz királyi mintagazdaság tehenészetéről, a Hannover környékén tapasztalt lótartról, és egy alsó-szászországi parasztagazdaságban tett látogatásáról.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

A múlt hónap hatodikáról, melyen Berlint odahagytam, szólott utolsó levelem. Azóta nagy utat (sic), s sok eseteken mentem által...

(A königshorsti mintagazdaságba érkezésének körülményei.)

Amit a königshorsti gazdaságról mondhatok, leginkább a következőkben áll, tudni illik: első Friedrich Wilhelm⁵³ burkus király egy 20000 holdnyira terjedő mocsáros helyet 1719 esztendőben kiszárasztani, sok csatornák által a víztől, a sűrű bokrok — mely számtalan farkasoknak rejtek, s menedék helyet ada, s az egész környéknek azáltal veszedelmes, s rettetető vala — kiirtása által, fűzfáknak a csatornák mentében ültetése, s több efféle által mivelhetővé, s használhatóvá tett, a pfälziakat, kiket a vallás miatt támadott üldözés honukból kizárt, az itt megtelepedésre indította. Az ideszállított népnek Königshorstban 1732. esztendőben templomot is építtetett. Az utána következő fejedelmek is ügyeltek a környékre, nevezetesen a Nagy Friedrich,⁵⁴ aki magának egy kis házat is építtetett itten, de amely

---

53 I. Frigycs Vilmos (1713–1740), porosz király.

54 II. Frigycs (1740–1786), porosz király.

csak fából lévén, egy használhatatlan düledék most. Königshausnak nevezik. — A gazdaság mostani állapotját ami illeti, az öt majorra oszlik, névszerint Nordhof, Kuhnberg, Lobe of Sand, Hertefeld és Königshorst nevű majorokra. A fő hely Königshorst, az árendás lakhelye. A gazdaság egész ereje a szarvasmarha tartásában, s annak írósvajra, s túróra használásában áll. Számszerint 12000 tehének (sic) tartattak eddig, de a múlt esztendőn egy 200 darabra készült istálló a menköütés által okozott tűz által megemésztetve lévén most 660-tól 650 darabig tartanak ostfriesi, jütlandi és honi fajból, nyáron a legelőn, télen az istállóban, nem csupa szénával. — Emlékezetes az istállók készülete. Az istálló tudni illik úgy van készülve, hogy sorba állanak a marhák, fejjel a nagy folyosó felé, mely nyolclábnyi szélességre a két állás között elnyúlik. Az állás úgy van elintézve, hogy minden öt darabra 14 lábnyi tér esik, elől egy hosszát (sic) nyúló téglából alkotott vályú, hátul egy hosszát, s menetelesen nyúló fedett csatorna, amelybe a tehének vizelete önként le, és az istállóból kiszivárog. Az etetővályú és az említett csatorna köze fövennyel fel van töltve, s hátulról eldeszkázva, a csatornához közelebb, vagy attól távolabbra, amint a marha hosszúsága kívánja. A fövenyről a deszkán által nem szabad a marhának kilépni, amely ha mégis megtörténne, rövidebbre köttetik. Itt az a cél, hogy az alja a marhának mindig szárazon maradjon, s a ganéj, amely a fedett csatorna felé esik, s melybe a vizelet leszivárog, könnyű móddal, s rövid idő alatt az istállóból kitakaríthatassék, s ereszről is a levegő tisztaságát ügyeltethessék. A középfolysó felett négy, öt csaptató nyílások vannak, amelyekken által a szénapadlásról a takarmány lehányatik. A folyosó végén, a középírányban, egy szivattyús kút van, amelyből egy mozogható (sic) vályú segítségével mind a két sor etető vályúba friss víz eresztethetik. Az istállónak ezen elkészítése lehetségessé teszi, hogy az istállóban szükséges dolgot két személy könnyen elvégezheti; egy leány tudni illik a vályúforma jászolba takarítja azt, amit egy férfi gyermek felülről lehányt. A vízszivattyúzást, s kiganajozást közerővel véghezviszik. — A vályúhoz megkívántató téglát különös formában vetik, amelyet az alatt idezárt ábrázolásban érthetővé tenni igyekszem. — Az etetés rendje az, hogy este és reggel hosszú szalmát, délben vágottat /Kaffnak nevezik/ polyvával vegyítve, közidőben szénát kapnak. — A tejjel való bánás különösen megérdemli a figyelmet. A kifejt tej nyári időben egy rézedénybe /Eimer/ összetöltetik, egy kókádba, melybe azalatt friss víz szivattyúztatott, betetetik, a rézedényben levő tej mindaddig kevertetik, míg egészen meg nem hült, azután a tejes pincébe levitetik, és általszűretik az ezen végre rendelt mendencékbe /Molden=Molkern/. Az este szűrt tej másnap reggel lefelezetik, amely végre egy közönséges tányérnagyságú horpadt cintábla szolgál. A lefelezés este ismételtetik, és a következő reggelen harmadszor, s utolszor vetetik le a tejfel. Az összegyűjtött fel egy nagy hordóba összetöltetik, s több személyek által a köpü

mozgásba hozatik, és író s vajjá készítettik. A köpü három leány által húzatik, ugyanannyi köteleknél fogva közönségesen, olyanformán, mint a harangbódéről (sic), a másíkaról meg a tejfeles hordóban leszolgáló köpülő tányér. Az így készült vaj különösen jó ízű, s mint egy delicatesse Berlinben nagy áron megvetetik. Az író a sertvések táplálására fordíttatik. A tejnek azon része, mely a lefelezés után visszamaradt, túró készítésre fordíttatik ...

(További részletek a helyi sajtókészítési eljárásokról, állattartásról, a fácánoskertről.)

A földművelés nincs bizonyos rendhez kötve, a földnek nagyobb része legelő a tehenészás — Hollanderey — miatt. Amely rész állandóan gabonatermesztésre használtatik, azon a dreyfelder szisztéma van bevéve, olyformán, hogy a megganézott föld árpával vagy rapsszal⁵⁵ vettetik be, azután rozssal, azután parlagnak hagyatik.

Megelégedve hagyám el Königshorstot, s nagyon örültem, hogy ezt a szép gazdaságot láthattam, s újabb ismeretekkel gyarapodhattam. Fehrbellin felé ballagván, s a Rhein folyón általkelvén egy különös tüneményen csak elámultam. Az egész telek egy magas káposztafajjal⁵⁶ volt erdő gyanánt beborítva, melyet a lakosok Hohekohlnak neveznek, esztendőn által baromtáplálásra használnak. Szintolyan a vele való bánás, mint a mi káposztánkkal nálunk. A Rajnátnál fogva egész Arensbergig, kivált Weissensee környékén igen nagy divatban van ezen káposztanem művelése. Magvat szereztem, s ezennel megküldeni bátorkodom. Ha ezen növény az én kedves honomban haszonvehető lenne, olyanforma földbe[n] legjobban tenyészne, amilyenről a Hévíz környékén emlékezem ...

(Út Ihlenfeldig, a neubrandenburgi homokpuszták, látogatás Rügen szigetén, Neustadtban, megjegyzések a lúdtenyésztésről.)

Az éjszakai hideg nedves levegő azonban annyira megsanyart, hogy hidegleléssel értem el Hamburgot. Itt a környéken egy egész hétig mulattam. Blankenesen felől Glückstadt felé menvén az északi Aegyptust — ugyanis itt az Elba úgy öntözi meg a marschföldet⁵⁷ kiöntése, megáradása, s eltakarodtával iszapos sár visszahagyásával, mint a Nílus Egyiptomot — nézőre vettem, s itt a gyapjú egyenes eladására — ám itt csak szállításhely van — helyet nem levén, az Albison⁵⁸ általkeltem, s a kijegyzett úton Hoyába jöttem.

55 Repce, *Brassica napus*.

56 Feltchetően a *Brassica oleracea convar. acephala* provar. *viridistről*, vagyis takarmánykáposztáról van szó.

57 Mocsaras, ingoványos terület.

58 Elba.

Hoyának reám nézve elég emlékezetessége van. Havemann⁵⁹ ezekkel megismerkedtetett. A ménes Hoyához nem messze, anglus fajzataból kocsilovakat nevel. Most 72 kanca van, holott teljes állapotban 120-nak kellene lenni. Kocsilovakat nevel ez a ménes, a többi között isabellin⁶⁰ színűeket az anglus király használására. De veszedelmes lehetne ezekkel a járás fényes nappal, mivel rosszul látnak — kakerlakok⁶¹ —. A lótenyésztéssel az őszvértenyésztés is össze van foglalva. Két szamáromnyásuk⁶² van, az egyik máltai, az angol király ajándéka, a másik déli Franciaországból való, két kancatársával együtt Bonaparte Jeromos⁶³ hagyománya. Ezek a máltaitól nagyságukra nézve nagyon különböznek, még inkább szőrükre nézve. Ezeknek szőrük igen hosszú, minden részén az egész testüknek; egész Papagenót mutat a külsejük ... — Hoya környékén továbbá emlékezetesek hét parasztbirtokok, melyeket valaha hét egynevű Siebenmayerok bírtak. Most Siebenmayer csak hat van, a hetedik birtoka a kamarához esett, a bukkeni Siebenmayer tehát most a király. Kíváncsiságom annyira vitt, hogy az egyiket meglátogattam, azt tudni illik, kit a jó Schröder⁶⁴ — fogadós gazdám — mint legtudósabbnak, vagyonosabbnak vallott. Ez a wüherdeni udvart⁶⁵ bírja másfél órányi távolságra Hoyától. Gazdag ember, szíves ember, de ha bársony gubába burkolózna is, csak paraszt maradna a Wilhelm Siebenmayer⁶⁶ zu Wüherden / így írja magát ez a birtokról; a másik Ernst Siebenmayer⁶⁷ zu Mahlen, és így a többi/. Hogy bementem, éppen a tyúkjait kukoricázta. Emberséges kérésemet úgy vette, mintha tudja Isten micsoda sehonnai egy szelet kenyeret koldulni jött volna. Passzusomat kívánta látni; addig az ajtaján se eresztett be! Hogy rectificáltam⁶⁸ magamat egy rongyos pecsétes papiros által /ezt kell mondanom, mert szavamnak, magam viseletének nem hitt/, helyemet alig lelte, nem tudott eleget követni rajtam elkövetett grombaságáról ...

59 Havemann, August Conrad (?-?), állatorvos, a Hannoveri Állatorvosi Főiskola tanára. Havemann *Anleitung zur Beurteilung des Äussern Pferdes* címmel 1799-ben Bécsben megjelentetett művét Festetics György is megrendelte könyvtára számára.

60 Fakó.

61 Csótányok.

62 Mén.

63 Bonaparte, Jerome (1784–1857), Vesztfália királya.

64 Schröder (?-?), azonosíthatatlan.

65 Hofnak, vagyis udvarnak nevezték az egybeépített lakó- és gazdasági épületegyüttest, az önálló paraszti birtok központját. Az alsó-szászországi Tecklenburgi Szabadtéri Néprajzi Múzeumban számos példáját láthatjuk ennek az építkezési módnak.

66 Siebenmayer, Wilhelm (?-?), azonosíthatatlan.

67 Siebenmayer, Ernst (?-?), azonosíthatatlan.

68 Igazoltam.

(További részletek a Siebenmayernál töltött időről, valamint a Hannover környékén felkeresett istállókról.)

Az idezárt nyövevénymagvokról csak azt akarom megjegyezni, hogy a földnek olyan nemébe[n] jó volna a tenyésztést próbálni, amelyben itt tapasztaltam, s feljebb említést tettem. A káposztanemek változó befolyások alatt könnyen elfajzanak, mint a herrenhauseniak is mondák, azért annál inkább tanácsos lenne az említett pontra ügyelni. Méltóztassék Kegyelmes Uram ezen csekélységet úgy tekinteni, mint buzgó igyekezetem zálogát. Ha talán nem oly fogamatja lenne is ezen nyövevénynek kedvelt honomban, mint ezen a környéken, vigasztal az a meggyőződés, hogy a csekélyben is használni igyekeztem, s legalább a jóakaratnak híjával nem voltam.

Kegyelmes Uramnak

Göttingában október 22-én 1820. Örökre lekötelezettje, legkisebb szolgája
Gerics Pál [Maga] K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 398–404v

6.

Frankfurt-am-Main, 1820. november 16.

Gerics beszámolója a göttingeni és giesseni professzorokkal való találkozásáról, a hesseni rendek ünnepségéről, valamint wartburgi látogatásáról, frankfurti bankárral folytatott tárgyalásairól.

Nagyméltóságú Gróf!

Kegyelmes Uram!

Göttingától búcsút vevén egy kis félretéréssel folytattam tovább utamat. Kassel, Giessen, s Eisenach vidéke volt leginkább tartózkodásom helye. Most Frankfurtból van szerencsém értekezésemet alázatosan előterjeszteni.

Göttingában utam céljára ugyan kevés épülést találtam, mindazonáltal ezen kis Athénére örökké örömmel fogok visszaemlékezni. A tudományok székénél olyan lelket találtam az érdemes tanítókbán, milyent más univerzitásnál nem soha (sic). Blumenbach⁶⁹ úr volt az első, akit az ajánlásokból kifogytom után meglátogattam.

---

⁶⁹ Blumenbach, Johann Friedrich (1752–1840), orvos, a Göttingeni Egyetem professzora. Szakíróként *Handbuch der vergleichenden Anatomie* című 1805-ben Göttingenben kiadott művével alapozta meg hírcsvét.

Csak a nagy Festetics nevet kellem említenem. Az öregség terhe alatt remegő, de szüntelen foglalatostudó tisztas öreg nagy készséggel mutatta meg kicsiny, de megbecsülhetetlen gyűjteményét, melyekről darabonként közelebb értekezett becses munkáiban. Agykoponya gyűjteményét látni kell; az autopsziának⁷⁰ ezen esetben csak a hív gipszöntés lehetne jó szurrogátuma⁷¹. Osiander⁷² úrról azt mondhatom csak, hogy az ő oskolájába szeretnék némely németet küldeni avégett, hogy ott tanulna meg, mint kelljen egy tanulni kívánó utast fogadni. Nálam Osiander úr emlékezete örökké becses, s míg a szív bennem verni meg érezni fog, örökre felejthetetlen fog maradni. Tartsa meg soká az ég a tudományok, s az emberiség javára Nesztor éveikig! — Hálaadón emlékezem vissza tanácsnok Meyer⁷³ úrra is, aki nemcsak szívesen elmutatta Lichtenberg⁷⁴ néhai kabinetjét, hanem némely experimentumokat is, melyek a természettudomány kedvelőjének igen kellemetesek lehetnek. Itt említem azt, amelyből Oestedt⁷⁵ a régen gyanított analógiát a galvanizmus és magnetizmus⁷⁶ közt bebizonyíthatni gondolja. Tudni illik a mágnesű felett hosszában eresztett torrens galvanicus⁷⁷ napkeletre, alatt hosszában napnyugatra szinte 90 grádics⁷⁸ távolságra elmozdította azt. Az egyenesen leeresztett szikra csak ingadozásba hozta, de el nem mozdította a tűt irányából. Meyer úr szeretné majd megtudni, mit ítél ezen próbatételre a nagy angol Davy,⁷⁹ s mit van Marum⁸⁰ Harlemben? ...

70 Boncolás, tetemvizsgálat.

71 Helyettesítő, pótlék.

72 Osiander, Friedrich Benjamin (1759–1822), orvos, szülész. Rendkívül gazdag szakírói tevékenysége mellett az egyetem anatómiai múzsumának létrehozásáért is sokat tett.

73 Meyer, Ernst Heinrich (1791–1858), botanikus. Nevét mindenekelőtt az újvilági növényfajok leírásával és rendszerezésével tette ismertté.

74 Lichtenberg, Georg Christoph (1742–1799), matematikus, természettudós. Lichtenberg előbb a Giesseni, majd a Göttingeni Egyetem tanára volt, és 1778-tól az ő szerkesztésében jelent meg a *Göttinger Taschen Calendar*.

75 Helyesen: Oerstedt, Hans Christian (1777–1851), dán fizikus, természettudós. Előbb gyógyszerészeti vizsgát tett, majd Göttingenben, Berlinben és Weimarban tanult, s természetfilozófiai tanulmányokkal is foglalkozott. A Koppenhágai Egyetem professzoraként 1820-ban felfedezte az elektromágnesességet.

76 Mágnesesség.

77 Galvanikus áram.

78 Fok.

79 Davy, Humphrey (1778–1829) angol vegyész, feltaláló. Davy *Elements of Agricultural Chemistry* című munkáját Pethe Ferenc fordította és adta ki Bécsben a Földművelési kémia gyökerei címmel 1815-ben.

80 Marum, Martinus van (1750–1837) holland biológus, természettudós, a Harlemi Egyetem tanára.

(További részletek az egyetem kémiai kísérleteiről, utalás más professzorokkal történt találkozásaira.)

Giessenről csaknem olyan formán szólhatok, mint Göttingáról. Walter⁸¹ szívesen fogadott Angyalffy⁸² úr ajánlására. Éppen akkor kapott Würzburgból néhány kolompért, mely arakatska névvel nevezetik a Pera-belieknél⁸³ (sic), s mely Humboldt Sándor⁸⁴ és Bonpland⁸⁵ előtt is ismeretlen volt. Szerettem volna tőle Keszthelyre nyerhetni, ha a tenyésztésnek bizonyosabb voltáért a 14 darab kolompért meg nem osztotta volna. De ezt a jövődre remélhetni. Ami Giessen emlékezetét reám nézve megörökítette, az Medicinalrath Ritgen,⁸⁶ Willbrand⁸⁷ és Nebel,⁸⁸ akiknek eszközlése által a hess[eni] rendek örömnepében nekem is résztvennem lehetett. Itt szinte honomban leltem magamat. Minekutána a hessen-darmstadti fejedelem⁸⁹ s fejedelemné egészségére, a nép, s egyes érdemes személyek életére vereszek, s ittak volna, Schaumann⁹⁰ pedagogiarcha⁹¹ érzékeny köszönetet mondott a rendeknek, hogy egy idegent is részelni engedtek örömnepükben. Azután ittunk — de csak magunk között, mert másképp az ünnep céljával ellenkeztünk volna — kegyelmes Uram, s a nagy Festetics familia egészségéért, virágzásáért, a magyarok javáért! ...

(Az ünnepségen részt vett további személyek felsorolása.)

-
- 81 Helyesen: Walther, Friedrich Ludwig (1759–1824), egyetemi tanár. Hihetetlenül gazdag szakírói tevékenysége során többek között erdészeti kézikönyveket valamint latin-német mezőgazdasági szótárt is megjelentetett.
- 82 Angyalffy Mátyás András (1776–1839), mezőgazdasági szakíró, a Georgikon tanára. 1824-től adta ki a Mczei Gazdák Barátja című szaklapját, melyben többek között Albrecht Thaernck az angol mezőgazdaságról írott könyvéből közölt részleteket magyar fordításban.
- 83 Helyesen: Pcu.
- 84 Humboldt, Alexander von (1769–1859), geográfus, nyelvész, polihisztor.
- 85 Bonpland, Aimé-Jacques Goujaud (1773–1858), botanikus, természettudós. Humboldttal közösen tanulmányutat tett Közép- és Dél-Amerikában. Művei közül kiemelkedik: *Les plantes équinoxiales recueillies au Mexique, à l'île de Cuba...* Vol. 1–2. Paris, 1805.
- 86 Ritgen, Ferdinand Franz (1787–1867), orvos, tanácsos. A Giesseni Egyetem professzoraként anatómiát adott elő.
- 87 Willbrand, Johann Bernhard (1769–1846), orvos. A Giesseni Egyetemen kísérleteivel tette ismertté nevét.
- 88 Nebel, Ernst Ludwig (1772–1854), állatorvos, gyógyszerész. Nebel régi orvoscsaládból származott, s szakirodalmi tevékenysége során ő publikálta az első német állatgyógyászati történeti feldolgozást. Műve: *Historia artis veterinariae a rerum initio usque ad aevum Caroli V.* Giessac, 1806.
- 89 György Károly (1754–1830), Hessen-Darmstadt fejedelem.
- 90 Schaumann, Andreas (1781–1845), pedagógus, egyetemi tanár.
- 91 Nevelő.

Neuenhofban Landmarschall Riedesel urat, kihez testvérnénje miniszterné Reden őexcellenciája ajánlott, nem találtam fel, megtekintvén tehát az itteni gazdaságot Lauterbachba, ahol tartózkodott, szándékoztam. Azonban Eisenach csak két órányi távolságra lévén, meg nem állhatám, Wartburgot meg ne tekintsem, Wartburgot, melynek nevezetével annyi, s oly nagy emlékezetek vannak kapcsolva, kivált az ókorból, a magyarra nézve is! — Az újabbról eléggé tudva van Luther,⁹² s a jenai studenteknek százados ünnepe, históriája. Én Jeruzsálemi Andrásunk⁹³ idejére visszaemlékezvén — érzékenyül váltam meg Wartburg kies környékétől, s ha Kegyelmes Uram javára valamit remélhettem volna utamból, be örömet elhatottam volna Jenáig, Saxoniának azon gyönyörűbb részén, melyet beutazhatni örökké vágyódtam! ...

(További részletek Gerics útitervéről, a frankfurti bankházaknál folytatott tárgyalásairól, megemlítve Lehrmann-nal történt újabb találkozását.)

Kegyelmes Uramnak
 november 16-án 1820-ban, maini Frankfurtban örökre lekötelezettje,
 legkisebb szolgája
 Gerics Pál
 M[aga] K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 405–406v

7.

Aachen, 1820. október 20.

Gerics levele Festetics Lászlóhoz a Rajna melléki textiliparosok magyar gyapjával kapcsolatos fenntartásairól, valamint tanácsai a lenyirt gyapjú szakszerűbb kezelése és jobb értékesítése érdekében.

92 Luther Márton (1483–1546), reformátor.

93 Gerics itt II. András (1205–1235) lányára, Szent Erzsébetre utal. A magyar hercegnő IV. Lajos türingiai őgróf feleségként Wartburgban élt.

Aachen, december 20-án 1820.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Véget értem csakugyan Rajna melléki utamban, s Aachenben már néhány napokat eltöltöttem. A Rajna környéke, — Bonn, Neuss, s Düsseldorf vidékét ide nem értvén —, semmi megírni érdemes emlékezetességet nem szolgáltatott reám nézve, mert se Apell⁹⁴ ecsetjéhez, se Bachus fürtös botjához nem szegődtem, s az itt különösen szépen kifejlett természetet csak téli köntösében csudálhattam. Ez a fő ok, hogy már egy hónap óta nem írtam. Most annyiféle jött össze, hogy melyiken kezdem tudósításomat, alig bírálhatom el. Méltóztassék megengedni, hogy először is irántam tett kegyes rendelkezéséről hálaemlítést tegyek, s azután, mennyire mehettem dolgomban, előadjam ...

(Részletek az Imhaus és Welter Bankház aacheni irodájában tett látogatásáról.)

Visszatérek ismét a Rajna mellé. — Az egész jobbrparton a mükeleni gazdaság pótolék (sic) volt az egész tájért. General Hompesch⁹⁵ öexcellenciája, Sturm⁹⁶ úr ajánlására maga vezetett körül gyönyörű gazdaságában. Amit az angolok, s hollandusoknál hasznosnak talált, itt haszonra fordította az értelmes s jó öreg. Nagy hasznot vesz különösen a szénából, melyet a két óra járásnyi távolságra levő Düsseldorfban nagy áron elad esztendőnként. Ezen a parton levő fabrikás helységek nem annyira érdekelték, mint Camp,⁹⁷ Brinknek⁹⁸ társa, kihez a kölni banquir Herstadt⁹⁹ ajánlott. Ez sokakra figyelmessé tett, minthogy maga is sokat utazott, s ifjú létére is sokat tapasztalt. A fabrikák selyemből s nemesebb ércből dolgoznak, vannak azonban pamut- s posztófabrikás helységek is, amelyek közül engem csak az utolsó neműek interesszáltak. Lennep csaknem mind posztósokból áll, de akik kisebb kiterjedésben, s csak a közelebb levő tartományoknak alábbvaló gyapjából dolgoznak. Fő gyapjúkereskedők a környéken Fuhrmann¹⁰⁰ Lennepben, és Carnap¹⁰¹ s társa Elberfeldben; Carnap azt a kinyilatkoztatást tevő, hogy „olyan nagy partie gyapjú-

94 Helyesen: Apcl, Johann Heinrich (?-?), festő. Az 1763 és 1801 közt alkotó művész tájképeivel vált ismertté.

95 Hompesch, Ferdinand von (?-1831), báró, tábormok.

96 Sturm (?-?), azonosíthatatlan.

97 Camp (?-?), azonosíthatatlan.

98 Brink (?-?), azonosíthatatlan.

99 Herstadt (?-?), azonosíthatatlan.

100 Fuhrmann (?-?), azonosíthatatlan.

101 Carnap (?-?), azonosíthatatlan.

ba — mint Kegyelmes Uramé — bele se merne akadni.” A java magyar gyapjú nem jön erre a környékre, csak az engedelmért könyörgök: ungarisch Trekk¹⁰² ...

(További részletek a Rajna bal partján működő textilgyárosokkal történt megismerkedéséről, valamint a felvásárló kereskedők manipulációi kapcsán szerzett tapasztalatairól.)

Salm öhercegsége,¹⁰³ a gyapjúeladásról fordulván elő a szó, otthon fabrikát állíttatni, vagy a gyapjat az ausztriai határon kívül valamely helyen, p[éldának]. o[káért]. Regensburgban vagy Frankfurtban lerakni, a bresloui vásárra vitetni, vagy az adriai tengerhez szállítani, alkalmasnak ítéle. Itt Kegyelmes Uram bölcs ítéletének nem akarok elejbe kapni. Csak azt jegyzem meg, ha vásárra adni akarná gyapját a magyar gazda, adja a bécsi vagy pesti vásárra, ahol szortírozatlan /rohe Wolle/ gyapjú árultatik. Frankfurtban nyers vagy válogatatlan gyapjút nem árulnak.

Az akadályokról, melyek a gyapjúnak mitőlünk a külföldre szállítását gazda által mindedig lehetlenné tették, azt jegyzem meg, hogy a bécsi zsidók a fabrikánsokat a magyar gyapjú iránt előítéletekkel megtöltötték, amelyeken felül kevés hatott, mint előbb Kellererről¹⁰⁴ említém. A gyapjúval kereskedőket féken tartják, úgyhogy kevés mer egy gazdával, kivált ha kicsiny a nyírés mennyisége, esztendőnként alkuba ereszkedni, noha vannak, kik az ő nexusukkal nem sokat törődnek.

Még némely észrevételeket közölni kötelességemnek tartom: — A mosás tisztaságára sokat tartanak. Ha a zsír nagyon kimosott, a gyapjú nem tartható, s ha esztendő alatt el nem adathatnék, veszendő. Ha igen zsíros a gyapjú, akkor a fontba több esik ugyan, de amelyet az alkuban reá tud a vásárló. A nagyon zsíros gyapjú is veszendő hosszabb időre, kivált ha a mosás után nem egészen száradott ki a gyapjú. Az egyforma középszerű gyapjúra igen sokat tartanak a finom s goromba zavarék között, annál többet pedig az egyforma finom gyapjúra. Minden gyapjút közt a saxóniai legtöbbre becsülik.

Kegyelmes Uramnak enyésztiig lekötelezettje

Gerics Pál

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 407–408v

102 Magyar szemét.

103 Nem eldönthető, hogy vajon Gerics ebben az esetben Constantin Alexander Joseph Johann Nepomuk zu Salm-Salm (1762–1828), avagy Wilhelm Florentin Ludwig Karl zu Salm-Salm (1786–1846) herceggel történt találkozására utal-e.

104 Kellerer (?–?), kereskedő, azonosíthatatlan.

8.

Brüsszel, 1821. január 1.

Gerics beszámolója megbízójának a flandriai gyárosok és kereskedők számára való közvetlen értékesítés lehetőségéről, illetve a gondos állattartás és gyapjúosztályozás szükségességéről.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Csak most lehet megtelepednem Brüsszelben. Ittlételemnek, s az újabb esztendőnek zsengejét íme ezennel Kegyelmes Uramnak áldozom, úgy, mint aki tehetségemet Kegyelmes Uram szolgálatjára tehetem.

Aachent elhagyván, a környéken levő fabrikás helységeket beutaztam, névszerint, Eupent, Hodimontot, Ensivalt, s Verviers-t. Ezen a környéken legtöbb magyarországi gyapjú dolgoztatik fel. Esterházy,¹⁰⁵ Hunyady,¹⁰⁶ herceg Albert¹⁰⁷ nevük legismeretesebbek gyapjokról. A Festetics név ismeretesebb Aachenben a gyapjúkereskedőknél. Egyéb iránt ezen fabrikás helységekről azon megjegyzéseket kellene ismételtnem, melyeket utolszor Aachenben írt levelemben felhoztam; azzal a megjegyzéssel mindazonáltal, hogy az idevaló gyapjúosok többnyire a bécsieknek, lipcseieknek, s az aachenieknek biztosai, de akik mitőlünk is igen örömet átalveszik a gyapjút, mint gazdáktól, de csak „in comission”, amint magokat a kereskedésben kifejezni szokták. Ha eddig nem jelentették is magukat a gyapjúkereskedők, remélem nemsokára meg fog az történni, irás, vagy személyes megjelenés által. Reám nézve bizonyos az, hogy rajtam a lehetőségig semmi nem múlt.

Kivánnám, hogy a gyapjú ára iránt valami bizonyost írhatnék. Azonban meg kell vellanom, hogy csak a maguk hasznára beszélő kereskedők s fabrikások ellenkező

-
- 105 Esterházy Pál (1786–1866), herceg, diplomata, Gerics angliai útja idején a Habsburg Birodalom londoni követe. Gerics Festetics László grófhhoz írott 1822. márciusi levelében utalt arra, hogy Esterházy a posztjából fakadó előnyöket kihasználva közvetlen kapcsolatokat épített ki az angol kereskedőkkel. „Azonban az angol kereskedőkkel való nexusából nem nagy dicsőség van, vagy haszna, minthogy ezen egyenes nexusa procurálásával milliókat vesztett, s ez nem az én mondasom, hanem az angoloké.” *Kurucz*: Tanulmányúton Nyugat-Európában i.m. 700. p.
- 106 Hunyady József (1773–1822), gróf, dunántúli földbirtokos. A konjunkturális viszonyokhoz alkalmazkodva somogyi uradalmában jelentős juhtenyésztést folytattak.
- 107 Albert Kázmér (1742–1822), szász-tescheni herceg, a magyaróvári uradalmat jegyajándékul kapta anyósától, Mária Terézia királynőtől.

állításukból semmi igazra nem juthattam, s minden törekedésemnek trotzára¹⁰⁸ se tehetek e részben szolgálatot. Azzal kell tehát megelégednem, hogy néhány észrevételeket a gyapjú iránt közöljek.

Kegyelmes Uram! A magyar gyapjat általjában itt igen ócsárolják, a rossz mosás miatt leginkább, s a gyengeség miatt, finomságát dícsérik, azonban becsülni nem akarják az előbb megnevezett rossz minéműség miatt. Kegyelmes Uram jószágára tudom helytelenebbek ezek a vádak, mivel a nyájak jóltartására elég szorgos, s alkalmas gond fordítatik, azonban kötelességemnek tartom mégis azt megjegyezni, hogy a beteges individuumoktól való bundákat szintúgy, mint a döglötttekről valókat tanácsos volna mindenhol különrakatni, s megjegyezni. A vevő történetből ugyanis könnyen éppen az ilyenekről való, s valóban erőtlen gyapjat húzhatná ki próbaképpen a zsákából, s aszerint ítélné meg a többit is, s aszerint fizetne. Másképp is jobb egyenes úton járni, ha vagyunknak jó hírt, nevet, keletet, magunknak hitelt — creditet — szerezni akarunk. Csak egyszer ismeretes legyen a jó portéka, kapva fogják ragadni, kivált ha tapasztalják, hogy a gazda őszintén, s igazán lát dolgához. Többnyire pedig helyes helytelen-e az említett vád, kiteszik önként, ha az olyas gazdákra gondolunk, kik tehetségük felett nagyszámú birkaseregeket tengődtetnek, ahelyett, hogy mérséklett számmal, s jól tartanának. Annyi bizonyos, hogy mi a helyes bánás, s tartás által, az egészségesek bundájának, a betegek, gyengék, s döglötttektől való szorgos különválasztása által az ilyenféle vádagnak, s az innét származható károknak, mindenkor kikerülhetünk.

A gyapjú tisztaságára nézve óhajtanám, hogy azon birkaúsztatók, melyeket Kegyelmes Uram még otthonlétemben felállítatni szándékozott, a közelebbi nyírésre elkészülve, s használhatók lennének. Úgy nem kellene attól tartani, hogy a mosás alkalmatosságával felzavart vízből földes részek üllepedjenek a gyapjúsálak közé, s a leghelyesebben véghez vitt mosásnak becsét is meg ne kisebbítsék ...

(Rövid utalás a híres limburgi sajtra, a rendkívül zord időjárásra, majd jókívánóságait küldi az új évre.)

Kegyelmes uramnak örökre lekötelezettje, legkisebb szolgája
Gerics Pál M[aga] K[ezevel]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 409–410v

9.

London, 1821. szeptember 11.

Gerics beszámolója a Directiónak a Genti Egyetemről, a város környékén található kertekről, különleges növényfajtákról, továbbá egy béloperációval kapcsolatos megfigyeléseiről.

London, szeptember 11-én 1821.

Tekintetes Directio!

Hogy a múlt hónap tizedikével Brüsszelt elhagytam Lehrmann társaságában, Genten által Calais-ba vettem utamat, s a tengerszoroson átkelvén egyenesen Londonba jöttem, s annak környékén voltam többnyire. Amit tapasztalhattam, amennyire ez augusztus hónapot illeti, íme ezennel az elejbém tett kérdések rend[j]e szerint értekezésemben előadni kötelességemnek tartom. Úgy mint:

Mely gazdaságokat vagy majorokat látogatott meg ebben a hónapban?

Gentben, s annak környékén a jelesebb kertekben megfordultam. Az univerzitás ezek közt első helyet érdemel. Flórája gazdasága (sic) annyira megy, hogy a kertigazgató Mussche¹⁰⁹ úr szava után 7000 speciest¹¹⁰ számlálnak. Ezek között emlékezetes egy nagy Agave americana,¹¹¹ amely éppen ittlétünk¹¹²kor kezdett virágozni. A virág szára 3-4 rőfnyi¹¹² lehetett hosszúságára nézve; vastagságát tán legalkalmasabban egy ember karjához hasonlíthatnám. Leveli oly erősek voltak, hogy tövükhöz közel, kivált engem, könnyen megbírtak volna. A ritkaságok közé tartozik különösen egy arocaria excelsa és imbricata.¹¹³ Jelesek még: coripha umbraculi fera¹¹⁴ és borassus flabelli formis¹¹⁵ pálmanemek is nagyságok miatt. A cactus speciosus és speciosissimus¹¹⁶ szépen virágozott ittlétünk¹¹⁶kor, anélkül, hogy nagy újságokban kihirdettetett volna, mint az a brüsszelielnél történt. Az üveghá-

---

109 Mussche, Jean-Henri (1765–1834), a genti egyetem főkertésze. Az egyetemi fűvészkertről átfogó leírást ad művében: *Hortus botanicus ou tableau general de toutes les plantes exotiques et indigenes cultivees dans le jardin botanique de la Ville de Gand, 1817.*

110 Fajok.

111 Agave.

112 Rőf: a korban általánosan a 77.5 cm-es bécsi rőföt használták Magyarországon.

113 Helyesen: *Araucaria*, dél-amerikai fenyőfélék.

114 Helyesen: *Corypha umbraculifera* L., ernyőpálma.

115 Helyesen: *Borassus flabellifer* L., Palmira-pálma, megtalálható Indiától Burmáig.

116 Kaktuszfélék, *Cactaceae*.

zakon az emlékezetes, hogy az üvegtáblák rámai közt hosszan egy-egy kis bemetés van, hogy az eső- vagy megolvadt hócspepek lefolyhassanak, anélkül, hogy a plántákra¹¹⁷ essenek, s azoknak ártalmat okozzanak. Az ablakráma egy planum inclinatumon¹¹⁸ csiga segítségével mozdulnak alá s fel. A kinnlévő plánták úgy vannak elrendelve, hogy egyrészt Linné¹¹⁹ szisztémája szerint egyenes apró szakaszokban, másrészt Iussieu¹²⁰ ideája szerint csoportokba van ültetve, s szövevényes utakkal, némely jeles emberek bustjeikkel¹²¹ vannak díszesítve. Szebb, s nagyobb tujákat¹²² nem láttam még sehol is (sic), mint itt. Az univerzitás kertjén kívül jeles Cassel¹²³ és van Dame¹²⁴ (sic) kereskedők kertje. Amase-ban az azaleáknak¹²⁵ egy neme, mely úgy eredett, hogy Cassel az *Azalea variegata* s *A[zalea] tricolor* magvakat együvé vetette: amely kikelvén, mindeniktől különböző, igen kellemetes színekkel játszó, s teljes virágú új faj eredett. Emennél számtalan sokaságú magnóliák¹²⁶, azaleák, rododendronok vannak szabadon, úgyhogy egy frankért szép darabokat eladhat. — Majorokat ebben a hónapban Lehrmann társam útja fizetés lévén, nem láthattam másképp mint az útról. Az így szerzett ismeretem és tapasztalásom e részben tehát csak csekély lehet. Egész utam hosszát homokos teleket (sic) láttam, de csuda szorgalommal művelve. Minden gazda teleke (sic!) eleven sövényvel van körülvéve, vagy csepőtékkel¹²⁷, amely időközben tűzre való fát is ad, s azonkívül arra is szolgál, hogy a művelt és trágyázott homokot a szél el ne hordja. Ahol új szántást láttam, mindenhol cilinderrel¹²⁸, s lábbal le volt a föld nyomva, tiporva. A gabona mindenhol le volt már aratva, s föld hosszát a kévék kupacokba állítva olyan formán, mint minálunk a kendert szokják (sic) összerakni, míg a mag ki nem csépettetett.

117 Növények.

118 Ferde lap.

119 Linné, Carl von (1707–1778), botanikus, a róla elnevezett nomenklatúra kidolgozója. Mint a szöveggrész is mutatja, Gerics jól ismerte kora valamennyi növényt meghatározási rendszerét.

120 Iussieu, Bernard de (1699–1777), botanikus, Trianon kertjének főfelügyelője, egy saját rendszer kidolgozója. Bátyja, Antoine de Iussieu (1686–1758) maga is elismert botanikus, a francia főváros botanikus kertjének felügyelője.

121 Mellészobor.

122 *Thuja occidentalis* L.

123 Cassel, Franz Peter (1784–1821), kölni születésű orvos, botanikus, 1819-től a Genti Egyetem professzora. Kölni gimnáziumi tanárként állította össze fő művét: *Lehrbuch der natürlichen Pflanzenordnung*. Frankfurt-am-Mayn, 1817.

124 Helyesen: Van Damme (?–?), azonosíthatatlan.

125 *Azalea* L. = *Rhododendron* L. Szinonim elnevezések.

126 *Magnolia* spp.

127 Bokrokkal.

128 Henger.

Mely könyveket olvasott ebben a hónapban? Mely gazdaságbeli intézeteket, mely gazdaságbeli vagy más tudós társaságokat, juh- és lógyesületeket, baromvrosi intézeteket látogatott meg, s mely állapotban talált mindent?

Olvasó könyvem csak ‘Leighs New Picture of London’ volt¹²⁹. Gentben megismerkedtem Delbecque¹³⁰ úrral, ki szekretáriusa amaz elhíresült gazdaságbeli társaságnak, mely annáljaiban¹³¹ a flandriai, s máshonnan gazdaságbeli nevezetességeket annyi hírrel, s haszonnal közli. Remélem, hogy nevezetes [...] oeconomicumra is találandok itten. De mindjárt tudomra esett, hogy egy eke és lenvágó modelájokon kívül semmijek sincsen. Ezek is éppen haszonvehetetlenek. Az univerzitás gyűjteményei is csak kezdetben vannak.¹³² Említést csak a sokféle szeletek¹³³ érdemelnek az anatomia comparatára¹³⁴ nézve, amelyből lecke is adatik. A veterinarriára¹³⁵ még nincsen tanító szék ezen univerzitásnál. Jeles azonban a physico chemicum, mely tudós Hauff Károly¹³⁶ úr gondviselése alatt vagon. Ebben emlékezetes különösen az optikát illető műszerek gyűjteménye, nevezetesen egy teleszkóp, melyen Newton,¹³⁷ Gregor,¹³⁸ és Huygens¹³⁹ ideája egyesülve van. Ez a király ajándéka. Egy kaleidoszkóp, mely több száz esztendő is lehet már, amelyben az objektum fixálva¹⁴⁰ van a szegletre összerakott tükrök között, s a szem különböző pontokról láthatja azt. Ezt Hauff úr Harderwykból,¹⁴¹ a híres Neuuhof kabinetből¹⁴²

129 A Gericis által használt kötet ma is megvan az egykori Festetics családi könyvtárban.

130 Delbecque, Vincentius Joseph (1772–1843) holland teológus, tanácsos. Gent városának szellemi életében jelentős szerepet játszott.

131 Évkönyv.

132 Kezdetlegcsck.

133 Keresztmetszetek.

134 Összehasonlító anatómia.

135 Állatgyógyászat.

136 Hauff, Johann Karl Fridrich (1766–1846), német természettudós, filozófus. Előbb Marburgban a filozófia professzora, majd ausztriai és morvaországi éveket követően 1817-től 1830-ig a Genti Egyetemen a fizika és a kémia professzora.

137 Newton, Isaac (1642–1727), angol fizikus, matematikus.

138 Helyesen: Gregory, James (1638–1675), skót származású matematikus, fizikus. Fő műve: *Optics Promoted, or the Mysteries of Reflected and Refracted Rays Demonstrated by the Elements of Geometry*. London, 1663.

139 Huygens, Christian (1629–1695), holland fizikus, matematikus.

140 Rögzítve.

141 Kikötőváros a hollandiai Gelderland tartományban.

142 Helyesen: Nicuhoff. Korabeli részletes leírását lásd: *De usu antliae pneumaticae in Arte Medica commentatio, qua Academiae Gandensi felicem supellectilis physicae Harderovicensis adventum gratulatur Carolus Hauff*. In: *Annales Academiae Gandavensis MDCCXXVII–MDCCXXVIII*. 5–9.

szerezte meg. Elég tanú, hogy a kaleidoszkóp nem szinte új találmány. Többféle tubusok,¹⁴³ tükrök, összetehető, s részeire elbontható szemmodelákon¹⁴⁴ kívül emlékezetes egy-egy nagy üveg cucurbita,¹⁴⁵ melyet haszonnal lehetne a bélszakadásoknál alkalmaztatni. Ennek hosszas leírását adta a feltaláló maga Hauff Károly úr *De usu medicae antliae pneumaticae, Francofurti ad Moenum 1818.* című munkájában.¹⁴⁶ A dolog arra megy itt ki, hogy egy üveg cucurbitában a levegő megritkítatik, s egy kampanára¹⁴⁷ srófoltatik. Ha ezt valaki 'in repositione hernia',¹⁴⁸ használni akarná, a kampanát a mezítelen hasra állítaná, s a cucurbitát vele közösíteni¹⁴⁹ kellene. Ekkor mindjárt *secundum legem equilibrii*¹⁵⁰ a campana üregébe tódul minden, ami az üveg alá esik /valamint azt a köpülő résznél láthatni/, de éppen azért üreg származik a hasban /in abdominis cavo/, s a kinyomuló belek helyükre önként visszatérnek. — Az idea igen szép! Sok esetekben igen jóltevő lehet a szenvedőnek! De próbát mindedig tudomra senki se tett vele. Az incarcerationiónál¹⁵¹ azonban csak az operáció segíthet, s csak úgy, ha az kellekor jó korán vitetik véghez. — Az univerzitás bibliotékája elég nagy, de az újabb időbeliekből szegény. Közös minden városbeliekkel, nem csak az univerzitás tagjaival. — A város költségén épül az univerzitás számára egy roppant épület, mely Gentnek máris igazán nagy dísze, 1000000 frank van reá szánva. Az épületekre a városnak, a többire a kormányozó széknek kell gondjának lenni. — Londonban a Horticultural Society szekretáriusával¹⁵² van Mons¹⁵³ ajánlása után megismerkedtünk, s a szeptember negyedikére eső gyülekezetre meghívattattunk, s több ajánlásokra reménységet nyertünk ...

143 Itt: lombik, kémcső.

144 Modellek.

145 *Med.* csésze, köpöly.

146 A mű pontos címe: *De usu antliae pneumaticae in arte medica.* Gandac et Francofurti ad Moenum, 1818.

147 Hengeralakú edény.

148 A sérv visszahelyezése.

149 Kombinálni.

150 A kiegyenlítődés második törvényeképpen.

151 Kizáródás.

152 Sabine, Sir Edward (1788–1883), természettudós, a Horticultural Society titkára. Utóbb a Royal Society elnökévé választották.

153 Mons, Jan Baptist van (1765–1842), természettudós, orvos, mezőgazdász. Autodidaktaként képzezte magát, míg a gyógyszerészeti vizsgát letchette. Harminchárom évesen a Société de physique experimentale de Bruxelles titkárává választották, s kora valamennyi jeles fizikusával és vegyészével kapcsolatban állt. Utóbb a Löweni Egyetem tanára lett.

(Olvasmányainak felsorolása, részletes kimutatás a rendelkezésére álló készpénzekről.)

Gerics Pál M[aga] K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 145–147v

10.

Liverpool, 1821. október 15.

Gerics részletes beszámolója a Directionnak Woburn Abbeyben és Petworth-ben tett látogatásáról, gazdálkodási módszerekről, pénzügyi helyzetéről, továbbá egyes angliai kertészek eredményeiről, a Királyi Botanikus Kertről, és a Windsori Parkról.

Tekintetes Directio!

A közelebb eltelt szeptember hónap ismét kötelességem egyikének teljesítésére emlékeztet. Ím ezennel az ezen hónapban tett utakról, s azokon gyűjtött tapasztalásokról számolok az elejébe tett kérdések rende szerint, amint következik.

Mely gazdaságokat vagy majorokat látogatott meg ebben a hónapban, mely ismereteket, tapasztalásokat, észrevételeket tett a föld, rét, etc. művelésében? S kinek segítségével, s ajánlása által? Minemű barmokat talált a majorok mindenikében, ú[gy] m[int] juhokat, lovakat. szarvasmarhákat, sertvéseket, apró baromfiakat, etc., mint bánnak velük, mind gazdasági, mind orvosi tekintetben?

Az ezen hónapban meglátogatott gazdaságok közt első helyen kell említenem a woburnit, ahol a bedfordi herceg¹⁵⁴ nyáron által lakik. — A föld itt nagyobb részint fővényes és sovány, mindazonáltal a szorgos művelés által szép, s termékeny. A művelés úgy megy végbe, hogy parlag helyett két egymás után következő esztendőben réti füvek természetnek. A vetés bőven trágyázott földön történik. A magvak neme többféle, de úgy, hogy a *Lolium perenne*,¹⁵⁵ s a *Festuca elatior*¹⁵⁶ a többi

---

154 Bedford hercege, Russell, John (1766–1839), híres mintagazdasága volt a bedfordshire-i Woburnben, ahol az évenkénti gyapjúbcmutatók nagy feltűnést keltettek. A woburni gazdaság elismertségét azonban bátyja, Francis Russell (1765–1802), Bedford ötödik hercege alapozta meg.

155 Angolperje, *Lolium perenne* L.

156 Csenkesz féle, *Festuca elatior*L., *nom. ambig.*=*Festuca pratensis* Huds.

meghaladja. A vetett réteknek egy része legelő, midőn a másik kaszálóra használtatik. Az olyas rétek mindazonáltal, melyek magasabb, s termékenytlenebb (sic) helyen vannak, csupán legelőre használtatnak. A rét művelése szorgos. A rét egyik sarkán, vagy inkább szegletén mély gödrök vannak ásva, amelyekbe az esővíz összegyűjtetik, s a rét megöntözésére használtatik. Minthogy pedig ezen reservoirok¹⁵⁷ a rétnak felemeltebb helyén vannak, a réttöntözés könnyen megtörténhetik, midőn a reservoirbol a keresztül-kasul vágó csatornába általmegyen a víz. A csatornák nem azon irányba vannak húzva, mely felé a víznek esése van, hanem arra, amerre a víz a csatornában szabadon folyhat mindaddig, míg az egész kanális meg nem telik. Ekkor a gátak — valvula¹⁵⁸ — betétele által a csatornában levő vizet oda lehet árasztani, ahova tetszik. Azonban ezen reservoiroknak ritkán van kelletek,¹⁵⁹ minthogy a parkban levő tavak vize is ide származtathatik. Az öntözésre többnyire ezen víz használtatik, oly kimenetellel, hogy egy acre (=1125 négyszögöl) közönségesen két tun (=40 mázsa) szénát ad. Soha szebb rétet ennél még nem láttam. Úgy tetszik, hogy az annyira dícsért memseini vagy hoyai rét ennek alig árnyéka. Ezen rétek megjárásakor alkalmam volt az angol széna szaga iránt eligazodnom, s az igaz okára jöhetnem: ‘miért a londoni piacon, s a környéken látott szénának nem tapasztaltam aromatikus szagát?’ 1. a sok eső, a fűnem, a rétnak lapályos vizenyőssége az, amiből vezérem¹⁶⁰ mindent megfejtett. — A fű magvát, vetésre, úgy veszik, minthogy azt gazdaságosabbnak találják, mint a magtermesztést. — A rét felszántatván 2.) trágyában turnip¹⁶¹ vettetik. 3.) Árpa lóherrel 4.) lóher természetik, 5.) búza, vagy zab lóherrel. A trágyázáskor a fehér föld (lime)¹⁶² nagy mennyiségben használtatik. Ennek készítéséről majd alább. — A barmokat ami illeti; 1.) Birkák vannak mindössze 1600 darab, ez úgy nevezett south-down (Angliában favorit) fajból, melyek négy majorra vannak elosztva úgy, hogy rossz időben az istállóban szénával, turnippel, s tört borsóval tartatnak, máskor pedig kinn legeltetnek. Sőt soha se kapnak. Minthogy a bedfordi herceg merino juhairól hallottam is, olvastam is valamit, kérdést tettem azok iránt, hogy hol vannak? Vagy tartatnak-e a többiek nemesítésére, vagy maguk közt szaporodva? — Erről semmit sem akart a gazda tudni. — A szarvasmarháknak három féle faja műveltetik Woburn-

---

157 Víz tárolók.

158 Zsilip.

159 Ritkán van rájuk szükség.

160 Kalauz.

161 Tarlócpa, *Brassica rapa L. subsp. rapa Briq.*

162 Mécs.

ben, t[udni] i[llick] Devon- és Hertfordshire-beliek, meg holdernessiek¹⁶³. Amazok vonóban, s hízlalásra, ezen utolsók pedig tejelésre használtatnak. A tejelők legelővel, s turnippel, a göbölyök szénával, s olajpogácsával tápláltatnak. A széna mennyisége nincs meghatározva. Annyit kapnak, amennyit megemészthetnek. Olajpogácsát pedig kettőnél többet nem kapnak naponként. A göbölyistálló elrendelése úgy van, hogy egy hosszas négyszegű épületben a fal mellett mindenütt jászolok vannak úgy, hogy a jászolba ismét egy négyszegletes, szurokkal beöntött edény vagyon friss vízzel. Az épület közepén pedig az éléskamara vagyon. Ezt az ide mellékelt ábrázolás világosabbá fogja tenni. — Az ökrök kordélyokban használtatnak mindenféle majorbeli munkákra. A kordélyba úgy vannak befogva, mint a lovak fogatni szoknak (sic), s zabra segítségével kormányoztatnak. A zabra, s kantár készüllete hasonló a lovakéhoz. Az utolsó azonban amattól annyiban különböz, hogy fent a szíj közepe ki-, s becsatoltathatik, amely alkotása a zablának a szarvak miatt szükséges. Az ökrök lába meg van patkolva úgy, hogy mindenik körmön különös patkó vagyon. E patkónak egy párját megszereztem, melyet a többi küldendőkkal együtt veend a Te[kin]t[e]tes Directio. — Az állítás leábrázolását, mely az ökrök patkolására használtatik, ide mellékelem. — Lovai a hercegnek tenyésztésre kevés számmal vannak; két kanca t[udni] i[llick] és egy monyás,¹⁶⁴ melyek különös¹⁶⁵ rekeszben legelnek. A csikókkal együtt legelve találtam két láma birkát is, melyeket a herceg Amerikából vett. Termetük hasonló a tevéjéhez csaknem, de kisebbek. A nőstény világos hamuszínű szőrrel, vagy inkább gyapjúval bír, a kanjái valamivel sötétebb. Igen serény futók, félénkek; lehetetlen volt őket megfoghatni. — A major elrendelését ami illeti, az a következőkből áll: amint az ember Woburn felől a majorba vezető főúton megyen, balkézre esik a gazdának vagy igazgatónak a lakása, jobbkézre a major, úgyhogy a gazda lakását a majorból egy tágas út választja el. A majorban középhelyet foglal el a malom, s cséplő machina egy fedél alatt. A malom alkotása igen emlékezetes, minthogy az víz által, s ha ennek a mennyisége nem volna elég a kerékajtásra, lóerővel hozatik folyamba. A víz a parkban levő tavakból van rejtek csók (sic) segítségével a majorba /tudniillik amelynek fekvése a tavakhoz képest alacsonyabb/ s a malomba vezetve; a

163 A Robert Bakewell nevéhez fűződő állattenyésztési credményeket, az egyes ló-, juh- és szarvasmarhafajták tulajdonságainak és ismertető jegyzetnek átfogó leírását, George Cullcy tette közzé először *Observations on Livestock* című 1786-ban Londonban megjelentetett könyvében. E könyve *Über die Veredlung und Auswahl der vorzüglichsten Haustiere* címmel Berlinben is megjelent 1804-ben, s ennek egy példányát már Festetics György beszerzettette a Georgikon számára.

164 Mén.

165 Külön.

rejtekek csökből egy-két függősen/ perpendiculariter álló csökből egyenesen fel, s onnét a malom nagy kerekére leszökik. De ez a víz nem mindig elég a malomra, amely esetben az örlőkő egy kerék által, mely máskor a cséplő machina mozdítására használtatik, jön mozgásba, amely hogy megtörténhessék, csak a köz orsót kell kivenni, s a kereket a csép helyett a malomkövel összekötni. Ezt az ide mellékelt ábrázolás világosabbá fogja tenni. A malomnál az egyik fő idea az, t[udni] i[llik] a víz származtatására s felszökötetésére nézve, amelyet az Inke¹⁶⁶ deszkametszőjénél igen szépen realizálva láttam. A liszt háromféle, amely egyuttal készül, t[udni] i[llik] a szita, amely az oldalán adja ki a lisztet, fenn sűrű, alább ritkább gyolcsból van készülve, s aszerint az által vert liszt is finomabb vagy gorombább. — A malomtól jobbra van a granárium¹⁶⁷, melynek az a különlegessége, hogy az ajtónak fele egyszerűs mind grádics¹⁶⁸ gyanánt szolgál. A malomnak másik felén van a göbolyistálló. /Mind a kettő ábrázolatját ide mellékelem./ A göbolyistállónak által ellenében van egy szála¹⁶⁹, amelyben azelőtt többnyire nyírés alkalmazásával gyülekezett /meeting/ tartatott. Ezen gyűlések két esztendő óta megszűntek, s a szála gyapjas kamara gyanánt használtatik. Benne függ mindazonáltal most is a boldogult herceg /az angol gazdaságnak ama halhatatlan atyja/ oszlopképe¹⁷⁰ rajzolatja, amelynek az originálja a londoni Russel Square-t /legszebb piac Londonban/ díszesíti. Ezen szálával egyes a birkaakol. A göbolyistálló és akol, meg a göbolyistálló, s malom között vannak a trágyagödrök, kikövezve, hosszas négyeszeg formában úgy, hogy a gödrök közepe felé mélyebb, gödrösebb. Ezen épületekkel paralel hátulról nyúlik hosszant egy épület, melynek egyik szélén a kovácsműhely van; a többi a dolgos lovaknak úgy van szánva, hogy minden Zugnak¹⁷¹ különös istállója van. Hátrább ugyanezen épülettel paralel¹⁷² van az ökrök udvara, s istállója. Ezzel oldalhossz balra esik a baromfiak udvara. A lóistálló előtt vannak az itató vályúk, melyekbe a rejtekcsofikon idevezetett tóvíz feladja magát. — A majortól távolabbra van az uraság lakása, melynek frontját a megszerzett ‘Leigh’s Picture of England and Wales’ szépen előállítja¹⁷³. A pompás épület, mely valaha cisztercita lakás volt, most két

166 Feltehetően Gericz itt az Inkey család déli-dunántúli birtokán tett látogatására utal.

167 Magtár.

168 Lépcső.

169 Terem.

170 Egészalakos.

171 Igáslónak.

172 Párhuzamosan.

173 Bemutatja.

négyszegű nagy udvart formál, sok szép képekkel, régi és újabb statuákkal¹⁷⁴ díszeskedik. Oldalközt (sic), a ponttól jobbra esik az úgy nevezett pleasure ground, amelynek egy szakasza csupán füveknek van szánva. Mindenféle faj különösen el van rekesztve deszkákkal a tövénél, hogy egyik bokor a másikhoz el ne gyökerezzen. Azon füvek, melyek a vizenyős helyet szeretik, cserépedénybe vannak téve, s minthogy a füvek elrendelése Linné szisztémája szerint van, az eszerint kijelelt (sic) helyre egy gödörbe helyheztetve. Ezen kis füves kertből egy hosszú oszlopos folyosón /colonnade/ által a tejes pincébe /dairy/ juthatni. Ezen épület kínai ízlésre van készülve, egy a fák által beárnyékozott helyen olyformán, hogy az egész pavilon körül a tető mintegy három lábnyira kiszolgál¹⁷⁵, hogy az épület környülete esőben szárazon, melegben hűsön tartassék. Az épület hosszát (sic) négyszegű. A délre eső oldalát kivéven nagy, földig lenyúló ablakok vagyis inkább ajtókkal, melyeknek üvege kipingált, van felkészítve. Az ajtón belül néhány lépcsők (sic) vezetnek le, ahol mindenféle igaz kínai edények vannak rendbe helyhezve, némelyekben tejfel, édes tej, vagy túró van téve. Kívülről mindenik ajtó előtt sűrű vasrostélyok vannak, amelyek mindig be vannak zárva, az üvegajtóknak legalább egyike nyitva hagyatván többnyire. Egy kis távolságra ettől egy hasonló ízléssel készült húsos kamara van; a falak helyén dupla renddel vannak lécek felszegezve, valamint minálunk a kukoricagóréknál, belül rudak vannak keresztül nyújtva, amelyeken sonka, szalonna volt felakasztva. Valamelyes távolságra ettől van egy gömbölyű épület /rondelle/, amelynek falai szintűgy lécezve vannak. Középpütt egy oszlop nyúlik fel, amely körül erős abroncsok vannak helyhezve. Az abroncsokon néhány foglyok, s nyulak függöttek. Ezen épületek azonban inkább multság, s kedvtöltés kedvéért láttatnak készülve lenni, amelyre nem csak az egész készület, hanem más körülállások is, úgy mint a konyhához távollétel, s csak a pleasure groundon lehető odajutás, a tejnek, tejfelnek, túrónak vadnak szalonnának kevés volta /hogy hasonlatossággal éljek, egy szegény paraszt, akinek csak egy tehene, s egy leölő sertvése van, az is mutatna elő annyit kamarájában/ etc. mutatnak; előjelei azonban a boldogult herceg ártatlan idő-, s kedvtöltésének. — A feljebb adott major leírás a park farmot illeti, amelyről azt kell megjegyeznem, hogy a gazda házán, lóistállón, s kovácsműhelyen kívül, minden majorbeli épület fából van, veresre megfestve. A többi három majorbeli épületeknek semmi különössége nincs. Az

174 Szobrokkal.

175 Előrenyúlik.

asztagok azokban téglából rakott lábon, a park farmban pedig faragott köveken állanak, olyformán, mint azt Sir John Sinclair¹⁷⁶ kódexében lerajzolta.

Továbbá illik említenem Lord Egremont gazdaságát. Ennek külső tekintete is más, mint a bedfordi hercegé. A majorok a parkon kívül vannak árendába¹⁷⁷ adva. Épületeiben éppen semmi követésre való nem láthatni, t[udni] i[llik] amelyekre igen kevés gond láttatik lenni. A birkák számára semmi fedél nincsen. A göbölyöknek és ökröknek számára egy fészker van az almáskert — orchard — falához csinálva. Annál emlékezetesebb a park, amelynek 14 mérföld a kerülete. Ez minden különös ékességgel amit a mesterség adhat szűkölködik, elég gazdag lévén a természet ékeivel. Csak a hegytetőn láttam egy [...] tornyot, /mely belvedere¹⁷⁸ gyanánt szolgál/ s egynehány hársfák árnyékában egy fehér márványoszlopot. Az urasági lakás egy nagy pompás épület, egy csendes völgyben van, által ellenében a tónak, melynek körülete mindenféle házi állatokkal csaknem mindig el van foglalva. A tón túl, déli nyugatra, hosszan elnyúlnak a legelők, melyek kívülről élő fákkal, belülről karókkal vannak bekerítve, s több szakaszokra elosztva. A ménes 7 monyásból, s 20-30 kancából áll. A monyások közt egy 10 esztendő sűrű, igen becsültetik, minthogy szép, s már többször nyert a versenyt futásban. Octavius, Frolick, és Wahlebone¹⁷⁹ is becesek, s mind különös rekeszben az istállóban tartatnak. A többiek kinn voltak, de nevek még nincsen, minthogy még futáson nem voltak. A legelőnek minden kerítéséhez, a felemeltebb helyen, van egy istálló, amely rossz időben a lovaknak menedékhelyül szolgál. Az istálló úgy van helyheztetve egyébiránt, hogy az a deszka- vagy karókerítés által kétfele oszol, s egyik része egyik kerítésbe szolgál, a másik a másikba ...

(Utalás a Londoni Állatorvosi Iskolában, valamint Lehrmann-nal a Kertészeti Társaságnál tett látogatásra.)

Mely levelek mentek tőlem vagy Directiómtól kezéhez?

Minő állapotban volt a kassza a hónap végeztével?

Augusztus végével maradt a kasszában:

a) Váltó levélben 944 frank 65 centime

b) Kézpénzben 1.) francia pénz 1840 frank

2.) anglus pénz 62 fontsterling 10 shilling 8 pfenig ebből költöttem:

176 Sinclair, Sir John (1754–1835), közgazdasági szakíró, a Board of Agriculture elnöke. Sinclair munkásságáról clöször Pethö Fercnc tudósította a magyar olvasókat első szaklapjában, a Vis'-gálódó Magyar Gazda 1797. évi 22-es számában. Sinclair több műve megtalálható az egykori Festetics családí könyvtárban.

177 Bérbe.

178 Kilátó.

179 Wahlebone szobra ma is megtalálható a Petworth House-ban kiállított műtárgyak közt: No. 89a.

- a) a megengedett célokra mindössze 5 fontsterling 13 shilling 2 pfenig
 b) szeptemberi fizetésem fejében kivettem 10 fontsterling 12 shilling 5 pfenig
 Marad: 46 font ster[ling]
 3 shilling 1 pfenig
 Van-e még valami észrevétele?

Az angol kertészek közül elsőnek tartatik Conrad Loddiges¹⁸⁰ Hackney-ben, aki hatvan esztendőök előtt Németországból ide szakadt. Kertészkedését a geográfia tudományával kezdte, az idegen plántákkal való bánásban mindig a klíma lévén szeme előtt. Szerencsésb volt nyövevényekkel (sic) való bánásban, mint kertész társai, akik a globológiával¹⁸¹ való foglalatoskodását eleinte nevetségessé tenni igyekeztek. Kertjében van plánta ami sub gradii 60° latitudinis meridionalis & 82° latitudinis septerritorialis¹⁸² tenyészik. A kertbe bemenetkor két üvegház különösen magára vonja a figyelmet, t[udni] i[llick] a pálmaház, mely öntöttvas oszlopon nyugszik, fele, s oldala csupa üveg, tágas, s tropika plántákkal tele lévén, a benne lévő majd egy más világ részébe (sic) lenni gondolhatná magát. A nyövevényeken kívül, melyeket katalógusában előad, nevezetet érdemel 1.) a mesterséges eső, amelyet úgy eszközölt ki Loddiges, hogy egy vas csőt egyenesen felfele állított a fal mellett, és ezzel egybekötött egy más csőt, amely apró lyukakkal által van lyuggatva, s az ablakráma alatt a házban hosszát (sic) a plánták felett elnyújtva. A víz a perpendikuláris¹⁸³ csőbe fel, s ebből ismét a horizontális csőbe általszökik, ha amazon a csap megfordítatik. A horizontális cső lyukain ismét a víz eső formában a plántákra leesik. Ezen találmányért egy medált kapott Loddiges. 2.) A szellőztetés. A tető fele igen magasán fenn lévén az ablakok helyhezve, az ablak kinyitás és szellőztetés nehezen menne véghez, ha az ablak úgy nem volna készítve, hogy a kötő megeresztésével az ablak önként kinyílana, t[udni] i[llick] a sarkok alább vannak az ablakrámára csinálva, hogysen ahová a centrum gravitatis esik. Ezt, valamint a ház formáját is ábrázolatban ide mellékelem. A ház eddig kályhakkal fűlt, ezután gőzzel fog fűlni, valamint a vasház is, amely különösen magára vonja a figyelmet, formáját ide mellékelem. Róla csak azt jegyzem meg, hogy északi része

180 Loddiges, Joachim Conrad (1738–1826), német származású kertész. Számos mediterrán és trópusi dísznövény angliai meghonosítása fűződik nevéhez. A fiaival közösen irányított családi kertészet Hackney-ben, a Marc Streecten működött. Fia, George (1784–1846), további clismerést szerzett az apja által indított vállalkozásnak.

181 Itt: eredeti természetes viszonyok szerinti dísznövénynevelés.

182 ... a déli szélesség 60. foka alatt és az északi szélesség 82. foka alatt.

183 Függőleges.

domború, csupa vasból van, déli része rézből. Amaz kameliákkal¹⁸⁴ van megrakva, s egy szép *Araucaria excelsa*val¹⁸⁵ felékesítve, emez pedig Neu Holland-i plántáknak van szánva. — Mr Lee¹⁸⁶ Hammersmith-ben valaha Loddigest megelőzte, most utána van. 300 species ericaja¹⁸⁷ van, sok proteaja¹⁸⁸, kameliája, egy nagy *Araucaria excelsa*, *Mimosa glauca*¹⁸⁹ v[agy] Esterházia¹⁹⁰ etc. Mr Grange¹⁹¹ Daltonban arról nevezetes, hogy szilvát, barackot, de leginkább szőlőt nagy mennyiségben hajt, amely végre melegvízgőzt használt. A vízgőz, a damfkesselből¹⁹² a gőzcsőbbe általvezettetven, csapfordítás engedtetik, csapon eresztetik ki a melegház üregébe, ahol a meleg által egy ingerlő, a vízgőz által egy tápláló eszköz adatik egyúttal a plántáknak. Mile Endben Archibald Thomson¹⁹³ magból nevelt magnoliákat. Egy ezen úttal nyert különös faja a maga nevééről *Magnolia Thompsoni*ának nevezett. Tuját¹⁹⁴ bujtással szaporít, amely nemű plántából Loddiges igen két szép spallert¹⁹⁵ nevelt. Egy nagy specimen *Laurus camphoraja*¹⁹⁶ szabadon van, s csak télen fedetik be. Egyébíránt ez is, mint Whitley, Brane és Milne,¹⁹⁷ magvaknál kereskedik. Smith¹⁹⁸ veteménye nem annyira ritkasága, mint sokasága által nevezetes. Még inkább Colline¹⁹⁹ akik mint kereskedők a plántákkal a tenyésztést, nem annyira sokfélekben, mint nagyban üzik. — A kew-i Királyi Kert²⁰⁰ arról emlékezetes, hogy itt gyűlnek össze először a világ minden részéről a plánták. A kert gazdagabb az idegen, mint a honi nyövevényekben. Itt volt alkalmam látni a

184 *Camellia*.

185 Helyesen: *Araucaria excelsa* L., dél-amerikai fenyőféle.

186 Lec, James (?–1824), skót származású kertész, Linné rendszerét követő szakíró. Lewis Kennedyvel társulva az 1750-es évektől árult facsemeteket, dísznövényeket. Halála után fia folytatta munkáját a családi kertészetben.

187 *Ericaceae*, hangafélék.

188 *Protea*, csodafenyő.

189 Mimóza.

190 *Esterházya* Mikan. *Scrophulariaceae*. Bolíviában és Braziliában található.

191 Grange (?–?), azonosíthatatlan.

192 Helyesen: Dampfkessel, vízmelegítő.

193 Thomson, Archibald (?–?), kertész.

194 V.ö. 122. sz. jegyzetet.

195 Helyesen: espalier, vagyis lécrácshoz támasztva nevelt fa.

196 Babérféle (*Lauraceae*), kámporfa (*Cinnamomum camphora*). Takarással áttelcl.

197 Mindhárom azonosíthatatlan.

198 Smith (?–?), azonosíthatatlan.

199 Colline (?–?), azonosíthatatlan.

200 A Királyi Botanikus Kert, népszerű nevén Kew Gardens, a mai London dél-nyugati részén, a Temze jobb partján található. Frigyes walesi herceg (1707–1751), a későbbi III. György (1760–1820) király apja alapította a 18. század közepén.

hydrangia v. hortensia podonia arborescens,²⁰¹ és rosa chinensis²⁰² első exemplárjait, melyek Európába jöttek egymás mellett. — Mint gazda a fűvek iránt voltam leginkább interessálva. Még eddig mindenhol csaknem rendetlenül, s kevés gondal ápolva találtam a fűveket, itt különös szorgalommal. Azonkívül, hogy a tisztaság nagy volt ezen részben, az igen megérdemli az emlékezetet s követést, hogy midőn a fűveknek szánt osztály koncentrikus cirkuláris ágyakra elosztott, minden faj között a föld mintegy 4 vagy 5 ujjnyira megátsatlanul hagyatott, avégett, hogy alatt a fűvek egymáshoz által ne gyökerezhessenek. Ezen osztályban egy phytophysiologica²⁰³ emlékezetesség, t[udni] i[illik] egy nagy carpinus²⁰⁴, amely egy más fának törzsökébe van oltva. Szembetűnő az rajta nagyon, hogy kérge színe, s egész formája különböz attól, amelyből táplálását veszi, s törzsökénél sokkal vastagabb. Egyébiránt ez az osztály is eleven sövényvel van bekerítve, s a szél, hideg ellen oltalmazva. Az arborétum gazdag a rhododendronokban, magnoliákban, azaliákban, díszé azonban egy Pinus zembra²⁰⁵, s egy Cedrus libani²⁰⁶, amelynek társait III. György egy paroxizmusában²⁰⁷ kivágtatni parancsolta. A kert Európában a külföldi plántákra nézve elsőnek tartatik. Kár, hogy a fundust a Parlament semmivel se nagyobbítja. Ha új nyövevények érkeznek meg, az előbb hozottaknak nagy része veszendő, minthogy az újonnan nyert plánták számához képest se a melegházak, se a legények száma nem szaporítottatik. — Windsornál két park van. Valamint minden angol parkok az együgyűséggel,²⁰⁸ szép pázsittal ajánlják magukat, úgy ezek is. Az úgy nevezett little park nagyobb részint igen kopár teleken vagyon, nem csak a gyöp, hanem az alatta levő föld is sok helyre úgy van hordva, a kopár meszes sziklák hegyébe, amelynek megmutathatása végett egy meredek hely studia²⁰⁹ míveletlen hagyatott. Ez szép kontrasztív egyszersmind a többi mívelt telekkel. A nagy parkban, ahova az úgy nevezett long walk²¹⁰ /első allénak tartják az angolok Európában/ vezet. Emlékezetes a Royal Cottage²¹¹, egy paraszt ház, szép pakolt

201 Helyescn: *Hydrangea arborescens*, cserjés hortenzia.

202 Kínai rózsá, v. baba rózsá.

203 Növényélettani.

204 *Carpinus betulus.*, gyertyán.

205 Helyescn: *Pinus cembra.*, havasi fenyő.

206 Libanoni cédrus.

207 Kitörés, roham.

208 Egyszerűséggel.

209 Tanulmányozásra.

210 Fákkaal szegélyezett nagy sétány.

211 Királyi Lak.

gyöppel²¹², amelynek egy része éppen készülöben volt, a többi pedig minden kilenced nap kaszálatni szokott. 2.) Cumberland Lodge²¹³, ahol egy 72 láb²¹⁴ hosszú és 16 láb szélességű melegházban egy nagy töke van, amelynek töve a férgék ellen mohával van befedve, 18 esztendő, és most 1500 fejnél többet mutathatott. A melegház tökéjével álmétkodásra indított bennünk (sic): gözzel fül. Ennél még nagyobb a Hampton Court-i töke, amely egy 72 láb hosszúságú és 20 láb szélességű melegházat elfoglal, de nem olyan jó vegetációban van, noha gyökerét szintén a Temze vizéig elnyúltnak mondják. Ez utolsó 1769-ben ültetett, 2272 fejet hozott már egyszer, de most a Cumberland Lodge-beli termékenyebb. Hampton Courtban a darazsakat úgy fogják el a gyümölcspredálástól, hogy cukrot olvasztanak fel serben, s azt egy széles szájú üvegben a gyümölcs mellé függesztik. A darazsak ide szállnak, s elvesznek. — A labirintusról, s a kert többi emlékezetességéről ‘Leighs New Picture of London and Its Environs’ bőven értekeznek. Én tehát csak a menést hozom fel, amely a kerttel határos. Az öreg ménes 3 monyásból és 23 kancából áll. A monyások közt Malcolm, egy 20 esztendő fehér arabs igen derék. Waterloo egy 3 esztendő pej igen szép, hanem egyik talpa gyenge, úgyhogy neki a kerekpatkót [...] viselnie kell a gyenge talpú lábán. A harmadik nyomorék, minthogy még versenyt nem futott, névtelen. Ezen monyásokon kívül használatnak másoké is [...] csikók nagyobb részét más monyások fajzatának találtam nagyobb részint. A csikók nagyobb része Rubenstől és Blooke-tól valók; az utolsóról valók a legszebbek. — Legelőjük igen jó van, amelyek 32 szakaszra vannak elosztva, hosszat kőfal, szélben deszka a kerítés. Az egész kerítésen belül karfák mennek körül, mintegy 3 lábnyi távolságra a kerítéstől, s 5 v[agy] 6 lábnyi magasságra a földtől. Minden kerítésben van egy istálló, amelyben sráglya,²¹⁵ egy abrakos vályú van pléhvel, és egy itatóvályú cinnel kiverve. Az istállót hol 10, hol 15 lépésszámra egy kerítés veszi körül, ahova télen és esős időben szalma hordatik, hogy száraz helyen fickándozhassanak. Az ajtószárfába karvastagságú, s körül forgó cilinderek vannak szabva, hogy a lovak maguknak ne árthassanak. Közönséges táplálásuk a legelő, mindazonáltal van széna vagy lucerna kevés mennyiségben mindegyik istállóban. Ezen

---

212 Gyepkockákkal.

213 Az épület, mely a Windsori Parkban található, II. György király (1727–1760) második fiáról, Vilmos Ágostról (1721–1765), Cumberland hercegről kapta nevét. A herceg 1746-tól volt az épület tulajdonosa.

214 1 láb = 30,48 cm.

215 Saroglya. Itt: elválasztó rács, fal.

a takarmányon kívül sárgarépát is kapnak gyakorta téli időben, vágva és korpával meghintve, kivált olyankor, midőn a legelőt a hó ellepte, vagy az esővíz elborította.

Liverpool, október 15. 821. P[ál] Gerics M[aga] K[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 149–154 v.

11.

Woodstock, 1821. november 30.

Gerics részletes jelentése a Directiónak Holkham Hallban és más gazdaságokban tett látogatásáról, élményeiről, továbbá a skóciai tudományos szervezetekkel és a newmarketi lóversenyekkel kapcsolatos tapasztalatairól.

Tekintetes Directio!

Mely tapasztalásokat gyűjthettem légyen a múlt októberben, ím ezen értekezésemben arról számolni igyekszem. Most is az elejém feltett kérdések rendéhez tartom magamat, amely így következik:

Mely gazdaságokat vagy majorokat látogatott meg ebben a hónapban? Mely ismereteket, tapasztalásokat, észrevételeket tett a föld-, rét-, etc. művelésben? S ki-nek segítségével, s ajánlása által? Minémű barmokat talált mindenikében az általa meglátogatott majoroknak? Hogy bánnak velük, mind gazdasági, mind orvosi tekintetben?

Októberben tett utamban volt alkalmam látni a legnevezetesebb angol gazdaságokat. Ide tartozik legelőször is a Holkham Hall-i,²¹⁶ mely Thomas William Coke Esquire²¹⁷ birtoka, és sokak által a bedfordi herceg gazdaságánál is többre becsültek. A rét-, földművelés igen jeles, úgyhogy mióta Coke úr Norfolkban gazdálkodik, a házbeli szükségre nem csak elegendő mennyiségben terem a gabona, hanem nagy mennyiségben exportáltatik is, nevezetesen a wellsi kikötőhelyből Londonba.

---

216 A lenyűgöző kastélyt itáliai minták alapján William Kent (1685–1748) tervezte a 18. század elején. A kastély körül elterülő park Lancelot v. „Capability” Brown (1716–1783) névéhez fűződik. Holkham Hallt ma is több ezer látogató keresi fel évente.

217 Coke, Thomas William (1754–1842), a másodszeri címadoományozás szerint 1837-től Leicester első grófja. Coke mindig büszke volt arra, hogy a gazdálkodási eredményei alapján kapta meg a címet.

Coke úr maga kormányozza 1700 ho[ld] föld művelését, máshol árendába vannak adva javai. Egy nagy telek minden további művelés nélkül el van hagyva, s csak nyúltenyésztésre használatik, oly haszonnal, hogy esztendőnként 14 vagy 15 száz (sic) nyulat esztendőnként kivadászhatnak. Ami földművelést illeti, az úgy megy véghez, hogy mély szántásba bő trágyába 1.) répát, babot, kolompért vet, azután 2.) árpát lóherrel, 3.) lóhert, 4.) búzát termeszt. Zabot egy szemet se. Egy különös szekcióban len és kender műveltetik, de ez a szakasz nincs a többi földdel, s annak turnusával egybekapcsolva, minthogy az inkább a leányok kedvéért, mint gazdaságbeli haszon végett műveltetik, a föld nem lévén ezen célra alkalmas. Az első szántás igen mélyen vitetik véghez, amely végre az úgy nevezett grúbert²¹⁸ használják. /Mind a grúber, mind az eke le van rajzolva Sinclairmél./ A többi szántás, a gabonanemekre t[udni] i[llick] nem oly mély. Mind a vetés előtt, mind a vetés után nagy vascilinderek²¹⁹ vonszoltatnak a földön hosszat, s a vetés mindig drill machina²²⁰ segítségével megy véghez.

Mr Blaikie²²¹, inspektor, eleinte igen ellene volt a drill machinának, most mindenféle vetést annak segítségével viszen véghez. Egy vető eszközben azt kívánna meg a többi tulajdonságok közt, hogy azt szélben is lehessen használni. Evégett a vető eleibe egy ráhába kifeszített vásznat függesztett. A lentörésre egy különös machinát láttam itt használni. Bandy²²² készítménye ez, s ha Weatherley úr a többi machinák közt ezt meg nem küldötte, azt Londonba visszatértemkor azt megszerezni — kicsinyben — modelában érdemesnek tartom.

Az állati trágyának azon nemén kívül, melyet a ganéjból készít, mást is használ Coke úr: t[udni] i[llick] mindenféle állatok csontjait összeveszi, két egymásba vágó cylinder közt összetördelteti és a szántóföldre elszóratja. Ezen kívül fehér földet is használ azon mód, mint más helyeken a meszet szokták. A trágyakészítés iránt Blaikie egy munkát írt,²²³ amelyet Londonban megszerezni szándékozom.

A vetni való magvat úgy készítik el, hogy azt részenként rostában fogják fel, s egy ládában megmossák. Az üres és könnyű magvak jobban feladják magukat, mintha azok nagy mennyiségben egyszerre beázthatnának. A vetésre egy holdra három mérőt vesznek az árpából, négyet a búzából, s az ilyen bő vetést igen hasznos-

218 Angolul: scarificer.

219 Henger.

220 Vetőgép.

221 Blaikie, Francis (1770–1856), skót származású mezőgazdász, számos gyakorlati kézikönyv szerzője. Tizenkét évig élt és dolgozott Holkamben.

222 Bandy (?–?), azonosíthatatlan.

223 *Blaikie, Francis: On the Management of Farm-Yard Manure.* London, 1820.

nak találják²²⁴. A jobbnemű földekben Coke leghasznosabbnak találta a vetéssorokat úgy intézni, hogy azok északról dél felé menjenek. A soványabbakban keletről északnak irányozni jobbnak találta. Hogyan történhetik ez? A tüneményt ugyan nem tudja megfejteti magának elegendőképpen, de azt tapasztalta, hogy az említett irányban mindig jobb aratása volt, mintha a sorokat ellenkező mód intézte el a drillérozásban²²⁵. Aratáskor nem vár tökéletes megérést, minthogy a gyakor (sic) szél miatt igen sok magot elvesztene. A mag becseré nézve mégsem alább való a londoni piacon, mint a teljes értékben aratóké, minthogy az övé szinte olyan áron elkel. A gabona asztagokban van. Ezek iránt az emlékezetes, hogy az asztagok alját, a földtől fogva mintegy két lábnyi magasságra bemalteroztatja. Az ilyen asztagok három esztendeig is elállnak anélkül, hogy az egerek, etc., kárt tennének. Eleinte két lábnyi magasságú állásokat csináltatott téglából minden asztagnak, azután az asztagok alját ismét bevakoltatta, mintegy két lábnyi nagyságra. De minthogy az állásnak semmi különös hasznát nem tapasztalta, azokra ezután nem fog költségeskedni. Az állásokat is lerontotta, kivéven a négyszegleteken. A mag kitisztítása az egyik pajtás kertben cséplők által, a másikban egy cséplő műszer segítségével megy végbe. A műszernek semmi különössége nincs, ilyen forma van csaknem minden majorban hat vagy négy, öt lóerőre. Gondolom a Weatherley által cséplő műszer ennek a közönségesen használtatni szokottnak mása.

A rétművelés is jeles, különösen a *Dactylis glomeratát*²²⁶, melyet az angolok közönségesen *Coke's foot*nak neveznek. A rétek megöntözése olyan formán megy véghez, mint a bedfordi herceg rétejéről említém, t[udni] i[lilik] a rétek azon részén, melyről a többire esés — fall — lehet, összegyűjtetik az eső, s más víz, s csatornák által mindenfelé elvezettetik. — Ami a barmokat illeti, a juhoknak itt kedvelt faja, az úgy nevezett *south down sheep* neveltetik, esztendőnként ezeregy-néhány száz. Most, ittlétemkor 300 darab volt egyszerre hízlalóban, t[udni] i[lilik] a *turnip* földön /300 acre/ a répasorok úgy fordíttatnak haszonra, hogy váltva egy rend kiszedetik a szarvasmarhák számára; a többi megmaradott sorokat bekerítik, s

224 Ha a korból rendelkezésre álló szántóföldi növénytermesztési adatok alapján megállapított relatív hozamokat összevetjük, akkor Magyarország esetében átlagban 3-4 szem gabonával számolhatunk minden elvetett szem után. Hasonló adatok vonatkoznak Lengyelországra és Oroszországra is. Németföldön 5.4-es átlagot, Franciaországban, Itáliában és Spanyolországban 5.9-es átlagot regisztrálhatunk. Angliában és Hollandiában azonban kiugróan magas hozammal, 11.3-es átlaggal szembesülünk. An Introduction to the Sources of European Economic History 1500–1800. Vol. I: Western Europe. Eds.: *Wilson, Charles – Parker, Geoffrey*. London, 1977. 121. p.

225 Vetésben.

226 Csomós ebír, *ang. orchard grass*.

a juhokat reá hajtják. Ezek először a levelet emésztik meg, azután a répa kihúzdalva hányatik elébük, míg más szakasz répa kerítésbe nem jönnek. Egyébiránt se télen, se nyáron nincsenek fedél alatt. — A szarvasmarhák faja devonshire-i pirókok,²²⁷ formájuk becsök olyan forma, mint minálunk a tiroli fiaknak. A tejelők jó időben a legelőn vannak, szarvuk végén egy rézgolyóbis lévén, hogy egymásba a döféssel kárt ne tegyenek. A hízlalók a pajtás kertek rekeszében a sertvésekkel együtt vannak, s [...] tartatnak, meg turnipsal. Télen felfedett istállóban vannak. — A majorbeli épületek nincsenek mind együtt. A gazdaság úgy lévén elintézve a 14 mér-földnyi parkban, hogy a szemnek egy tetsző kép állíttasson eleibe. A major az úri lakástól távol a déli szélen van, cséplő pajtával, magtárral — granarium —, szerzős fészerral, kovácműhellyel és sertvés istállóval. — Más két helyen van ismét két pajtáskert. A nyugatra esőben lévő pajta hosszas négyszegű épület, semmi különöséggel nem bír, cséplésre használtatik. A napnyugati pajtáskertben lévő épület kereszt formában van, úgyhogy az egyik szárnya a cséplő machinára, a másik granariumnak, a többi kettő gabonatarásra van szánva.

Az elsőbb helyen említett udvar, vagy úgy nevezett park farm elrendelése emlékezetesebb, hogysen annak leábrázolását ide ne mellékelném. Vezérem Coke úr maga volt. Hozzája Twine²²⁸ úr ajánlott. — Ezen nagy gazda példája után sok gazdaságot láthatni, de amelyeken könnyen megtetszik, hogy csak követés mindenik, kívált a közelebbi vidékeken.

— Különös emlékezetet érdemel továbbá William Crockford²²⁹ majorja Newmarkethoz közel, amely Bloomnak²³⁰ van árandába adva, azon részlet kivéven, mely a lótenyésztésre van szánva. A földet igen szorgalmasan mívelve találtam. Bloom négyszer szánt a gyökeres veteményekre, s bőven trágyáz alájok. Azután árpát vagy zabot vet lóherrel. Harmadik esztendőben a lóhertrészt szénának, részint legelőnek használja. Negyedikben búzát természetegyszeri szántásban. Éppen vetéskor valék itten, s volt alkalmam látni, hogy egyfelől a lóher tábla felszántatott, s azután két asszony a felszántott földön egymáshoz közel lyukakat csináltak egy ilyen forma vaseszköz segítségével: ↓ Ezek után két kis leánykák jöttek elő, kik a balkarjukon levő kosárból 3-4 szem búzát vetettek egy-egy lyukba. Ezek után ismét más két leányok porrá tört csontot hintettek a búza magvak fölé. Azután a lyukakat földdel behintették és megtapodták. Bloom ezt a búzarakást — to set wheat

227 Vöröses színű szarvasmarha.

228 Twine (?-?), azonosíthatatlan.

229 Crockford, William (1775-1844), igen alacsony sorból küzdötte fel magát. A vagyonát szerencsejátékkal, továbbá játékkaszinók működtetésével alapozta meg.

230 Bloom (?-?), azonosíthatatlan.

— sokkal hasznosabbnak ítéli, mint a vetésnek akármi nemét. Elhiszem, annyival inkább is, minthogy mások ítélete, s tulajdon tapasztalásom által meggyőződtem arról, minő derék gazda Bloom, s távol van minden teóriáktól. — Ám egész házában egy könyvet se láttam, s beszédjéből tudománybeli művelésre éppen nem konkludálhattam²³¹. Mindent csak tapasztalása után mondhat jónak vagy rossznak; de azt kétlem, hogy kivihetné ki azt nagyban, amit Bloom kis telekjén, egy népes helység közellétében. A föld művelésére 16 darab Suffolk fajú²³² lovakat (sic) tart, vágott zabszalmával, s darált babbal. Ezeknek istállóját különös leírásban idemel-
lékelni szükségesnek tartom, minthogy az nemcsak sokrészről ajánlja magát, hanem egyszerismind alkalmat ad némely megjobbításokra, melyeket (sic) az istállóépítésben megkívántatnak. Tehenei csak a ház szükségére vannak. 500 darab juhai mindig a szabad ég alatt, s többnyire répával élődnek. Sertvést számosan tart Bloom, úgyhogy némely esztendőben kétszáz darab sertvése van. Kolompérral, répával, s mindenféle eleggyel tartja őket. — A lovakat ami illeti, azoknak tenyésztése a majorhoz közel van, de ahhoz Bloomnak semmi köze sincs. A birtokos maga lókereskedő lévén, maga lát a méneshez. az egész hét kancából, három monyásból, és néhány csikókból áll. A monyások hágatásra kiadatnak bérben, s sokat behajtának uroknak, minthogy kettejük azon monyások közé tartoznak, kik az országban legnagyobb névre kaptak. Rubens, egy igen derék világos pej, most a tizenhatodik esztendőben van. King Richard hét esztendő, setét pej. A harmadik még nincs három esztendő, s nevetlen, minthogy még vörösönt²³³ nem futott, de igen különös szépségű, s sokat ígérő. — A velük való bánásról semmi különös megjegyzésem nincs, minthogy azt a petworth-i bánásmóddal megegyezőnek találtam, azt az egyet kivéven, hogy itt a víz egy különös reseroire-ban gyűjtik össze (sic), minthogy a friss kútvíz meszes, s rossz. A legelők itt is be vannak kerítve, hol sövényvel, hol karokkal. Az épületek nyomorultak, s sövényezettek, mint nagyobb részint a somogyi parasztházak, de most új épületek vannak kezdetben, amelyek a major derék épületei mellé illendők lesznek. A gyökeres vetemények közt, valamint más suffolki gazdák, úgy Bloom is a sárgarépát, a turnips mellett nagy mennyiségben termeszt. A búzanemek közt egyedül az úgy nevezett egyiptomi fajt műveli.

Willowbankben Harley²³⁴ gazdasága talán egyetlen egy a maga nemében. Fő célja ennek a glasgow-iatat friss tejjel elgyőzni. Évégett 100 darab marha az úgy

231 Következtethettem.

232 Angolul: Suffolk punch. V.ö. *Culley*: Über die Veredlung i.m. 27. p.

233 Versenyt.

234 Harley (?-?), azonosíthatatlan.

nevezett short horned cattle fajból, melyet Hollandiából ideszakadottnak állítanak, van összeállítva, négyes sorban, úgyhogy mindenfelül a marhához hozzá lehessen férni, amint azt az ide mellékelt leábrázolásból egy tekintettel láthatni. Előttük hosszát nyúlik egy alacsony jászol, melynek alkotása olyan forma, mint múltkor a hollandiai relációmban említém. De ezen jászolba csak széna vagy más zöldség adatik nekik. A vágott, vagy forrázott takarmányadásra vasabroncsos sajtárok használatnak. Ezek, hogy fel ne dülhessenek, egy fel, s alá mozogható, s egyenesen lefüggő cserény²³⁵ közé csíptetik. A cserényt egyéb iránt, ha egészen le nem eresztetik a vályú vagyis jászol külső szélére, saroglya gyanánt, s arra szolgál, hogy a széna, s más zöld takarmány a jászolon túl ne hulljon el. Hátulról hosszát nyúlik mindenik sor marha megett egy csatorna, mely a ganéjt felveszi. Ezen csatornáknak mindenike a fenéken levő lyukak által összefügg az istálló alatt levő boltozattal. A ganéj egy huruglya²³⁶ által csak a lyuk felé taszítatik, amelyen által a boltozat alá esvén határba rakatik, s trágyának készítettik. Lejárás van ide szekérral is, amelyre a trágyát felrakhatni annak idejében, s a földre kitakaríthatni. A marhák állásoknál rekeszekbe vannak állítva, úgyhogy minden rekeszben két tehén vagyon egy vasdoronghoz oldalaslag megkötve, amit az ábrázolat jobban megvilágíthat.

Az istállónak ezen elrendelésénél megemlékezetesebb a víz használása. Egy közel lévő víz, melynek a majorba esése van, rejtett csatornák által az udvarba van vezetve. Itt az kétfelé oszlik, egy része hidegen van elszármaztatva mindenhova, ahol a majorban hideg vízre lehet szükség. Más része egy nagy rézkádba gyűl össze, ahol a köszén tüze által megmelegülvén ismét rejtek csökön mindenhova eloszlik, ahol melegvízre szükség van; a gőzes része nemcsak minden kályhákat a házban, majorban megmelegít, hanem a kuppot²³⁷ /Butterruhrfass/, répavágót mozgásba hozza, a répát, kolompért megfőzi. A machináknak ugyan magában véve semmi különösségek nincs, hanem az emlékezetes, mint vannak azok a gőzműszerrel összeszerkesztetve, s általa mozgásba hozva. Ide táblabeli rajzolat volna szükség, de amelyet adni tehetségemben nincsen. Egyéb iránt is Harley rövid idő alatt ezen intézetének leírását táblákkal megvilágítva, közre fogja bocsátani. — A marhákkal való bánás igen szorgos. A bőr tisztaságára igen ügyelnek. A vakarás, s kefézés minden nap legalább egyszer megtörténik. Az etetést öt órakor kezdik reggel, s a jobb időszakaszban zöld eleséget, késő ősszel, télen, s tavasz elején szénával forrázott vagy vágott répával, s kolompérral meg az égető seprejével váltva adnak nekik. A fejés reggel és este meg[y] véghez. Minden fejőkanna belső oldal-

235 Itt: elválasztó vagy takaró lap.

236 A végén kis kerekckkel ellátott hosszúnycső villa.

237 Köpülő.

ara egy skála van vágva, amelynek fogva a tejnek mindenkori mennyiségét minden nap, s annak apadását vagy bővülését is, ez protokollumból²³⁸ megláthatni. A tejespince hús, minthogy fákkal van egyfelől, másfelől épületekkel körülveve, s szellő minden irányban férhet a helyhez, a falakon lévő rostélyos lyukakon. Azon edények, melyekben a tej árultatik, úgy vannak alkalmazva, hogy a fedelükön egy kis lyuk van hagyva a levegőnek, de melyen vizet be nem eresztetni a tej megvesztegetése végett. Ez érthetőbb lészen az ide mellékelt ábrázolatból. A majorban van egy pék vagy fűtőház is, olvasásra, játékra szánt szobák, ferdők a férfi, s asszony személyek, s gyermekek számára külön. Ezek iránt az a legfőbb nevezetesség, hogy a kályhák melegítése a följebb említett gőzös fazékból elvezetett csők által történik. Harleyhoz Doktor Hooker²³⁹ úr ajánlott, s maga tisztbeli foglalatosságában a környéken lévén feltartóztatva, vezetőül az ipát, egy éltes, tisztos irlandi²⁴⁰ öreget adta mellém.

Mely kiterjedésű telek lenne elegendő ezen marhák kitarására? Minő legyen a bevett termésváltozás²⁴¹ rend[j]je? Meg nem tudhattam, minthogy Harley úr maga mindig nyomomban volt, s noha más kérdéseimre megnyugtató feleletet adott, itt igen udvariasan elkerülte az egyenes feleletet. Több szavait összevén csak azt következtethetem, hogy tán bizonyos turnusa nincsen, hanem a szükséghez képest, majd e[z], majd ama takarmánytermesztéshez kap, s eleséget néha pénzen is veszen.

Végre említem Dishleyt, a leicesteri grófságban, hol valaha Bakewell élt, az úgy nevezett Dishley vagy New Leicester juhajt szerzette, s a megjavított marhategyesztés módnak atyja /father of the improved breeding, amint Sir J[ohn]. Sinclair nevezi/ lett.²⁴² Ha Woburnt kiveszem, eddig való utamban alig fogott el oly érzés, mint itt. Azért-e, hogy Bakewell emlékezete kellemmel foglalta el elmémet? Azért-e, hogy a majornak egész külseje az eddig látott majoroktól különböző, s inkább egy magyar, mint angol gazdasághoz hasonlóan tetszett, s ilyenkor könnyen, s örömet visszagondoltam honomba magamat? Tanúságul azonban csak az szolgál többnyire, amit láthattam. Vezetőmmel nem sokra mehettem, minthogy az

238 Itt: feljegyzés.

239 Hooker (?-?), azonosíthatatlan.

240 Írországi.

241 Vétésforgó. A „termésváltozás” vagy „termésváltoztatás” Pethe Ferenc szóhasználata nyomán terjedt el.

242 Vö. 163. jegyz. Robert Bakewell tenyésztési módszereinek és munkáságának hatásával kapcsolatban lásd az újabb elemzések közül: *Wykes, David L.*: Robert Bakewell (1725–1795) of Dishley: Farmer and Livestock Improver. In: *Agricultural History Review* 52. (2004) (1.) 38–55. p.

öreg Smith, — Dishleynek mostani tulajdonosa — nem volt otthon, s az ő távollétében a gazdaságra ügyelő fia tisztbeli dolgában foglalatzkodott ...

(Langley Priory és más gazdaságok állattartásának és növénytermesztésének jellemzése.)

Mely könyveket olvasott ebben a hónapban, mely gazdaságbeli vagy más tudós társaságokat, intézeteket, vásárokat, juh- és lóegyesületeket baromorvosi intézeteket látogatott meg, s mely állapotban talált mindent?

Időközben Sir John Sinclair Code of Agriculture-ja volt olvasó könyvem, és Leigh's New Picture of England and Wales meg New Picture of Edinburgh. Különös gyülekezetben nem voltam, amelynek a gazdaság lett volna tárgya, minthogy az ilyesek itt, noha gyakorta, de nem az ilyes időszakaszban tartatnak. — Más tudós társaságok gyülekezete sem volt ezen alkalommal. Egyes tagokkal mindazonáltal megismerkedtem, gyűjteményeiket megnéztem. Úgy nevezetesen Edinburgh-ban a Veterinary Society²⁴³ kabinetjét, mely tiszta ásványdarabokkal díszeskedik, s az univerzitásával egyesülve van, t[udni] i[llick] amelynek épületében van a társaság gyülekezetei. A Caledonian Horticultural Society²⁴⁴, ameddig a derék Patrick Neilt²⁴⁵ Hollandiában, s Franciaországban utaztatta, egy experimentális kertet akar felállítani a kerti művelésre nézve, de minden csak plán még. — A kereskedőknek Waterloo Roomja Edinburgh-ban mindenféle merkantilis és politikus periodika írásokkal bővelkedik.

Newmarketben²⁴⁶ október két első napjaiban tartatott a lóegyület első októberi gyülekezete /first october meeting, vagy the Grand Duke Michael Stakes/. Minden napon versenyfutás volt ezen idő alatt, meg lólicitáció. Mindeniknek elsőjén jelen voltam. Az első napra 65 futó volt kandidálva, de ezek közül csak 24 futott, t[udni] i[llick] 6 elsőben egy mérföldet, azután 18 két mérföldet Lord Grosvenor²⁴⁷

243 Skóciában az agráregycsületi és oktatási szervezetek, intézmények kialakulása a XVIII. század utolsó harmadában kezdődött. A The Highland Society of Edinburgh 1784-ben alakult meg, s a város egyetemén 1790-től működött mezőgazdasági tanszék. Gerics látogatása idején az Edinburgh-i Állatorvosi Iskola szellemiségét elsősorban William Dick (1793–1866) tanári tevékenysége határozta meg, s egy időben több külföldi hallgatója volt az intézménynek, mint skóciai vagy angol.

244 A Skót Kertészeti Társaságot 1809-ben alapították, a The Highland Society of Edinburgh tagjainak kezdeményezésére.

245 Neil, Patrick (1776–1851), kertész, botanikus, természettudós.

246 A suffolki, kelet-angliai város 1752-től adott otthont a Jockey Clubnak. Newmarketben már I. Jakab (1603–1625) uralkodásának időszakától rendeztek lóversenyeket.

247 Lord Grosvenor, Robert (1767–1845), utóbb Westminster márkija, a lóversenyek állandó vendége volt. Lovai számos alkalommal diadalmaskodtak, de Grosvenor Londonban a Belgravia építettőjeként is megörökítette nevét.

három esztendő csikaja, Thunderboldt, győzött, s 200 guineát²⁴⁸ nyert. Angol vérrel kellene bínom talán, hogy a szegény marha ilyenkori kínzásában multságot lelhetnék. Engem jobban érdeklett volna a kandidátusokkal való bánásmód látás — the training — ha a titkolódzó Boice, Perkins, vagy Robertsonnál²⁴⁹ bemenetet nyertem volna. A lólicitációban azt a különöst vettem észre, hogy először a legnagyobb árt mondják ki, azután alább szállanak. P[éldának] o[káért] egy szép kancát első szóra 40 guineára tartottak, azután lassanként nyolc guineára szállottak le az áruval (sic), de azon se kelt el. Minálunk, amint tudva van, ez ellenkező módon történik. — Baromrivosi intézet az egész környéken nincs amelyen utaztam. Egyes kovácsok látnak a gyógyításhoz, s tanítványokat is nevelnek, anélkül hogy különös institutumjok volna. Burt²⁵⁰ azonban, Edinburgh-ban, mind physiologica mind pathologica preparátumokkal bír, amelyek mind a ló lábát illetik, de nem egy kovácsműhely szegletét, hanem akármi derék kabinetet is ékesíthetnének ...

Woodstock, november 30-án 1821-ben

Gerics Pál M[aga] k[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 155–163v.

12.

London, 1822. január 14.

Gerics beszámolója a Directiónak húsfeldolgozási eljárásokról, londoni állatvásárokról, piacokról.

Tekintetes Directio!

Ez a harmadik december, melyet idegen földön zárék be. — Most is azon belső vizsgatálással zárám be az esztendőt, mint eddig. Semmit nem mulattam el, ami tőlem kitellett. — Azonban, hogy „kész a lélek, de a test erőtlen” csak most eltellett esztendőben tanultam meg, mit jelentsen teljes értelemben. — Mennyiben gyarapodhattam a közelebb elmúlt december lefolytával, im a következő értekezés a szokott kérdések rendj[e] szerint elő fogják adni ...

---

248 1 guinea = 1 font 1 shilling.

249 Azonosíthatatlan személyek. Feltehetően mindhárman trénercek.

250 Burt (?-?), kovács, azonosíthatatlan.

(Részletes beszámoló olvasmányairól, különböző húsfüstölési eljárásokról, ajánlólevelek beszerzéséről.)

Ebben a hónapban két vásáron voltam jelen. Egy lóvásáron, és egy marhavásáron. A lóvásár a Hyde Park Corneren tartatott, egy arra a végre szánt udvarban. Itt az udvar két oldalán istállók vannak, amelybe az eladandó lovak szoknak (sic) szállítani. Az egyik oldalon hosszat nyúlik egy fészter, amelynek végén egy cancellus²⁵¹ van csinálva, a licitáns számára. A licitálandó ló ez elejbe vezetetik, azután a folyosón hosszat fel-alá futni engedtetik. — A licitáció egyéb iránt olyan formán ment véghez, mint a múltkor, Newmarketről említém, t[udni]. i[lilik]. a kiáltó először a legnagyobb sommát mondja ki, azután amint az ígérők szólnak lejjebb száll. 400-500 guineán kezdik, 40-30 guineán végzik. Itlétemkor egy derék szürke 300 guineán ment el, egy pej 50 guineán. A többiek többnyire közép áron keltek el. — A lóvásárral együtt kutyavásár is tartatott, de a kutyavásár nem az udvarban telepedtek le, hanem azon az úton, amelyen a lóárusok ki, s be kelle jární. Az ilyenforma lóvásár ugyanezen a helyen minden hétfőn tartatik.

A marhavásár Goswell Street, West Smithfieldben tartatott december 16-án. Ez a marhavásár különböző attól, amely West Smithfield piacán a szabad levegőn tartatik. Itt t[udni]. i[lilik]. nem a csupa adás, s vevés volt a vásár célja, hanem egyszerűen ösztön és jutalom adás a szorgalmatos gazdáknak, kik a baromtartásra nézve akármely tekintetben érdemet tettek. Itt a barmoknak nagyobb része az udvaron volt sráglyák közé rekeszelve. A kisebb rész, amely sertvésekből, s két dámvadakból állott, istállókba voltak rekesztve, úgy mindazonáltal, hogy aki bemenetet nyert az udvarba, — s ezt mindenki megnyerheti egy shillingért = 28 Xr²⁵² C[onventions]. M[ünze]. —, az ezen rekeszekbe is szabadon bemehet. Az első sorban állottak rendben rekeszek közt a birkák. Fajuk, idejük, táplálásuk /mivel híztak, csupa legelőn-e, turnipson-e, vagy mindeniken, vagy más módon?/, s gazdájuk neve egy cédulára a rekesz mellé, vagy a falra fel voltak jegyezve. Emellett öregebb²⁵³ betűkkel, ha kiknek a társuk jutalmat adtak (sic), a somma²⁵⁴ fel volt írva. Példa kedvéért ide egyet feljegyzek:

Faj — Southdown (a sussexi hegyekről vett név) Breed — Southdown
 Idős — 3 esztendő Age — three years old
 Takarmány — réti legelő, s turnip Feeding — pasture and turnip

251 Karzat.

252 Krajcár.

253 Nagyobb.

254 Összeg.

Jutalom — 20 guinea Reward — 20 guineas
 Bloomfield árendás vagy anglusul: Breeder Bloomfield

Azután a göbolyök, tehének, sertvések hasonló mód voltak elrendelve. A vásárnak vége lévén öt órakor, ebéd tartatott a fogadóban, ahol a meghatározott ebéd árának letételével, mely egy guinea volt, mindenkinek részt venni lehetett. Ezen alkalommal új subscriptio²⁵⁵ tétetett a tavasszal ismét tartandó vásáron megjelenő érdemes gazdák megjutalmazására. Ezen vásárt ‘Duke of Bedfords Autumnal Cattle Show’-nak nevezik, arról, hogy a bedfordi herceg protekciója alatt megy ez véghez, nem pedig, amint magam is gondoltam — de elég hibásan — az annunciációból,²⁵⁶ mintha csupán csak a herceg barmai tétetnének ki. Minden gazdának nyitva áll a hely, ha a helypénzt leteszi. — A helyről még kell bővebben értekezni. Az anglosok klímája igen gyakorta, s hirtelen változó lévén, a kereskedés végett kis helyeken is vannak épületek felállítva, amelyeknek fedele alatt az idő viszontagsága ellen mind az ember, mind a portéka bátorságban lehet, s a kereskedés akadályt nem szenved. Egyedül a nagy marhavásár állásokat kell ezen észrevétel alól kivennem, t[udni]. i[llick]. ahol ezer meg ezereknek fedelet készíteni csaknem lehetetlen volna. A kisebb marhavásár állások azonban fedéllel vannak felkészülve. Ilyen például azon hely, ahol az előbb leírt marhavásár tartatott. Ez tulajdonképpen egy négyszögű udvar, mely körül a három oldal istállókból, a negyedik lakószobákból áll. Az udvar egész tere négy sor oszlopokon, melyek in quicuncem²⁵⁷ vannak elrendelve, nyugvó fedéllel van beárnyékozva. A szükséges világosság négy nagy laternán²⁵⁸ szolgál le a tetőről. Egyik felől van grádics felállítva, amely a ház felsőbb emeletének pitvarába, vagyis a folyosójába vezet. Ezen folyosó egyszersmind az udvarra nézve egy galéria gyanánt szolgál, amelyről az egész vásárt egy tekintettel általnézhetni ...

(További részletek *Gerics olvasmányairól, a British Museumban tett látogatásáról, londoni piacokról.*)

London, január 14-én 1822-ben Gerics Pál M[aga] k[ezével]

MOL P 274 3. cs. 5. fol. 170–176v

---

255 Előjegyzés.

256 Kihirdetés, bejelentés.

257 Négyszögben.

258 Lámpás.

MOLNÁR ANDRÁS

DEÁK FERENC ÚJABB ÜGYÉSZI IRATAI

1826–1831

Deák Ferenc az ügyvédi diploma megszerzése után, 1824 és 1831 között tiszteletbeli tiszti alügyészként tevékenykedett Zala vármegyében. Közel nyolcesztendei ügyészi tevékenységének kutatásával, és ekkor keletkezett iratainak feltárásával azonban korábban alig foglalkozott a magyar történetírás. A Deák beszédeinek összegyűjtésére vállalkozó országgyűlési gyorsíró, Kónyi Manó volt az első, aki Zala vármegye levéltárában felkutatta, és „Deák Ferencz beszédei” című, 1882-ben megjelent könyvében publikálta Deák talán legjelentősebb ügyészi munkáját, a többszörös rablógyilkos, Babits József védőiratát.¹ A Deák életrajzát később feldolgozó, és műveinek válogatott gyűjteményeit közreadó szerzők mind a Kónyi Manótól átvett — Kónyi által tévesen védőbeszédnek nevezett — egyetlen védőirattal jellemezték Deák ügyészi tevékenységét. Így tett Deák első, mindmáig legnagyobb hatású monográfusa, Ferenczi Zoltán,² és így a Deákot példaképének valló, ugyancsak zalai születésű jogtudós és politikus, Wlassics Gyula báró is.³

Az 1920-as években Zala vármegye akkori főlevéltárnoka, a történészként is jeleskedő dr. Fára József kezdte meg Deák ügyészi iratainak módszeres feltárását. 1926-ban a „Zalamegyei Újság” c. helyi hírlapban „Deák Ferenc első vádbeszéde” címmel adta közre Deák legkorábbi, Török Miska és Decsák Istók gyilkosok büntetőperében megtalált vádiratát.⁴ (Deák valójában itt sem vádbeszédet tartott, hanem a vádat képviselte az általa indított írásbeli büntetőperben.⁵) 1930-ban, a „Zala vármegye feltámadása Trianon után” c. könyvben látott napvilágot, hogy Fára József ismeretlen, kiadatlan Deák Ferenc-beszédeket és iratokat talált a vármegye le-

---

1 Deák Ferencz beszédei. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Bp., 1882. I. köt. 1–6. p. A könyv második, bővített kiadásában: Bp., 1903. I. köt. 1–7. p.

2 *Ferenczi Zoltán*: Deák élete. Bp., 1904. I. köt. 73. p.

3 Deák Ferencz munkáiból. Sajtó alá rend.: Wlassics Gyula. Bp., 1906. I. köt. 81–88. p., *Báró Wlassics Gyula*: Deák Ferenc. Bp., 1923. 14–15. p.

4 *Fára József*: Deák Ferenc első vádbeszéde. In: *Zalamegyei Újság*, 1926. április 4. 4. p.

5 Vö. Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831. Sajtó alá rend.: Molnár András. Zalacgerszeg, 1995. 28–31. p.

véltárában. „A komoly tudós a Magyar Történelmi Társulattal lépett össze-kötetésbe, mely kieszközölte e beszédek és iratok kiadását. A vármegye ennek a költségeihez 10.000.000 koronával járult hozzá. A jelzett kiadvány Deák Ferencnek vármegyei fiskusi működése idejéből származó periratait és jogi véleményeit tartalmazza, melyek eddig teljesen ismeretlenek voltak. Ezen anyag tudományos feldolgozása és magyarázatokkal való ellátása dr. Fára József főlevéltáros rendkívüli alapos és értékes munkája.”⁶ Fára tervezett munkája — talán pénzügyi nehézségek,⁷ vagy a szerző más irányú, hivatali elfoglaltságai miatt — sohasem jelent meg, a kéziratnak pedig (ha elkészült egyáltalán) nyoma veszett.

Mintegy fél évszázaddal később, az 1970-es években Sándor Pál történész kutatót a Zala Megyei Levéltárban Deák Ferencsel kapcsolatos dokumentumok után, és Zala vármegye büntető törvényszékének 1826. és 1828. évi periratai között felfedezte Deák három ügyészi véleményét. Sándor Pál mindhárom iratból idézett egy-egy rövidebb szövegrészt a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtár 1988. évi névadó ünnepségére készített előadásában,⁸ közülük két ügyészi iratot pedig teljes terjedelemben megjelentetett a Századokban 1999-ben közreadott — valójában azonban még 1995, tehát saját dokumentumkötetünk kiadása előtt készített — forrásközleményében.⁹

Jelen sorok írója 1992 és 1994 között Hanák Péter professzor megbízásából, az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával végzett forrásfeltárást a Zala Megyei Levéltárban Deák Ferenc 1824 és 1848 közötti zalai közéleti tevékenységére vonatkozóan a „Deák Ferenc Összes Művei” címmel az MTA Történettudományi Intézetében elkészíteni tervezett kritikai forráskiadvány számára. Ekkor Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek és iratainak, valamint a vármegye büntető törvényszéki pereinek módszeres és alapos átvizsgálásával csaknem hiánytalanul sikerült felkutatni Deák 1824 és 1831 között keletkezett ügyészi véle-

6 Zala vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek. Írta és sajtó alá rendezte: Békássy Jenő. Bp., 1930. 46. p. A könyv Fára József életrajzánál is utalt rá, hogy a főlevéltárosnak sikerült „rendkívül értékes, ismeretlen Deák Ferenc kéziratokat felfedeznie, melyek a közeljövőben fognak magyarázataival megjelenni.” Uo. 159. p.

7 A vármegye anyagi támogatása 1927. január elseje (az új papírpénz, a pengő bevezetése után) után mindössze nyolcszáz pengőt ért.

8 Sándor Pál: Deák Ferenc politikai pályakezdete Zala megyében (1824–1832). In: Nótárius. A zalai honismereti mozgalom folyóirata. 1988/2–3. sz. 17–18. p. (Deák Kehidán, 1825. augusztus 29-én, 1825. december 17-én, és 1827. május 29-én kelt ügyészi véleményei Salamon Károly esküdt hivatali visszaélései, Kun Gábor gyilkossága és a rádiak önbíráskodása ügyében. Vö. Deák Ferenc ügyészi iratai 54–58., 84–85., 100–102. p.)

9 Sándor Pál: Újabb kiadatlan Deák források. In: Századok 133. (1999) 6. sz. 1280–1282. p., vö. Deák Ferenc ügyészi iratai 84–85., 100–102. p.

ményeit és védőiratait, valamint az általa indított büntetőpereket, amelyekben a vádat képviselte. A tervezett kritikai kiadás munkálatai ugyan a Történettudományi Intézetben később kudarcba fulladtak, a Zalában feltárt ügyészi iratok azonban dr. Magyar Károly, a Zala Megyei Bíróság elnöke segítségével, és az Igazságügyi Minisztérium anyagi támogatásával önálló kötetben láttak napvilágot 1995-ben. A „Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831” címmel a Zala Megyei Bíróság és a Zala Megyei Levéltár közös kiadásában megjelent, és a levéltár két munkatársa, Árkovics Istvánné, valamint Oláhné Szakály Gabriella segítségével általunk sajtó alá rendezett kötet Deák 94 ifjúkori ügyészi iratát adta közre 210 oldalon. Ugyanekkor a forráskiadványban közzétett egyik iratot, a Tornyos József cifraszűrös útonálló ügyében készített ügyészi véleményt egy, a teljes pert bemutató, és az esetet tágabb történeti-néprajzi összefüggésekbe is belehelyező tanulmányban dolgoztuk fel.¹⁰ (Utóbbi tanulmányunk rövidített, ismeretterjesztő változata később a zalai sajtóban is megjelent.¹¹)

Az ügyészi iratokat tartalmazó forráskiadvány zalaegerszegi bemutatása alkalomával, a „Bűn és bűnhődés Zala megyében a XVI–XX. században” címmel 1995. március 29-én a Zala Megyei Bíróságon megrendezett tudományos konferencián a pécsi egyetem jogtörténésze, dr. Béli Gábor tartott előadást Deák ügyészi iratainak jogtörténeti tanulságairól.¹² A forráskiadványt a Levéltári Szemlében Dominkovits Péter soproni levéltáros, az Actasban dr. Balogh Elemér szegedi jogtörténész, az Ethnographiában Szilágyi Miklós néprajzkutató, a Századokban Sándor Pál ismertette 1995–1996-ban.¹³ A Bírak Lapjában 1995-ben dr. Magyar Károly ajánlotta a könyvet a jogászok figyelmébe,¹⁴ az Ügyészek Lapjában pedig ugyanabban az évben dr. Szendrei Géza méltatta a kötetet, idézve belőle több ügyészi vélemény hosszabb-rövidebb részletét is.¹⁵

---

10 *Molnár András*: Deák Ferenc és a budafai cifraszűrös útonálló. In: Vasi Szemle XLVIII. évf. (1994) 4. sz. 533–543. p.

11 *Molnár András*: A „bűnös” cifraszűr a reformkorban. In: Zalai Hírlap 2000. január 29. 7. p., vö. Zalai millennium. Szemlelvények Zala megye múltjából. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 71–73. p. (A „bűnös” cifraszűr.)

12 *Béli Gábor*: Deák ügyészi iratainak jogtörténeti tanulságai. Az előadás kéziratának másolata a szerző tulajdonában.

13 *Dominkovits Péter* recenziója In: Levéltári Szemle 45. (1995). 3. sz. 8–87. p., *Balogh Elemér* recenziója In: Actas (1995) 4. sz. 177–178. p., *Szilágyi Miklós* recenziója In: Ethnographia 106. (1995) 1066–1067. p., *Sándor Pál* recenziója In: Századok 130. (1996) 1. sz. 190. p.

14 *Magyar Károly*: Könyvajánló. In: Bírak Lapja 1995. 2–4. sz. 178–179. p.

15 *Szendrei Géza*: Híres emberek, régi ügyészek: Deák Ferenc. In: Ügyészek Lapja 1995. 6. sz. 65–71. p.

A forráskiadványban közölt egyik jogesetet, a szentgyörgyvölgyi Török testvérek feleséggyilkossági ügyét e sorok írója dolgozta fel 2001-ben egy hírlapi cikkben.¹⁶ Deák valamennyi ügyészi iratát, ill. egész ügyészi tevékenységét összefoglalóan elemeztük az Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumának tiszteletére 2002-ben megjelentetett emlékkönyvben.¹⁷ (Ugyanez a tanulmány napvilágot látott 2003-ban az *Ügyészek Lapjában* is.)¹⁸ Deák legkorábbi, még 1822-ben, a rablással és orgazdasággal vádolt Romleitner József és társai ügyében patvaristaként készített védőiratát a Deák joggyakornoki éveit bemutató tanulmányunk függeléként adtuk közre a Századokban 2002-ben.¹⁹ A Deák ügyészi tevékenységéről eddig megszerzett ismereteinket „A fiatal Deák Ferenc” címmel 2003 szeptemberében megjelent monográfiánkban foglaltuk össze.²⁰

Szintén a Deák-bicentenáriumhoz kapcsolódva, 2004-ben adta ki az Arcanum Adatbázis Kft. a Deák nyomtatásban közzétett munkáit tartalmazó CD-ROM-on az ügyészi iratokat közreadó forráskiadványunk teljes, a Zala Megyei Levéltár által a kiadó rendelkezésére bocsátott szövegét.²¹ Az egyik újabban előkerült, és a korábbi forráskiadványban még nem szereplő — ám a fiatal Deákról szóló könyvünkben már hivatkozott — ügyészi véleményből a Zala Megyei Levéltár nemesi címeresleveleinek gyűjteményét feldolgozó, 2004-ben megjelentetett albumunkban közöltünk részleteket.²²

Eddigi ismereteinket kiegészítő újabb forrásközleményünk teljes terjedelemben tartalmazza Deák fent említett, 1830. augusztus 9-én, a Szalay família armálisa ügyében készített ügyészi véleményét, valamint közreadja a korábbi forráskiadványunk megjelenése, 1995 óta előkerült, és Deák ügyészi tevékenysége során, 1824 és 1831 között, saját maga által fogalmazott, mindaddig kiadatlan egyéb iratokat is. A Szalay-féle irat mellett közzéteszünk két olyan, a vármegye közgyűlési iratai és

-
- 16 *Molnár András*: Útban volt a feleség. Deák Ferenc tíz év után bizonyította be a gyilkosságot. In: *Zalai Hírlap* 2001. október 17. 7. p.
- 17 *Molnár András*: Deák Ferenc alügyészi tevékenysége Zala megyében (1824–1831). In: *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Szerk.: Erdődy Gábor és Hermann Róbert. Bp., 2002. 145–161. p.
- 18 *Molnár András*: Deák Ferenc alügyészi tevékenysége 1824–1831. In: *Ügyészek Lapja* 2003. 3. sz. 5–34. p.
- 19 *Molnár András*: Patvarista Zalában, jurátus Pecten. Deák Ferenc joggyakorlata 1821–1823. In: *Századok* 136. (2002) 6. sz. 1331–1345. p.
- 20 *Molnár András*: A fiatal Deák Ferenc. Bp., 2003. 71–103. p.
- 21 Deák Ferenc munkái. (Arcanum életműsorozat.) PC CD-ROM. Bp., Arcanum Adatbázis Kft., [2004.]
- 22 Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2004. (a továbbiakban: Armálisok) 72. p.

büntető-törvényszéki periratai közül újabban előkerült ügyészi véleményt is, amelynek rövidebb, jegyzőkönyvi kivonatát korábbi forráskiadványunk már közölte. A negyedik iratot, a Szabó János táblabíró és felesége válóperes ügyében Deák által fogalmazott bizottsági jelentést a válóperes jogeseteket kutató zalai levéltáros kollégánk, Németh László fedezte fel és engedte át közlésre, míg az ötödik forrás, Deáknak az egyik ismert nemességigazolási ügy kapcsán 1831-ben írt, baráti segítséget kérő levele 2005 áprilisában került elő a sümegi Városi Múzeum kéziratok anyagának rendezése közben.²³

Deák Ferenc újabb ügyészi iratait modernizált helyesírással adjuk közre. A központozásban, a szavak egybe- és különírásában, a nagy- és kisbetűk, a hosszú és rövid magán-, ill. mássalhangzók használatában, továbbá a tulajdonnevek írásában a mai helyesírást követjük. Az aposztrófokat elhagytuk, a „cz” helyett „c”-t írtunk, az egyértelmű rövidítéseket pedig külön jelzés nélkül feloldottuk. Ugyancsak minden megjegyzés nélkül kijavítottuk a nyilvánvaló elírásokat, az értelemszerű kiegészítéseket pedig szögletes zárójellel jeleztük. Az idegen eredetű és régies szavakhoz, ill. kifejezésekhez, valamint a kevésbé közismert személynevekhez magyarózó jegyzeteket fűztünk.

Források

1.

Kehida, 1826. október 28.

Deák Ferenc ügyészi véleménye a rendzavarással és káromkodással gyanúsított Kustos Mihály gyömörői nemes ügyében

Zala vármegye 1825. február 21-i kisgyűlésén jelentették fel a gyömörői Kustos Mihályt, hogy lövöldözéssel és a plébános szidalmazásával zavarta meg a közrendet. Az eset kivizsgálásával Horváth Antal főszolgabíró bízta meg a közgyűlés.²⁴ A főszolgabíró jelentése nyomán az 1826. augusztus 7-i közgyűlés Csesznák József

23 Deák mindaddig ismeretlen levelének másolatát Miklósi-Sikes Csaba, a sümegi Városi Múzeum igazgatója bocsátotta rendelkezésünkre. Szívesességét, ugyanúgy, mint Németh László segítségét, ezúton is megköszönjük!

24 Zala Megyei Levéltár (= ZML) IV. 1. a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (= kgy. jkv.) 1825:294.

főszolgabírónak adta át az ügyet véleményezésre.²⁵ Deák az 1827. január 8-i közgyűlésen mutatta be ügyészi véleményét.

Az *./.* alatt idezárt kérelemlevélben²⁶ vádolt gyömörői nemes Kustos Mihály ellen a *./.* alatti tanúknak²⁷ vallásából bém bizonyodik az, hogy ő még 1825. esztendei februarius holnapnak 13-án mint vőfény[sic!] a falu közepén pisztollyal lövöldözött, és midőn nem csak közbirtokos társai, hanem maga a helybéli plébános úr is ötet ezért dorgálni, s a további lövöldözést az akkori erős szélben tilalmazni kezdték, sőt a nemes vármegyének a közbátorságot tárgyazó rendszabásait is emlegették, ő illetlen visszafellegtelések mellett az engedelmességet makacsul megtagadta, az elkezdett lövöldözést folytatta, és a dorgáló plébános úrnak élő Istenét szidalmazván, fertelmesen káromkodott is (amint ezt a panaszkodó plébános úrnak kérelemlevelén kívül az első tanú is bizonyítja); az alolírt tisztí ügyész tehát az 1826. esztendei augusztus 7-én tartatott kisgyűlésben az 1892. szám alatt hozott végzés következtetésében azt az alázatos vélekedést adja, hogy nemes Kustos Mihály mint a nemes vármegye végzéseinek megszegője, a közcsendesség és bátorság felzavarója, és fertelmesen káromkodó ellen bűnpör rendeltessék.

Kehidán, 8-ber²⁸ 28-án 1826. esztendőben

Deák Ferenc
becsületbeli tisztí alügyész

S. k. eredeti. ZML IV. 14. sz. Zala vármegye büntető törvényszékének iratai. Büntetőperek 1827. Fasc. 3. No. 60. Permelléklet. Az ügyészi vélemény jegyzőkönyvi kivonatát közli: Deák Ferenc ügyészi iratai 99. p.

A közgyűlés Deák ügyészi véleményét jóváhagyva büntetőpert rendelt el Kustos Mihály ellen.²⁹ A pert 1827. május 14-én indította meg Malatinszky Ferenc tisztületbeli tisztí alügyész a vármegye törvényszéke előtt. A törvényszék 1827. szeptem-

---

25 ZML kgy. jkv. 1826:1892.

26 Az 1. számú melléklet, Farkas Mihály gyömörői plébános feljelentő levele hiányzik a per iratai közül.

27 A per 2. számú iratmelléklete, Horváth Antal szolgabíró Ukkon, 1829. május 28-án kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyve Kustos György nemcs, Csalló József agilis és Dávoti János (mindhárman gyömörői lakosok) kihallgatásáról.

28 Október.

29 ZML kgy. jkv. 1827:135.

ber 13-án hirdetett ítéletet. Kustos Mihályt bűnösnek találták, és a lövöldözésben megnyilvánuló „megátalkodott nyakasságáért”, valamint a vármegye végzései ellen elkövetett „szántszándékos és veszedelmes cselekedetéért” egy hónapnyi, katonavason és „tulajdon kenyerén” eltöltendő fogságra ítélték. Ítéletét heti két napi böjttel súlyosbították.³⁰

2.

Kehida, 1828. december 16.

Deák Ferenc ügyészi véleménye a verekedéssel és káromkodással gyanúsított Balás János arácsi lakos és társai ügyében

Zala vármegye 1827. június 6-i közgyűlésén verekedéssel és káromkodással vádolták meg Balás János, Juhász Sándor és Juhász Gábor arácsi lakosokat. Az eset kivizsgálásával Rosos Pál alszolgabíró bízta meg.³¹ Az alszolgabíró jelentése nyomán az 1828. március 17-i közgyűlés az ügyészi hivatalnak adta át az ügyet véleményezésre.³² Deák Ferenc a vármegye 1829. január 12-i közgyűlésén terjesztette elő ügyészi véleményét.

Ifjú nemes Balás János arácsi lakos az A betű alatti kérelemlevélben³³ két rendbéli kegyetlen verekedésről és fertelmes káromkodásokról vádoltatik. Elsőben ugyanis 1826. esztendei november hónapnak 22-én Szerki István kövesi lakost, aki tulajdon házának falán a panaszlottnak udvarára ablakot nyitattott, a szentek és teremtés ellen szórt fertelmes káromkodások között megtámadván, egy felkapott lapáttal ügy föbe ütötte, hogy a lapátnak egyik széle tüstént letörött; midőn pedig Szerki István elszaladott, a falat vakoló kőműveseknek egyikét, ifjú Haraszt Jakabot ugyanazon lapáttal megütötte, a másik kőművest azonban el nem érhetvén, az eltörött lapátot dobta utána, s ezek után kövesi nemes Balog Jánostól egy fejszét kérvén, a kőműveseknek állását és szerszámaikat összevagdalta. Ismételte nemes Balog³⁴ János másodikban is ezen vétkes kiszökést,³⁵ mert 1827. esztendei februarius hónap-

30 ZML IV. 14. sz. Zala vármegye törvénytörvények iratai. Büntetőpercek 1827. Fasc. 3. No. 60.

31 ZML kgy. jkv. 1827:1750.

32 ZML kgy. jkv. 1828:884.

33 A per A betűvel jelölt iratmelléklet, Szerki István agilis, kövesdi adózó keltezetlen, és az 1827. június 6-i közgyűlésen beterjesztett panaszlevele.

34 Helyesen: Balás.

35 Értsd: kihágást.

nak 10-én Szerki Istvánnak ablakját egy póznával bétörvén, a megkárosított házigazdát, midőn az házából kiszaladott, egy hasábfával föbe ütötte, s ezen ütés által a sipkát is kidobta annak fejből, és mikor ezen panaszkodónak felesége férjének segítségére odasietett, előre elkészült társaival, arácsi Juhász Sándorral és Gáborral együtt az asszonyt is megtámadták. Balog³⁶ János annak szentjét, teremtését öszvekaromlotta, és mind a hárman hasábfákkal olyannyira megverték, hogy vére könyökén folyt le.

Az első rendbéli verekedésnek és káromkodásnak valóságát a B alatti³⁷ ötödik és hatodik tanúk³⁸ bizonyítják, akik az egész eseten jelen lévén, mind a verekedést látták, mind pedig a fertelmes káromkodást hallották; a másodízben elkövetett verekedésnek a B alatti első, második, harmadik és negyedik bizonyosságok³⁹ szemmel látott tanúi voltak,⁴⁰ látták ezek, midőn arácsi ifjú nemes Balás János, és társai, arácsi Juhász Sándor és Gábor Szerki Istvánt, s annak feleségét hasábfákkal kegyetlenül megverték; látták a vért a megvert asszonynak könyökén lefolyni, hallották ifjú nemes Balás Jánosnak ezen szavakkal tett biztatásait: „Csak üsd, mind énreám, ha agyon ütheted is”, hallották végre ugyan Balás Jánost fertelmesen káromkodni, s a panaszkodónak szentjét, teremtését mívelni.

Mivel tehát ezen tisztí vizsgálatból arácsi ifjú nemes Balás János ellen az ismételve elkövetett kegyetlen verekedés és fertelmes káromkodások tökéletesen bébizonyodnak, arácsi Juhász Sándor és Juhász Gábor ellen pedig meg vagy az mutatva, hogy Balás Jánosnak a második rendbéli véres verekedésnél résztvevő bűntársai voltak, az alolírt tisztí ügyész a tekintetes nemes vármegyének 1828. esztendei martius 17-i közgyülekezeten a jegyzőkönyv 884. száma alatt hozott kegyes végzése következtetésében azon alázatos véleményét adja, hogy arácsi ifjú nemes Balás János, Juhász Sándor és Juhász Gábor, mind a hárman bűnpörbe idéztessenek.

Kehidán december 16-án 1828.

Deák Ferenc

becsületbeli tisztí alügyész

---

36 Helyesen: Balás.

37 A per B betűvel jelölt iratmelléklete, Rosos Pál alszolgabíró Kövcsen, 1828. január 14-én kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

38 Az ötödik tanú ifjabb Haraszt Jakab, a hatodik pedig Mészáros Dániel (mindkettő arácsi lakos) volt.

39 Az első tanú Sipos Pál, a második Kis Éva (Ötvös Ferenc felesége), a harmadik Perádán Terézia (Horgas János felesége), a negyedik pedig Tamás Éva (mindegyik kövesi lakos) volt.

40 Értsd: szemtanúk voltak.

S. k. eredeti. ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1832:738. Az ügyészi vélemény jegyzőkönyvi kivonatát közli: Deák Ferenc ügyészi iratai 149. p.

Zala vármegye 1829. január 12-i közgyűlése elrendelte ugyan a gyanúsítottak perbefogását, erre azonban mégsem a vármegye törvényszéke előtt került sor, mert Kuthy Pál főügyész időközben kiderítette, hogy Balás János és társai nem nemesek, ezért ügyüket az illetékes úriszéknek adták át.⁴¹ A gyanúsítottak ügyében a devecseri uradalom úriszéke hozott ítéletet Petenden, 1830. október 2-án. Az úriszék a váddal szemben hitelt adott az alperesi tanúk szavainak, és azt állapította meg, hogy Balás János a Szerki István által megsértett jogainak védelmében folyamodott tettlegességhez, és káromkodását sem minősítették súlyosnak. Az ítélet Balást — valamint társait — felmentette a verekedés vádjáról, és a sértett által gerjesztett indulatból elkövetett tetteiért csupán dorgálást kapott. Szerki István ezek után magánúton, polgári perben követelhetett csak elégtételt a történetekért.⁴²

3.

Szentpéterúr, 1829. február 2.

A Szabó János táblabíró és felesége, Dely Anna közötti békéltetésre kirendelt bizottság Deák Ferenc tiszti ügyész által fogalmazott jelentése

Az egymással 1823 óta civakodó házastársak, Szabó János táblabíró, uradalmi ügyész, és neje, Dely Anna válóperes ügye 1826. április 11-én került Zala vármegye polgári törvényszéke elé.⁴³ A férj által kezdeményezett házasságbontó (örökös elválási) perben mindkét fél tanúinak kihallgatása, valamint több közbenszóló ítélet meghozatala után, a polgári törvényszék 1828. május 17-i ülésén — újabb közbenszóló ítélettel — egy öttagú bizottságot neveztek ki a perlekedő felek lakóhelyükön történő kibékítésére. (Az alperes feleség mindaddig gyermekének beteg-

41 ZML kg. jkv. 1829:277.

42 ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kg. ir.) 1832:738. Kerckapoly István főszolgabíró Zalaegerszegen, 1832. március 27-én kelt jelentése, mellékletként az úriszék ítéletével.

43 ZML Zala vármegye törvényszékének iratai. Polgári perek jegyzőkönyvei (Polg. p. jkv.) 1826. április 24. 18. sz. (utólag beiktatva), ZML IV. 14. c. Zala vármegye törvényszékének iratai. Polgári törvényszéken befejezett perek (= Polg. bef. p.). 1826. Fasc. 59. No. 571. Perjegyzőkönyv.

ségére hivatkozva maradt távol a törvényszék színe előtt megkísérelt békéltető tárgyalásokról.)⁴⁴ A Szentpéterúrra kiküldött bizottság jelentését az abban ügyészként tevékenykedő Deák Ferenc fogalmazta meg.

Alábbírottak a tekintetes törvényszéknek ítélete által Szabó János táblabíró úrnak⁴⁵ és hitvesének, Dely Anna asszonyságnak⁴⁶ házassági elválását tárgyzó pörben a netalán történhető barátságos öszveegyeztetés és ismételi megbékülés eszközzésére kiküldetve lévén, a mai alolírt napon és esztendőben Szentpéterúri helységbe a tisztelt asszonyságnak házához kimentünk, és ott Szabó János úrnak és hitvesének a mi kiküldetésünk célját előadván, őket a megbékülésre nemcsak hajlandóknak, hanem már valóban öszvebékülteknek tapasztaltuk, amint is előttünk azonnal kinyilatkoztatták, hogy ők a köztök fennforgó házasság elválási pört megsemmisítvén, attól végképpen elállának, hanem együtt élni és lakni, az élet terheit együtt viselni, és gyermekeiket közös ápolgatással és megosztott gondos figyelemmel kívánják nevelni; mely barátságos öszveegyeztést írásba is tévén, az arról készült levelet tulajdon aláírásokkal erősítve, nekünk általadták. Mi tehát ezen eredett egyességlevelet /. alatt idezárva,⁴⁷ ezen alázatos jelentésünk mellett ezennel a tekintetes törvényszéknek bémutatjuk.

Költ Szentpéterúrban, februarius 2-án 1829. esztendőben.

Botka József⁴⁸ mint kiküldött előlülő
Csány István táblabíró⁴⁹
Deák Ferenc kiküldött tisztí ügyész

44 ZML Polg. p. jkv. 1828. május 8. 18. sz., vö. ZML Polg. bcf. p. 1826. Fasc. 59. No. 571. Perjegyzőkönyv.

45 Szabó János táblabíró, szentgyörgyvölgyi majd zalamindszenti birtokos, 1837-től 1841-ig Széchenyi István gróf Zala megyei, pölöskei uradalmának ügyész, a zalai liberális ellenzék ismert tagja, 1845-ben a Pesti Hírlap helyi tudósítója.

46 Deák alig másfél hónappal korábban arról adott ügyészi véleményt, hogy Dely Anna kegyetlenül bánik az első házasságából származó, Dienes Istvántól született kislányával. Vö. Deák Ferenc ügyészi iratai 143–144. p.

47 A jelentés 1. számú iratmelléklete, Dely Anna és Szabó János közös (a férj által fogalmazott) nyilatkozata, Szentpéterúr, 1829. február. 2.

48 Botka József (1777–1840), táblabíró, 1834-től 1837-ig Zala vármegye első alispánja.

49 Csány István (1786–1839), táblabíró, alsócsányi birtokos, Csány László bátyja.

S. k. eredeti. ZML Polgári törvényszéken befejezett perek. 1826. Fasc. 59. No. 571. Permelléklet.

A békéltető bizottság jelentése nyomán a megye polgári törvényszékének 1830. november 29-i ülése — Deák jelenlétében — megszüntette a pert, és elrendelte, hogy a vármegye levéltárában helyezték el a periratokat.⁵⁰

4.

Zalaegerszeg, 1830. augusztus 9.

**Deák Ferenc ügyészi véleménye Szalay József dombóvári nemes
származása és armálisa ügyében**

Zala vármegye 1830. augusztus 9-i közgyűlése tárgyalta a Tolna megyei Dombóvár mezővárosban élő Szalay József Zalaegerszegen, 1830. július 11-én kelt kérelmét. Szalay azt kérte a vármegyétől, hogy adják ki a részére eredetiben vagy másolatban a Szalay család 1631. május 11-én, II. Ferdinánd által adományozott, és 1774 óta a vármegye levéltárában őrzött nemesi címereslevelét (armálisát).⁵¹ Zala vármegye közgyűlése még az ügy napirendre tűzése előtt ügyészi véleményt kért a jelenlévő Deák Ferencről.

Szalay József dombóvári lakosnak a tekintetes nemes vármegyére beadott azon folyamodása eránt, hogy az ötet illető, és vármegyénknek levelestárában lévő armális néki vagy eredetben, vagy legalább másolatban, de hiteles pecsét alatt kiadatassék, az alolírt tisztü ügyész e következő alázatos véleményét adja:

1773. esztendőben bizonyos Szalay József, Veszprém vármegyei lakos, pápai születés, egy, a nemes vármegye által rendelt kiküldöttség előtt nemességének bébizonyítására a hagyárosi Szalay, másképpen Mód nemzetségbélieket mint tanúkat kihallgattatta. Ezen tanúknak vallásából azt látván a tekintetes nemes vármegye, hogy hagyárosi Szalay vagy Mód Mihálynak fia, György Dombóvárra elszakdván, bizonyos Szalay familiát illető armalist is elvitt magával; mely armális

---

50 ZML Polg. p. jkv. 1830. november 22. 12. sz., vö. ZML Polg. bef. p. 1826. Fasc. 59. No. 571. Perjegyzőkönyv.

51 ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kgy. ir.) 1830:2384. Az armális levéltárba adásáról: ZML kgy. jkv. 1774. április 27. No. 24.

azonban ötet éppen nem illethette, mert azon Szalay nemzetségnek férjfiága egészen kihalt, ő pedig csak a leányágnak maradéka volt. Nehogy tehát említett Szalay vagy Mód György, kit mesterségéről Szűcsnek is neveztek, azon armálissal visszaéljen, azt a nemes vármegye tekintetes nemes Tolna vármegye által tőle elvetetni, s ide felküldetni kérte, amint az ./ és ././ alatt idezárt irományokból⁵² világos.

Megküldötte ezen armálist nemes Tolna vármegye 1774. esztendőben a ././ alatti levél mellett.⁵³ Tekintetes nemes Zala vármegye azt a többi magvaszakadt nemzetségek nemesi címereslevelei közé tetette, ahol ez most is tartatik.⁵⁴

Későbbben 1792. esztendőben pórt mozdított a hagyárosi Szalay nemzetség nemességének bém bizonyítására, s a nemes vármegyének levelestárában lévő armálist magára kívánta alkalmaztatni.⁵⁵ Maga azon György, ki az armálist Tolnába vitte, s akinek kezéről az a nemes vármegyének kívánsága következtében elvetetett, ezen nemességet kereső fölpörös Szalayaknak egyike volt, de mivel az armálist magokra alkalmaztatni nem tudták, 1796. esztendőben az 4./ alatti ítélet által keresetektől elvették.⁵⁶

Ezen, keresetétől elvetett Szalay Györgynek fia, József folyamodik most az armális kiadásáért, de az alolírtnak aláztatos vélekedése szerint az néki ki nem adatathatik mindaddig, míg tökéletesen bé nem bizonyítja azt:

1-ör, hogy azon Szalay nemzetség, melynek az említett armális adatott, férjfiágban sem halt ki, hanem ő annak valóságos, egyenes és kétségtelen maradéka.

2-or, hogy a nemesi jussakat minden háborgatás nélkül használja.

Ha pedig ezen armálist hiteles másolatban legalább oly végből, hogy nemességet bém bizonyítani kívánván, a folyamodó ezen armális próbáinak megszerzésére néki utasításul szolgáljon, kiadatni rendelné a tekintetes nemes vármegye, akkor minden visszaélések elkerülhetése végett szükségesnek ítéli a tisztí ügyész, hogy

52 Az 1. és 2. számú iratmelléletek: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének Háy Farkas levéltárnok által készített kivonata, 1773. november 3. 155. pag., és az 1773. november 3-i, 38/62. számú közgyűlési irat kivonata.

53 A 3. számú iratmellélet: Tolna vármegye Simontornyán, 1774. március 4-én kelt átiratának másolata. (ZML kgy. jkv. 1774. április 27. No. 24.)

54 ZML Armálisok és diplomák gyűjteménye 34. sz. Zalay, másképpen Varga János nemesi címereslevel. Közli: Armálisok 72–73. p., vö. *Kempelen Béla: Magyar nemes családok*. Bp., 1932. 11. köt. 159. p.

55 ZML IV. 14. k. Zala vármegye törvényszékének iratai. Nemességvitató perek 1792. Fasc. 8. No. 22.

56 A 4. sz. iratmellélet: kivonat Zala vármegye polgári törvényszékének 1796. február 29-én hozott ítéletéből.

mindezen most elszámolt környüállások a hiteles kiadásban világosan elszámoltassanak.

Zalaegerszegen, augusztus 9-én, 1830.

Deák Ferenc

becsületbeli tisztai alügyész

Eredeti, de idegen kéz írása, csak a dátum és az aláírás saját kezű. ZML kgy. ir. 1830:2384. Kihagyásokkal közli: Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2004. 72. p.

Zala vármegye 1830. augusztus 9-i közgyűlése Deák Ferenc javaslata nyomán megtagadta az armális eredetijének vagy másolatának a kiadását.⁵⁷

5.

Kehida, 1831. január 4.

Deák Ferenc levele ismeretlen rokonához Nemeskéri Kiss Pál őseinek leszármazása ügyében

Nemeskéri Kiss Pál cs. kr. kamarás Zala vármegye 1830. augusztus 9-i közgyűlésére nyújtotta be kérelmét, amelyben anyai ágon való őseinek zalai nemességéről és birtokosságáról, valamint saját származásáról kért igazolást. A közgyűlés Kuthy Pál főügyésznek adta át a kérelmet, ő bízta meg Deák Ferencet az ügyészi vélemény kidolgozásával.⁵⁸ Deák a levéltári kutatás mellett egyik rokonától is segítséget kért a Forintos familia leszármazásának tisztázásához.

---

⁵⁷ ZML kgy. jkv. 1830:2384.

⁵⁸ ZML kgy. jkv. 1830:2382.

Kehidán, januarius 4-én 1831.

Kedves Fetterem!⁵⁹

Kiss Pál⁶⁰ barátomnak kérésére édesanyjának, néhai Forintos Jozefa⁶¹ asszonyságának származási öszveköttetéseit nyomozgatván, Hány archivarius úr⁶², kit munkálódásomban segédnek megkértem, közlött vélem a Forintos nemzetségről egy származási táblát, melynek fokonként leendő békibizonyítása végett tisztelt Fetter Uramhoz utasított. Hogy Forintos Jozefa Zalalövön lakozott néhai Forintos János⁶³ úrnak leánya volt, arról a kezemnél lévő keresztelőlevél bizonyágot szolgáltat; de hogy ezen János Péternek volt fia, és ki volt azon Péternek édesatyja, sem tudva, sem békibizonyítva még nincsen. Bízván tehát Fetter[em]nek szíves barátságában, bizodalmas kérésem oda járul: méltóztassék, ha lehet, ezen két rendbéli származások eránt próbákat⁶⁴ kezemhez szolgáltatni, s azokat legalább párban egy tisztviselőnek, példának okáért tulajdon fiának aláírásával hitelesítve, ezen levelemnek vivője által nekem megküldeni. Azon irományt, mely próbául szolgáland, nem lesz szükséges egész terjedésében közleni; tessék csak azt, ami a származásnak megmutatására szolgál, a többit elhagyván, kiíratni.

Kérésemnek teljesítését egész bizodalommal reménylén, tapasztalt barátságos szívenessébe zárt tisztelettel vagyok

Fent tisztelt Fetter Uramnak
alázatos szolgálja
Deák Ferenc

S. k. eredeti. Városi Múzeum, Sümeg. Leltári szám: 72.68.2483.

Deák Ferenc Kehidán, 1831. január 15-én kelt ügyészi véleményében nincs nyoma annak, hogy a Nemeskéri Kiss Pállal egyébként perben álló rokonságtól megkapta

---

59 Fetter: nagybácsi, unokatestvér, rokon, atyafi (német).

60 Nemeskéri Kiss Pál (1799–1863), cs. kir. kamarás és királyi tanácsos, konzervatív politikus, 1837 és 1848 között fiumei kormányzó, Deák Ferenc távoli rokona volt. (Első unokatestvére Deák Ferenc nővére, Deák Jozefa férjének, Nemeskéri Kiss Józsefnek.)

61 Deák így írta: „Josepha”.

62 Hány Farkas (1765–1851), 1794-től 1849-ig Zala vármegye levéltárnoka.

63 Forintos János 1756-tól 1768-ig az egerszegi járás főszolgabírója, 1768-tól 1771-ig pedig Zala vármegye főjegyzője volt.

64 Értsd: bizonyítékokat, bizonyító erejű iratokat.

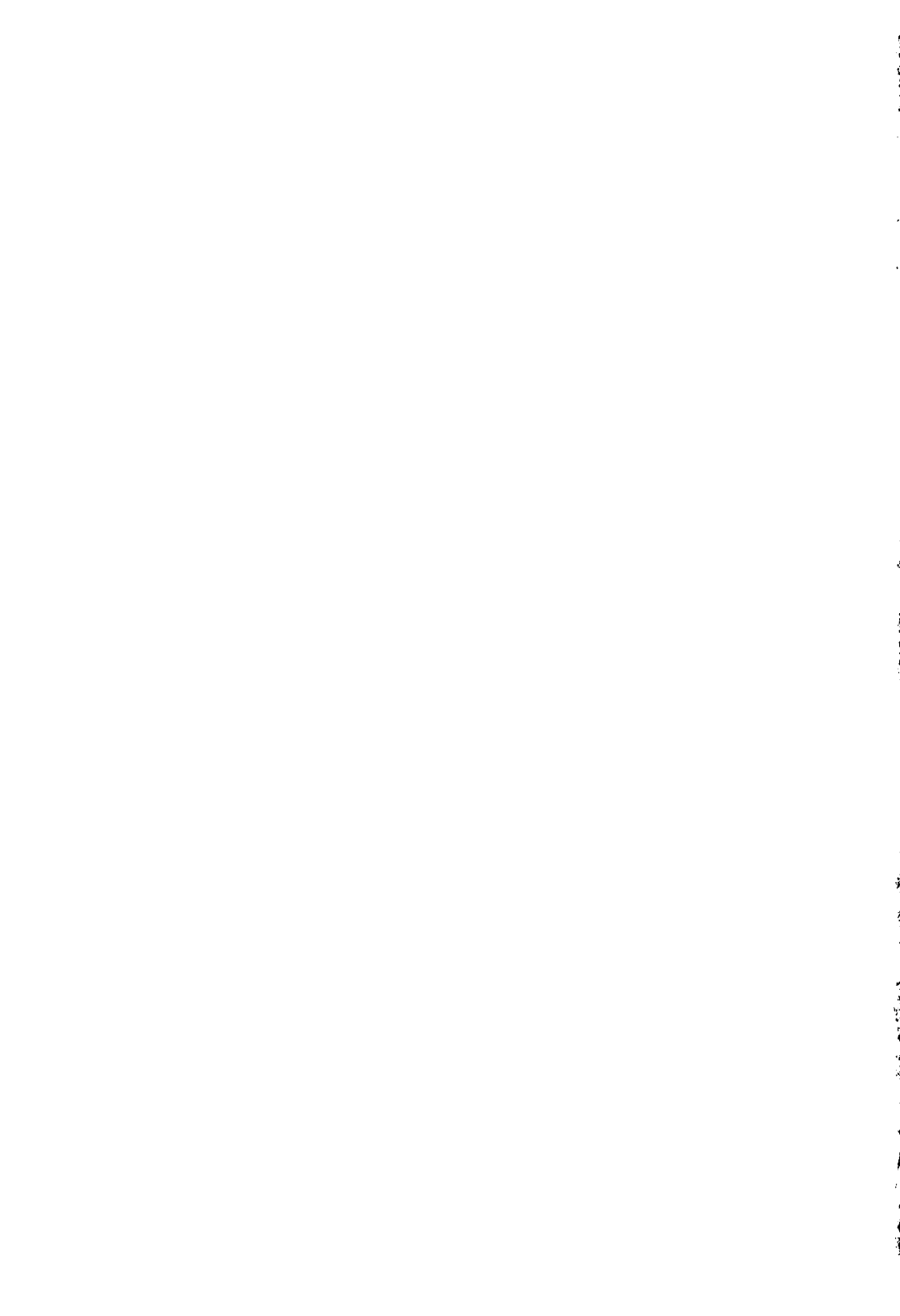
volna a kért adatokat.⁶⁵ Deák ügyészi véleményében ezek nélkül vázolta fel a Forintos nemzetség leszármazását, és az iratokból így is bizonyítottak látta, hogy Nemeskéri Kiss Pál tőlük származott, ezért a kért igazolás kiadását javasolta.⁶⁶ A vármegye 1831. január 17-i közgyűlése azzal a megszorítással állította ki az igazolást, hogy a Forintos nemzetségnek „régidőkben volt birtokosságai ezen oklevelekből nem erősíthetvén”.⁶⁷

---

65 Az ügyészi vélemény mellékletei között sincsenek erre utaló iratmások.

66 ZML kgy. ir. 1831:166. Az ügyészi véleményt közli: Deák Ferenc ügyészi iratai 179–180. p.

67 ZML kgy. jkv. 1831:166.

Tartalom

Tanulmányok

Umbrai Laura:

A Bárczy István-féle fővárosi kislakás-építési akció története 159

Közlemények

Nagy Sándor:

Veszedelmes viszonyok

Három női sorsforduló a XIX. század második felében 213

Forrásközlések

Kurucz György:

Válogatás Gerics Pál georgikoni tanár

nyugat-európai jelentéseiből és leveleiből. 245

Molnár András:

Deák Ferenc újabb ügyészi iratai 1826–1831 297

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurzíváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(k):* Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői):* A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői):* A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóirateikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.